

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

ÇİN'DE İSLAM'I YENİDEN CANLANDIRMA ÇABALARI
(MİNG VE QİNG DÖNEMLERİ 1368-1912)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Zhenlan MA

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ali DADAN

KONYA-2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zhenlan Ma
	Numarası	158110021010
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ali DADAN
	Tezin Adı	ÇİN'DE İSLAM'I YENİDEN CANLANDIRMA ÇABALARI (MING VE QING DÖNEMLERİ 1368-1912)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ÇİN'DE İSLAM'I YENİDEN CANLANDIRMA ÇABALARI (MING VE QING DÖNEMLERİ 1368-1912) başlıklı bu çalışma 19/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr.Öğr.Üyesi	Ali DADAN	
2	Prof.Dr.	M. Bahaüddin VAROL	
3	Doç.Dr.	Mithat ESER	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zhenlan Ma		
	Numarası	158110021010		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tezin Adı	ÇİN'DE İSLAM'I YENİDEN CANLANDIRMA ÇABALARI (MİNG VE QİNG DÖNEMLERİ 1368-1912)		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Zhenlan Ma

马真兰

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zhenlan Ma		
	Numarası	158110021010		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr.Öğr.Üyesi Ali DADAN		
Tezin Adı	Ming ve Qing Döneminde Çin’de İslam’ı Yeniden Canlandırma Çabaları			

ÖZET

Tang Hanedanlığı'nın başlarında, İslam Çin'e girdi ve uzun süren bir yayılma ve gelişme sonrasında Müslüman topluluğu güçlü olmaya devam ediyordu. Fakat Ming Hanedanı'nın kurulmasından sonra, İslamlaşmanın artmasının engellenmesi için bir dizi politikaları uygulanınca, Çin İslam'ı benzeri görülmemiş bir kötü duruma girdi ve Çin topraklarında kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Tarihteki bu kritik kavşakta, bazı Çinli Müslümanlar İslamı kurtarmak için hareketler başlattılar. Buradaki amaçları Müslümanlara dair şu iki problemi çözmektir. Bunlardan birinci Müslümanların iç dünyasına dair sorunlarıydı. Bunu da cami eğitimini kurarak çözmeye çalıştılar. İkincisi ise İslam'ın dışında kalan dünyada İslam'a dair oluşan olumsuz hava ve İslam'a karşı üretilen propagandalara karşı koymaktı. Bu nedenle Çinli Müslümanlar Han kitab hareketiyle bu olumsuzluklara karşı koymaya çabaladılar. Han kitab hareketiyle Çinlilerin anlayacağı bir terminolojiyle ve düşünme biçimleriyle olarak İslam'ın itikadi konularını ve kutsallarını anlatmaya çalıştılar. Böylece, Çin topraklarındaki ilk defa İslam'ı yeniden canlandırma hareketi ortaya çıktı. Bu hareket sadece o dönemin sorunlarını başarılı bir şekilde çözmekle kalmadı aynı zamanda çağdaş Çin Müslümanlarını derinden etkiledi. Ayrıca farklı medeniyetler arasındaki iletişim ve diyalog için başarılı bir referans kaynağı oldu.

Anahtar kelimeler: Çin, İslam, Cami Eğitimi, Han kitab, Canlandırma

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

Author's	Name and Surname	Zhenlan Ma		
	Student Number	158110021010		
	Department	İslamic History and Arts / İslamic History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Ali DADAN		
	Title of the Thesis/Dissertation	Revival Movements of Chinese İslam in Ming and Qing Dynasties		

ABSTRACT

At the beginning of the Tang Dynasty, İslam came to China and after a long period of propagation and development, the Muslim community continued to be strong. But after the establishment of the Ming Dynasty, when a number of policies were implemented to prevent the increase of İslamization, Chinese İslam fell into an unprecedented predicament and faced the danger of disappearing from the land of China. At this critical historical moment, some Chinese Muslims started movements to save İslam. Their aim was to solve the two problems during Muslims. One of them was the problem in Muslims' inner world. Accompanied with the establishment of the mosque education, it was solved. The second is to alleviate the negative perceptions of Muslims and anti- İslamic propaganda. For this reason, the Chinese Muslims tried to resist these negativities by the Han kitap movement. During the Han kitap movement, they tried to use the terms and way of thinking that Chinese people can understand to explain the classics and doctrines of İslam. In this way, the first İslamic renaissance movement in the history of Chinese İslam has been carried out. This movement not only successfully solved the problems in that period, but also deeply influenced the contemporary Chinese Muslims. It is also a successful reference source for communication and dialogue between different civilizations.

Key Words: China, İslam, Mosque Education, Han kitap, Renaissance

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	IX
ÖNSÖZ.....	X
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
2. Kapsam ve Sınırlılıkları.....	3
3. Araştırma Önemi :	4
4. Çin İslam Tarihi Hakkında Genel Bilgiler.....	6
4.1. İslamın Çin'deki Göçmenler Evresi.....	9
4.2. İslam'ın Çin'deki Yaygın Yayma Evresi.....	11
BİRİNCİ BÖLÜM.....	14
CAMI EĞİTİMİ.....	14
1.1. Cami Eğitiminin Ortaya Çıkmasının Arkaplanı, Yaygınlaşması ve Farklı Yorumların Ortaya Çıkması.....	14
1.1.1. Cami Eğitiminin Türemesinin Arka Planları.....	14
1.1.2. Cami Eğitiminin Kurulması ve Gelişmesi.....	17
1.1.2.1. Cami Eğitimin Kurucusu: Hu Dengzhou (胡登洲).....	18
1.1.2.2. Cami Eğitiminin Kurulması ve Gelişmesi.....	19
1.1.3. Cami Eğitimi Etrafında Şekillenen Farklı Yorumlar.....	21
1.1.3.1. Shanxi Ekolü.....	21
1.1.3.2. Shandong Ekolü.....	22
1.1.3.3. Yunnan Ekolü.....	22
1.2. CAMİ EĞİTİMİNİN MÜFREDATI.....	23
1.2.1. Cami Eğitiminde Kullandığı Kitapları ve Öğretim Programı.....	23
1.2.1.1. Cami Eğitiminde Kullanılan Kitaplar ve Öğretim Programının Kaynakları.....	23
1.2.1.1.1. XX. Yüzyılda Sincan'da Cami Eğitiminde Kullanılan Ders Kitapları:.....	25
1.2.1.1.2. XX. Yüzyılda Huilerin Cami Eğitiminde Kullandığı Ders Kitapları:.....	25
1.2.1.1.3. XX. Yüzyılda Sincanda Cami Eğitiminde Kullanılan Ders Kitapları:.....	27
1.2.1.1.4. Ders-i Nizamiyye Programının Ders Kitapları:.....	28

1.2.1.2. Cami Eğitiminde Kullanılan Ders Kitapları.....	31
1.2.2. Eğitim Öğretim Hayatı.....	33
1.2.3. Cami Eğitiminin Ders Programı ve Öğretim Yöntemleri.....	35
1.2.4. Cami Eğitiminin İşbirliği ve Değişim.....	36
1.3. CAMİ EĞİTİMİNDE KULLANILDIĞI DİL.....	38
1.3.1. Hui Dilinin Tarihi.....	38
1.3.1.1. Huilerin Etnik Kökeninin Çeşitliliği.....	38
1.3.1.2. Hui halkının dillerinin kökenlerindeki çeşitlilik.....	40
1.3.1.2.1 Arapça.....	40
1.3.1.2.2. Farsça.....	41
1.3.1.2.3. Türkçe Başta Olmak Üzere Orta Asya Dilleri.....	41
1.3.1.2.4. Malayca.....	42
1.3.1.2.5. Çin'de Çeşitli Milletlerin Dilleri.....	42
1.3.1. 3. Ortak Bir Dil ile Harmanlanması.....	43
1.3.2. Cami Eğitiminde Kullanılan Dil.....	44
1.3.2.1. Cami Dilinin Kelime İçeriği.....	44
1.3.2.2. Cami Dilinin Özel Gramer Yapısı.....	50
1.4. CAMİ DİLİNİN YAZILIŞI.....	55
1.4.1. Xiaojin (小经) Oluşma Sebebi.....	55
1.4.2. Xiaojin Harfleri.....	57
1.4.3. Xiaojin'in Kullanımı.....	61
İKİNCİ BÖLÜM.....	65
HAN KİTABI.....	65
2.1. Han Kitabının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	65
2.1.1. Han Kitabının Oluşum Arka Planları.....	66
2.1.2. Han kitab literatür başarısının kültürel öncülüğü.....	70
2.1.3. Han Kitabının Gelişim Evresi.....	72
2.1.3.1. Wang Daiyu ve Zhang Zhong Dönemi.....	73
2.1.3.2. Ma Zhu, Liu Zhi Dönemi.....	75

2.1.3.3. Ma Dexin, Ma Lianyuan Dönemi.....	80
2.2. Han Kitabının Okulu.....	82
2.2.1. Jinling Okulu.....	83
2.2.2. Yunnan Okulu.....	84
2.3. Han Kitabının İçerikleri.....	86
2.3.1. Kozmoloji ve Epistemoloji Bakışı.....	86
2.3.1.1. Çin'deki Neo-Konfüçyanizm.....	87
2.3.1.2. İslam Felsefesi.....	89
2.3.1.3. İki Felsefe Arasındaki Diyalog.....	91
2.3.2. Etik Bakışlar.....	96
2.3.2.1. Konfüçyanizm Etiği ve Onun Evrimi.....	96
2.3.2.2. Çin İslam Ahlakı.....	102
2.3.3. Çin İslam Hukuku.....	108
2.3.4. Dört Din Görüşü.....	113
2.3.4.1. İslam Pozisyonu Artırmak için “Diğer Dinler” ile Kıyaslaması.....	113
2.3.4.2. Konfüçyanizm’e Saygı Göstererek İslam’ın, Konfüçyanizm’in Eksikliğini Telafi Edebileceğine inanılıyor.....	116
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA.....	124
EKLER.....	130

KISALTMALAR

a.g.m.: Adı geçen makale

a.g.md.: Adı geçen madde

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

ed.: Editör

İA: İslam Ansiklopedisi

ÖNSÖZ

İslam, 1300 yıl önce Çin'e girdikten sonra, Tang ve Song Hanedanları'nın göçü ve Yuan Hanedanlığı'nın altın çağını yaşadı. Fakat Ming ve Qing Hanedanları'nın da İslam, iç ve dış gelişmede zor bir döneme girdi. Çin Müslümanlarının bu sorunları nasıl çözdükleri tezimizin odak noktasıdır.

Çinli bir Müslüman olarak, bana Türkiye'de sık sık Çinli Müslümanlar hakkında soru soruluyor. Türklerin Çinli Müslümanlara olan merakları tezimizin konusunu seçmekte en temel sebep olduğunu söyleyebiliriz. Geçen yıl, Almanya'daki bir dönem Erasmus programında, yerel Müslümanların statükoları ile yüzlerce yıl önceki Çinli Müslümanların durumunun şaşırtıcı derecede benzer olduğunu fark ettim. Almanya'daki çoğu Müslüman Almanya'ya yabancı olarak uzun süre yerleşmeyip, kendi inançlarını koruma ve yerel kültürle bütünleşme noktasında bazı sıkıntılar yaşıyorlardı. Hatta, oradaki Müslüman topluluklar, eski Çinli Müslümanlar gibi, kendi ülkelerinden imam tayin ederek, imam yetiştirmek için bir eğitim sistemi kurmaksızın Alman kültürüyle de etkin bir şekilde diyaloga girmediler. Aslında, Almanya birçok batı ülkesinin temsilidir. Bu yüzden İslami olmayan ülkelerdeki Müslümanlar için inançlarını nasıl koruyacaklarını ve yerel kültürle nasıl başarılı bir şekilde temasa geçeceklerini ele almamız kaçınılmaz bir sorundur. İşte bu şüphesiz tezimizi yazmada bizim için güçlü bir motivasyon kaynağıdır.

Tez çalışma sürecinde, çok fazla Türkçe kaynak bulunmadığı için, bazı özel kelimelerin çevirisinde kuşkusuz zorluklar yaşadım. Ayrıca, tezimizin geniş bir alana yayılması, tarih, felsefe ve etiğin de dahil olması zorluğu artıran etkenlerden biriydi.

Bu araştırmayı yapma sırasında bana hiçbir yardımı esirgemeyen danışmanım sayın Dr. Öğr.Üyesi Ali DADAN hocama, konuyu tesbitten bu yana yardım ettiği ve dil sıkıntısında sabırla davrandığı için teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca değerli Prof.Dr. M. Ali Kapar hoca ile bu çalışmada yardım eden bütün hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Zhenlan MA

KONYA-2019

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Çin, Orta Asya, Arabistan ve diğer bölgeler arasında uzun bir iletişim geçmişi vardır. Çin'deki Han Hanedanlarında, İpek Yolu'nun açılmasıyla Çin, Çin'in batı bölgeleri ile yakın ilişkiler kurmaya başladı. Dolayısıyla İslam, Arap Yarımadası'nda doğduğunda doğal olarak tüccarlar ve elçi ile Çin'e geldi. Fakat İslamın ne zaman Çin'e geldiğın ile ilgili akademi dünyasında farklı görüşler mevcuttur. Ancak, daha geç olan Tang dönemindeki Yonghui ikinci yıl (651/31) olarak sayılsa bile, Çin İslam tarihinin 1.300 yılından daha fazla olduğunu bellidir. Tang ve Song hanedanlarında yavaş bir gelişme sonrasında Müslümanlar Çin'deki nakliye dönemini tamamladılar. Sonraki Yuan Hanedanı Çin'deki İslamın gelişmesi için altın çağ diyebiliriz, bu dönemde İpek Yolu tamamen engelsizdi ve yöneticiler, Arapları özellikle de Orta Asyalıları Çin'e götürmeye zorlanmıştı. Bu politika göçünden dolayı Çin'deki Müslümanların sayısı çok hızlı bir şekilde yükseldi. Müslümanlar Moğollarla yapılan savaşta büyük bir katkı yaptığı için Yuan Hanedanlığında genelde daha yüksek sosyal statüde bulunmaktadı ve Hanlardan daha hayırlı bir sınıftaydı. Dolayısıyla Müslümanlar tamamen gerçek anlamda Çin vatandaşı oldular ve göçmenlerin durumunu değiştirdiler. Bu statü değişikliği, Çin'deki İslam'ın gelişmesi üzerinde derin bir etkiye sahiptir.

Fakat Ming Hanedanı'nın kurulmasından sonra, Müslümanlaşmanın artmasının engellenmesi için bir dizi politikalar uygulandı. Bununla birlikte, Çinli Müslümanlar imama ihtiyaç duyduğu zaman Arabistan ve özellikle Orta Asya'dan istiyorlardı. Böylece Çin'in dışa kapanma politikası uygulanınca, Çinli Müslümanlar ve İslam dünyasının teması kesildi ve çeşitli nedenlerle Çinli Müslümanlar ciddi bir inanç krizine girdi. Dolayısıyla kendi imamlarını yetiştirmeye ve kendi eğitim sistemlerini kurulmaya acil ihtiyaç vardı. Cami eğitiminin kurulmasıyla, Çinli Müslümanların iç dünyasına dair sorunları yani iman krizi büyük ölçüde çözülmüştür. Ancak, İslam'ın dışında kalan dünyada İslam'a dair oluşan olumsuz hava ve İslam'a karşı üretilen propagandalara karşı koymaktı. Çin halkı, özellikle yöneticileri ve seçkin gruplar, İslam'a karşı düşmanlık ve yanlış düşünceler ile doludur. Bu

nedenle Çinli Müslüman entelektüelleri Han kitap hareketiyle bu olumsuzluklara karşı koymaya çabaladılar. Han kitap hareketiyle Çinlilerin anlayacağı bir terminolojiyle ve düşünme biçimleriyle İslam'ın itikadi konularını ve kutsallarını anlatmaya çalıştılar. Han kitab hareketi, Arapça ve Farsça bilmeyenlerin İslam'ı anlaması için bir fırsat veriyor. İslam ve Konfüçyüsçülük arasındaki iletişim ve diyalog ile gayri müslimlerin İslam'a algısını oldukça olumlu değiştirmeye başladı ve böylece İslam'ın Çin'de gelişmesi daha rahat hale geldi.

Çin Müslümanlarının Cami eğitimi ve Han kitap çabaları, Müslümanların iç ve dış durumunu iyileştirdi ve İslam'ın Çin'de kaybolmasını engellemekle kalmadı aynı zamanda Çin'deki gelişimini güçlendirmiş oldu. Bu, İslam Çin'de ilk kez bir krizle karşı karşıya kaldığında Çinli Müslümanlar tarafından yapılan İslami gelişme hareketidir ve bazı Müslüman alimler tarafından Ming ve Qing döneminde Çin'de İslam'ı yeniden canlandırma çabaları olarak da tanımlanmıştır. Bugün, bu tarihe baktığımızda Çin'deki İslam'ı yeniden canlandırma çabaları, farklı medeniyetler arasındaki iletişim ve diyalog için başarılı bir referans kaynağı olmuştur.

Çin medeniyeti ve İslam medeniyeti, dünyadaki iki önemli medeniyettir. İslam Çin'e girdiğinde, eski Çin kültürü olgunlaşmıştır. Olgunlaşmış bir kültürün diğer kültürler karşısında muhafazakar tarafını göstermek normaldir. Bu nedenle İslam Çin kültürüne girmeye çalışırken şüphesiz çok sıkıntıyla karşı karşıya kaldı fakat Çinli Müslümanlar başarıyla bu sorunları çözdü. Bunlar büyük ölçüde İslam kültürünün canlılığını ve uyumunu gösterir. İslam, uluslararası bir din olarak, her türlü kültürle diyalog ve iletişim olanağı sunmaktadır. Bugün, birçok Müslüman Batı dünyasının yükselişini görünce İslam kültüründen şüphelenmeye ya da İslam kültürünü terk etmeye başlamıştır. Bize göre bu yanlış bir düşüncedir, her Müslüman için İslam kültürü milli kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle İslam kültürünü bırakmak kendi ulusal kültüründen vazgeçmek demektir. Şimdi yapılması gereken şey ne muhafazakar davranmak ne de İslam kültürünü bırakıp batıyı takip etmektir. Müslümanlar olarak kendi içimizde kültürümüzü güçlendirmeliyiz ve İslam dünyasının dışındaki uygarlıklarla diyaloga aktif olarak katılmalıyız. Böylece kanımızı tazeleyebilir ve nihayetinde İslam dünyasını canlandırabiliriz.

2. Kapsam ve Sınırlılıkları

“Ming ve Qing döneminde Çin’de İslam’ı Yeniden Canlandırma Çabaları” başlığımızdan, bu çalışmanın kapsamının Ming ve Qing Hanedanı ile sınırlı olduğunu görüyoruz. Çünkü Çin’deki İslam’ın uzun gelişme tarihi boyunca farklı dönemlerde farklı krizler çıktı, bu nedenle Çinli Müslümanlar farklı canlandırma çabaları gerçekleştirdi. Fakat araştırmamız yalnızca Ming ve Qing Hanedanlarının zamanlarında Çin’deki İslam’ı yeniden canlandırma çabaları hakkındadır.

Konumuz Türklere yabancı olduğundan dolayı başlangıçta giriş kısmında Çin İslam’ı erken tarihini tanıtıyoruz. Mesela İslam’ın Çin’e nasıl geldiği ve Çin’e kazandırılmasından sonraki gelişimi de dahil olmak üzere İslam’ın Ming hanedanında nasıl bir gelişme ikilemi yaşattığını anlatacağız. Böylece “Ming ve Qing döneminde Çin’de İslam’ı Yeniden Canlandırma Çabaları” konumuzun arka planı anlatılmış olacaktır. Böylece okuyucuların Çin’de İslam’ı yeniden canlandırma çabalarının sebeplerini, gerekliliğini ve önemini anlamaları kolaylaşacaktır.

Çalışma iki bölümden oluşturmaktadır. İlk bölümde şu konular ele alındı: Çinli Müslümanların içinde iman krizi çıktığı için cami eğitim sistemi kurulmaya başlandı. Cami eğitimi başarıyla oluşturulunca Çinli Müslümanlar iç dinçlik kazandı, böylece Müslümanların iç(iman) sorunları çözülmüş oldu. Ayrıca bütün Müslümanların iman aşamasının artırması nedeniyle Müslüman toplumunun bütünlüğünün güçlendirilmesi açısından paha biçilemez bir rol oynamıştır. İkinci bölümde şu konular işlendi: İslam’ın dışında kalan dünyada İslam’a dair oluşan olumsuz hava ve İslam’a karşı üretilen propagandalara karşı koymaktı. Bu nedenle Çinli Müslümanlar Han kitap hareketi yaparak bu olumsuzluklara karşı koymaya çabaladılar. Han kitap hareketi yaparken Çinlilerin anlayacağı bir terminolojiyle ve düşünme biçimiyle olarak İslam’ın itikadi konularını ve kutsallarını anlatmaya çalıştılar. Cami eğitimi ve Han kitap Çinli Müslümanların iç ve dış sorunlarını çözdü ve artık İslam Çin’de daha köklü ve esaslı bir din haline geldi. Bu Çin tarihinde çok büyük bir etkin bırakmış oldu.

Bu çalışmada zaman sınırı gibi bölge sınırı da vardır. Çin’deki 56 millet arasında Uygur, Kazak, Özbek, Tacik, Kırgız, Tatar, Hui, Salar, Dongxiang ve Baoan gibi 10 millet İslam’ı

kabul etmiştir. Millet özelliklerine ve konumlarına göre Çin İslamı, Hui gibi millet sistemi (Salar, Dongxiang, Baoan dahil) ve Uygur gibi millet sistemi (Kazak, Özbek, Tacik, Kırgız, Tatar dahil) iki kola ayrılabilir. İslam, kuşkusuz 10 millet ve iki büyük kolun oluşumunda özel bir rol oynamıştır. Fakat tezimizde ister cami eğitimi isterse Han kitab olsun, sadece Hui Müslümanlara atıfta bulunmaktadır.

3. Araştırmanın Önemi

Konumuz sadece İpek Yolu tarihi çalışmalarında önemli bir rol oynamakla kalmıyor aynı zamanda İslam tarihi çalışmasında da çok önemli rol oynar. İpek Yolu herkes tarafından bilinen bir yoldur, İpek Yolu için önemli katkılar yapan Çinli Müslümanlar toplumda çok az bilinir. Bunu İpek Yolu tarihi ve tarihinin çalışmasında bir kusurdur ve tarih gerçeğinin konusunda bir sorumsuzluktur. Yalnızca güzel bir sahne ile ilgiliyoruz ancak sahne aktörü ile asla ilgilenmiyoruz gibi görünmektedir. İpek Yolu sadece düşündüğümüz ticari bir kanal değil, aynı zamanda kültürel ve medeniyet değişimi işlevini de taşıyor ve İslam'ın Çin'e girişinde İpek Yolu önemli bir rol oynamıştır. Han hanedanından beri Çin'in batısındaki Orta Asyalı, Farşlı, Arap gibi insanlar İpek Yolu ile iş veya haraç için sürekli Çin'e geliyordu. İslam dini Arap Yarımadasında doğduğunda, İpek Yolu'nda faaliyet gösteren Araplar Çin'e İslam'ı getirdiler. Bazıları Arabistan ve Çin arasında ileri geri hareket ederken bazıları tamamen Çin'e yerleşmiş ve sonuç olarak Çin'deki ilk Müslümanların ataları olmuşlardır. Daha sonra, İslam'ın hızlı yayılmasıyla tüm İran ve Orta Asya İslamlaşmaya başlamıştır. Coğrafi açıdan bakıldığında Pers, özellikle Orta Asya, Çin'e daha çok yakın olduğundan dolayı pek çok İranlı ve Orta Asya Müslümanları iş adamı ve elçi olarak Çin'e geldiler ve bunun sayesinde Çin'de Müslüman sayısı büyük ölçüde arttı. Zamanla bu insanlar yavaş yavaş Çin'e yerleşmeye başlamışlardır, memleketlerine dönmek istemediler ya da dönemediler ve bunun sonucu Çin'deki Müslüman atalarının oluşmasına sebep oldu. Bu nedenle, ticaret yapan gelenekleri modern Çinli Müslümanlar toplumda hala vardır ve şüphesiz ticaret yaparken Çin'de en yetenekli gruplardan birisi Müslümanlar olmalıdır.

Hacca gitmek, İslamın beş şartından biridir. Çin Mekke'ye çok uzak ve yol boyunca zorluklar ve tehlikelerle dolu olsa da dindar Çinli Müslümanlar yaşamları boyunca en büyük

bir hayalleri Mekke'ye gitmek olmuştur. Ulaşımın son derece kötü olan eski zamanlarda, insanlar uzun mesafeli yollar yüzünden diğer ülkelere gidememişlerdir. Özellikle Çin, kuşaklarca aynı yerde yaşayan ve göç etme hiç ihtiyacı olmayan bir tarım ülkesidir. Fakat Müslümanlar, hac sebebiyle uzun mesafelerle yolculuk etmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle Çin'de geçmiş zamanda en iyi coğrafya bilgisine sahip topluluk Müslümanlardı. Ming Hanedanlığı'nda çizilen İpek Yolu haritası¹, Çin'den Mekke'ye kadar rotayı çok ayrıntılı bir şekilde tasvir ediyor. Bunu kuşkusuz Müslümanların Ming Hanedanında İpek Yolu hakkında çok net bir anlayışa sahip olduklarını gösterir. Aynı zamanda, hac sırasında ülkeler arası yakın ilişkileri ve tüm uluslararası dostça ticaret alışveriş yapılmasını da sağlamıştır. Dolayısıyla, eski zamanlarda İpek Yolu'nda en aktif grubun şüphesiz Çin Müslümanlar olduğunu söylemek hiç abartılı değildir. Bu nedenle, İpek Yolu'nun tarihini ve kültürünü incelediğimizde, Çinli Müslümanlar göz ardı edilemez bir gruptur. Dolayısıyla Çin'deki İslam gelişim tarihi, İpek Yolu'nun tarihinin ve kültürünün bir parçası haline geldi.

Günümüzdeki yeni İpek Yolu canlandırma sürecinde, Çinli Müslümanlar eskiden olduğu gibi aynı tarihi sorumluluğu üstleneceklerdir. Çünkü gerek din kültürü gerekse etnik kökeni açısından Çin Müslümanları, Türkler, Orta Asya ve Arabistan'daki insanlarla derin akrabalık ilişkisine sahiptirler. Dolayısıyla onlar yerel kültüre adapte olmaya istekli oldukları için daha kolay alışıyorlar ve böylece yeni İpek Yolu'nun canlanmasına önemli katkıda bulunmuş olacaktırlar.

İkincisi, İslam farklı ülkelerde ve bölgelerde farklı şekilde ve hızlarda yayılıyordu. Fakat genelde birçok ülkede savaşların kazanılması sonucuyla İslam o ülkelere ithal edildi böylece İslam rejimi kurulmuş oldu ve İslam'ın yayılışı fırtına gibi hızla gerçekleşti. Endonezya ve Malezya gibi ülkelerdeki İslamlaşma barışçıl yollarla iletilmekle birlikte, daha sonra İslam rejimini kurarak gerçek bir Müslüman ülke oluşturmuşlardır. İslam sadece tamamen barışla Çin'e girmekle kalmadı, aynı zamanda herhangi bir hanedanda İslami bir rejim kurulamamıştı. İslam'ın Çin'e girmesiyle birlikte İslam'ın kaderine mahkum kaldığı söylenebilir. Diğer ülkelerdeki İslam tarihi ile karşılaştırıldığında, Çin İslam tarihinin özellikleri vardır bu

¹ Çin Ulusal Saray Müzesi, "İpek Yolu Peyzaj Haritası", erişim: 15 Ağustos 2018, <http://minghuaji.dpm.org.cn/details.php?pic=v04di475j6ul42yc031hf32l2fhr5yal>

nedenle Çin İslam tarih çalışması İslam dünya tarihi araştırmalarının bir parçası, yeni bir konu ve yön haline gelmelidir. İslam Çin'e yeni girdiğinde hayatı çok kırılgan olan yeni doğmuş bir bebek gibiydi ve her zaman dışından gelen baskı tehlikesiyle öldürebilir bir durumdaydı. İslam'ın Çin'e gelmesiyle nasıl bir gelişim yaşanmıştır? O Nasıl bir gelişimde yaşadı ve gelişmesinde Çin Müslümanlar karşılaşılan zorluklar ve engelleri nasıl çözdüler? Bu soruları inceleyince İslam çok farklı ve güçlü bir kültüre girdikten sonra yaşadığı gelişme yörüngesi hakkında bir fikir verecektir. Ayrıca günümüzde İslam'ın farklı ülkelere ve bölgelere taşınmasıyla birlikte, yerel kültüre nasıl entegre edileceğimiz konusu ele almamız gereken bir konudur. Çin İslam tarihini incelerken bazı cevaplar bulmamıza yardımcı olabilir.

4. Çin İslam Tarihi Hakkında Genel Bilgiler

Müslüman cemaatler arasında azınlıklar en büyük nüfusa ve en uzun tarihe sahip olmasına rağmen Çin'deki Müslümanlar çok az bilinmektedir. Türkiye'deki bilim insanı Esra Çifçi'nin söylediği gibi: "Çin Müslümanlarının hem geçmişi hem de bugünü Müslüman araştırmacılar tarafından adeta tecrit edilmiştir."² Hatta bugün Çin'de Müslüman varlığı bile çok az bilinmektedir. Fakat herkesçe bililen İpek yolunda en önemli rol oynayanlardan birisi Çin Müslümanlarıdır. Ayrıca Çin Müslümanları ile Orta Asya ve Orta Doğu'daki insanların din ve ırk yakınlığından dolayı bugün aynı şekilde İpek Yolu'nun yeniden canlandırılma çalışmasında önemli bir rol oynayacaktır. Niçin Çin Müslümanlarının ırk bakımından Orta ve Batı Asya'daki insanlara yakın olduğunu söylüyoruz? Acaba Çin Müslümanları nereden Çin'e geldi? Ne zaman, hangi amaçla ve nasıl bir durumda Çin'e geldi? Geldikten sonra farklı dönemlerde nasıl bir durumla karşılaşmış yaşamlarına devam etti?

Çin İslam erken tarihinden bahsederken Çin ve Arapların ilişkisi önemlidir. Han hanedanında (MÖ202-220) Çinliler ve Moğollar arasında çok ciddi bir savaş çıkmıştı. Hanwu imparatorluğu Çin'in batısındaki ülkelerden yardım almaya bir elçi olarak Zhangqian'ı göndermişti. Yardım alamamasına rağmen artık Çin ve Orta Asya'daki ülkeler arasında ilişki kurulmaya başlandı ve sonrasında onu takip eden İpek yolu ortaya çıktı. Çince kaynaklara göre Sui döneminde (581-619) birçok Arap ve Farslı İpek yolu ile Çin'e geliyorlardı. Ayrıca

² Esra Çifçi, "Çinde ilk İslami entelektüel çaba ve konfüçyanist Müslümanlar (Hui-Ru)", *II. Türkiye İslanüstü Çalışmaları kongresi bildiriler kitabı*IV(Mayıs 2013): 865

bu dönemde Basra Körfezi en önemli ticaret limanlarından birisi oldu.³ Arap tarihçisi Mesudi'nin yazdığı “Mürücüz-zeheb”de bu konuya şöyle değinmiştir: MS V- VI yüzyılda, Çinlilerin gemileri sık sık Fırat nehri'nin Şiraz limanı ve Basra körfezi'nin limanlarına gelir bununla da kalmayıp oradaki gemiler sık sık doğrudan Çin'e geçerlerdi.⁴

İslam, Arap yarımadasında doğduğu zaman Çin ve Arap ilişkilerinde daha çok gelişmesine sebep oldu. Ayrıca bildiğimiz gibi Farslar erken dönemde Müslüman olmuş ve Çin ile irtibat halindeydiler. Bu ilk erken Çin'de İslam'ın yayılması konusunda çok büyük katkı sağladı. Ali Dadan Hoca Türk Tarihi adlı eserini yazarken “Trans-Asya Türk otobüsü benzetmesine değinerek başlamaktadır ki bu durum Türklerin kökenini ve Türk kimliğini anlamamız noktasında bize faydalar sağlamaktadır”⁵ demişti. Bu örnek bize Çin İslam tarihini daha kolay anlamamızı da sağlamaktadır. Çin toprağı tam bir otobüs durağı; farklı farklı otobüsler farklı farklı insanların uğradığı bir durak timsalini bize hatırlatmaktadır. Ya bu ülkede kalmak istemiş ya da burada kalmak zorunda bırakılmış, neticede her hangi bir sebeble ya da amaçla zaman geçtikçe farklı milletlere mensub kişiler farklı bölgelerden gelerek burada toplanmış bulunmaktadır. Onlardan her biri farklı görüntülerden farklı dillerden farklı ırklardan farklı kültürlerden olsa bile hepsini tek çatı altında toplayan din (İslam) çok güçlü bir yapıştırıcı gibi bütün insanları birleştirmeye çalışmıştı ve sonuçta yeni bir millet (Hui) doğmuştu. Artık İslam Hui ile taşıyıcı olarak Çin'de yayılmaya başladı. Peki, acaba bu otobüs durağına ne zaman Müslümanlar gelmeye başladı?

İslam ne zaman Çin'e girdiği hakkında Çin literatüründe beş farklı rivayet geçmektedir. Bunlardan ilki 581-600 “Ming tarihi, Batı Bölgeleri Biyografisinin”de geçmektedir. İkinci olarak 618-626/6, tarihçi He Qiaoyuan yazdığı “Min kitabı” 7.cilt “Yerel tarih” de bahsedilmektedir. Üçüncü olarak 628, yazarı belli olmayan bir kitap “Hui hui'nin gerçekleri” nde söylenmiştir. Tabi bunlar içinde belli yanlışlıklar vardır çünkü Hz. Peygamberimiz'e (sav) 610 yılında Allah'dan vahiy geldiği bilinmektedir. 610'dan önce İslam yoktu. Hatta bununlada kalmayıp Mekke döneminde peygamber ve ashabı müşriklerden çok ciddi baskı

³ Shouyi Bai (白寿彝), *Zhongguo Huijiao Shi (中国回教史)* (Pekin: Ticari Yayınları, 1944), 6-7.

⁴ Xinglang Zhang (张星娘), *Zhongxi Jiaotong Shiliao Huibian (中西交通史料汇编)* (Pekin: Çin Kitap Yayınları, 1977), 221.

⁵ Ali Dadan, *İslâm Tarihî Kaynaklarında Türkler (Câhiliye Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar)* (Doktora Tezi, Nemettin Erbakan Üniversitesi, 2013), 8.

görüyorlardı, demek ki 630 yani hicretin 9 yılı olan Arap yarımadasındaki Arapların birleştirilmesinden önce uzak yerlerde İslam'ın yayılması ihtimali düşüktür. Fakat bazı tarihçerler de Mekke'deki zor durumdan dolayı Hz. peygamber'in Çin'e sahabeden bazılarını göndermiş olduğunu iddaa ediyor. Ama şimdiye kadar bu iddayı destekleyecek sayıda çok güçlü bir kanıt bulamadılar. Dördüncü olarak Qing döneminde ismi Lanxu olan bir Müslüman yazarın yazdığı "Tianfang hakiki bilgileri" içinde şöyle söylemiştir: "Lakabı Wanggeşi yani Vakkas olan harika adam, Tianfang'dan(Mekke) gelen bir kişidir. Hz. peygamber'in dayısıdır, elçi olarak Kuran götürmeye 632/11 yılında başkent Changan'a geldi. İmparator Taizong onun güzel ahlakı ve Kuran hakkındaki fazla malumatından dolayı Changan'da kalması konusunda çok ısrar etti aynı zamanda büyük caminin yapılış sebebidir buraya dayanmaktadır. İşte bu harika adam kitaplar yazıyor, farklı ülkelerden gelen kimseleri İslam'a davet ediyordu ve zamanla artan Müslümanları göz ardı etmeyen İmparator Taizong Jiangning ve Guangzhou'da camiler yaptırdı ve onları ayrı ayrı yerleştirdi... Bununlada yetinmeyerek öldükten sonra Guangzhou şehrinin yanına gömüldü."⁶ Bu rivayet Çin Müslümanları tarafından çokca kullanılmaktadır ve bu rivayetin yanında özellikle Guangzhou'da bulunan Sa'd b. Ebi Vakkas'ın türbesi Çin Müslümanları tarafından önem arz etmektedir. Fakat bu durum hakiki tarih açısından araştırıldığında pek güçlü bir rivayet olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Sa'd b. Ebi Vakkas İslam dünyasında meşhur bir kişi olup ve onun hayatı hakkında da kaynaklarda birçok ayrıntı bulunmaktadır. Arapça kaynaklarda ise onun Çin'e gitmesi ile ilgili hiç bir bilgi bulamadık o zaten bilindiği üzere o zamanlarda İran fetihleri ile meşguldü daha sonrasında ise Medine'de vefat edip oraya defnedildiğine dair elimizde bilgiler bulunmaktadır. Çince kaynakları tararken önceki bilgilerimize çok benzeyen bir veri daha bulduk. 1872/1290 yılında Rus Ortodoks Kilisesi başpiskoposu Pekin'de kalırken Arapçadan çevrilmiş bir belge ile karşılaşmış, sonrasında bu durumu Xinglang Zhang isimli olan tarihçi ingilizce "Phoenix Dergisi"den Çinceye çevirmiş ve şöyle yazmış: "632/11 yılında, Hz. peygamber'in dayısı İbn Hamza 3000 kişi ve yanlarında Kur'an ile birlikte Çin'e geldiler. Hamsa'nın güzel ahlakından dolayı imparator Taizong ondan memnun oldu ve onun yanındakilere de çok iyi davrandı. Bununla da kalmayıp onlar için bir cami yaptırdı ve orada kalmaları için ısrar etti. Geçen

⁶ Xu Lan (蓝煦), *Tianfang Zhengxue, Shengxian Muzhi* (天方正学. 圣贤墓志) (Pekin: Çin kitap evi, 1991), 32.

zamanla öğrencileri arttı ve imparator Jiangning ve Guangzhou'da camiler yaptırmıştı ve artan insan sayısı sebebiyle farklı yerlere yerleştirmişti.”⁷ Bu iki rivayetin birbiri ile örtüşmesi bizde gerçekle irtibatın olma ihtimalini düşündürüyor. Peki, rivayetlerin çakışmalarını nasıl çözelim? Bazı tarihçilere göre aslında Hz. Peygamber'in Çin'e gönderdiği sahabinin adı “Vehb b. Ebi Kebşe idi.” Vehb, aynı zamanda o güzel Peygamber'in akrabasıydı... Çok iyi bildiğimiz gibi Sa'd b. Ebi Vakkas da anne tarafından Peygamber Efendimiz'in akrabası idi. Vehb, Sa'd b. Ebi Vakkas'a göre az tanındığından, muhtemelen, "Sa'd b. Ebi Vakkas'ın akrabası" olarak, tanınmış ve zamanla adı unutulmuş sadece "Sa'd b. Ebi Vakkas" kalmıştır. Tabi bunları orijinal kaynaklardan değil, çağdaş yazar ve ya kitaplardan gelmektedir. Fakat bütün bunlar doğru olmasa bile orijinal Çin resmi “Eski Tang kitabı” içinde şöyle geçmektedir: “İmparator Yonghui ikinci senesindeyken (651/30) Daşiler (Arap) haraç vermek üzere bir elçi göndermişlerdi... Gerçek Daşi ve Çin resmi olarak birbirilerine elçi göndermeye Tang Yonghui'nin ikinci senesinde başlamışlardır.”⁸ Ondan sonra Çin ile Araplar arasındaki dostluk gelişmiş ve daha sıkı hale gelmiştir. Sadece 651-789/30-168 arasında 148 sene içinde Araplardan Çin'e 39 defa elçi gönderilmiştir.⁹ Aynı zaman da Farslılardan da Çin'e 20'den fazla elçi gönderildi.¹⁰ Fakat şunu söylemekte yarar var ki iki hükümet arasında resmi elçinin gönderilmesi ve İslam'ın Çin'e girmesi aynı zaman olmayabilir. Yukarıda söylediğimiz gibi İslam doğmadan beş yüz yıl önce Araplar Çinliler ile tanışmaya başlamış ve İslam doğduğu zaman daha iyi koşullarla daha kolay Çin'e girip çıkabilir hale gelmişlerdir. Tang Hanedanı'nın başlangıcından günümüze kadar İslam'ın Çin'e tanıtıldığı 1300 yıl boyunca, farklı dönemlerde farklı insanlar aracılığıyla Çin adeta bir otobüs durağı haline geldi ve farklı durumlarla karşılaştı. Genel olarak anlatmak gerekirse, üç evrede anlatabiliriz: Tang ve Song hanedanlarındaki göçmenler evresi, Yuan hanedandaki yaygın yayma evresi ve Ming Hanedanından şimdiye kadar lokalizasyon evreleri.

4.1. İslam'ın Çin'deki Göçmenler Evresi

VII. yüzyılın ortalarından sonra İslam, Çin kaynaklarında söylenildiği gibi “İslam, Arap

⁷ Zhang (张), *Zhongxi Jiaotong Shiliao Huibian* (中西交通史料汇编), 186.

⁸ Xu Liu (刘昉), *Jiu Tangshu* (旧唐书) (Pekin: Çin kitab evi, 1975), 451.

⁹ Zhang (张), *Zhongxi Jiaotong Shiliao Huibian* (中西交通史料汇编), 148-154.

¹⁰ Qinruo Wang (王钦若), *Cefu Yuangui* (册府元龟) (Pekin: Çin kitab evi, 1960), 976.

tüccar gemileri ve develer tarafından getirildi.”¹¹ Arabistan ve İran'daki iş adamlarının ekonomik faaliyetleri ile birlikte Çin'e girdi. O sırada Çin'de din ve kültür alanları Budist ve Konfüçyanizm kültürleri tarafından egemendi. Tang hanedanında çok kültürlülük kuralı uygulanmasından dolayı Çin'de İslam sessizce tohumlarını ekti. Tang ve Song hanedanlıkları 500 yıl sürmesine rağmen İslamı sadece Çin'e gelen yabancılar kabul ediyorlardı. Çünkü “inanç belli değil, din adı belirlenmemektedir, ne yazıları, ne de Çince çeviri mevcuttu, göç eden ve yabancı milletlerin diniydi.”¹² İslamı kabul edenler açısından Çin'e gelen gurbetçilerin çoğu Araplar, Farslar ve Orta Asya'dan gelen tüccarlardır. İlk dönemde onlar genelde Çin'deki güneydoğunun kıyısında yer alan bölgelere yerleşiyorlardı ve onların yaşadığı bölgeleri Çince kaynaklarda “Fan Fang”(蕃坊) diye isimlendirdi. Fan fang'da hem siyasi, hem ticaret amaçlı ve hem de Müslümanların arasındaki iş ve hususları idare etmek için Çin hükümeti tarafından bir kişi seçiliyordu. Bu seçilmiş kişi “Fan zhang”(番长) olarak isimlendiriliyor ve aynı zamanda imamlık da onun tarafından yapılmaktadır.

Tang ve Song hanedanlarındaki İslam eğitimi açısından bakacak olursak, farklı ülkeler ve bölgelerden gelen Müslümanlar arasındaki iletişim dil farklılıklarından dolayı genelde azdır. Ayrıca Müslüman sayısı az ve farklı yerlere bölündükleri için İslam eğitimini genellikle kendi ailelerinde alıyorlardı. Arapça öğrenilmesi, Kuran okunması, dinin yaşanılması ve sözlü olarak temel İslam bilgisi öğretilmesi çoğunlukla anne ve babaya aittir. Bu aile eğitimi sisteminde yetiştirilen çocuklar sadece namaz kılıyor, oruç tutuyor ve helal yemek hakkındaki hususlara dikkat ediyorlar fakat bütün bunların neden yapmak gerektiğini, niçin yaptıklarını pek düşünmemektedirler. Böylede olsa bu aile eğitim sistemi Tang ve Song dönemindeki Müslümanlar için uygundu çünkü o sırada Müslümanlar Han kültürü ile çok karşılaşmadığı için kendi dinlerinden şüphe etmiyorlardı.

Tang ve Song Hanedanlarındaki İslam, Çin'de özel bir göçebe gruba ait belirli bir alandaki din ve yaşam tarzıdır. Bu kimseler Çin toplumu ile pek ilişki kurmamakla birlikte Çinliler tarafından genellikle bilinmemektedir. Ancak yabancı bir din olarak İslam ekonomik

¹¹Zhengui Yu (余振贵), *Zhongguo Lidai Zhengquan Yu Yisilanjiao* (中国历代政权与伊斯兰教) (Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 1996), 9.

¹²Zhaojun Yang(杨兆钧), *Zhongguo Yisilanjiao Lishi De Fenqi Wenti*(中国伊斯兰教的历史分期问题) (Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 1982), 15.

ve ticari faaliyetlerle Çin'e girmekte başarılı olmuştur. Çince kaynaklarda söylenildiği gibi: “Yabancı ülkelerden gelen değerli ve birçok malın sahibi olan Daşiler(Araplar)¹³ ile Çin'deki hiç kimse zenginlik yönünden karşılaştırılmaz.”¹⁴ Çin'e gelen Müslüman iş adamları hem zengin hem de ahlaklı olduğu için İslam tohumu Çin'de iyice etki gösterip meyvelerini vermeye başlamıştır.

4.2. İslam'ın Çin'deki Yoğun Yayılma Evresi

1219 /615 ve 1259/657 yılları arasındaki 41 yıl boyunca, Moğol orduları üç kere büyük batı fetihleri yaptı ve o kadar güçlülerdi ki etki alanları günümüz İran, Bağdat ve Arap bölgelerine kadar ulaştı. Moğol orduları bu bölgeleri işgal ettikten sonra, Arap, Fars ve Orta Asyadaki Müslüman grupları Çin'e zorla götürdüler. Tang ve Song döneminde Çin otobüs durağına gelen Müslümanların çoğunun Arap ve Fars asıllı olduğunu söylemiştik. Fakat bu sefer belki de Orta Asya'dan özellikle Türklerden gelen Müslümanların daha çok olduğundan bahsedebiliriz. Bu farklı kimlikteki kimseler Yuan kaynaklarında “Hui hui” diye isimlendirilmiş, onlar da kendilerini Hui hui diye isimlendirmişti. Yuan hükümetinin kuruluşundan sonra, Çin'e gelen Müslümanlar, Çin'in çeşitli bölgelerine yerleştirildi ve onlar ise yaşadığı yerdeki kızlarla evlilik yapmak suretiyle aile kurdular. Müslüman tarihçi Bai Shouyi'e göre: “Yuan Hanedanı'ndaki Hui halkının neredeyse tamamı Çin'e yerleştiği için Çin'i onların memleketi olarak değerlendirmek mümkündür. Belki eve geri dönme imkanı bulamadıkları yahut da kendileri dönmek istemeyerek orada kaldıkları için yavaş yavaş Çinli oldular.”¹⁵ Müslümanların Çin'nin her tarafına dağılmasından ötürü İslam Çin'in dört bir köşesine yayılmıştı. Tang ve Song Hanedanlarında İslam sadece kıyı, liman ve trafik merkezlerine yayıldığını söylesekte Yuan Hanedanlığı'nda ise Çin'in şehir, köy ve sınır alanlarına kadar yayılmıştı. Yuan Hanedanı'ndaki İslam'ı kabul edenler sadece gurbetçi ve yabancı Müslümanlar değil aynı zamanda birçok Çinli ile evlilik yaparak veya başka sebeplerle de Müslümanların saflarına girenlerden oluşmaktadır. İşte İslam Çin'deki en iyi gelişme dönemine girdi. Ayrıca, Çin'deki Müslümanların toplumsal statüsü daha önce hiç

¹³ Aslında burada sadece Araplar değil, Farslar ve Orta Asyadan gelen işadamlar da dahil. Fakat Çince kaynakta bazen onlar karıştırıyor.

¹⁴ Qufei Zhou (周去非), *Lingwai Daida* (岭外代答) (Pekin: Çin Kitap Evi, 1988), 231.

¹⁵ Shouyi Bai (白寿彝), *Zhongguo Yisilanjiaoshi Cankao Ziliao* (中国伊斯兰教史参考资料) (Ningxia: Ningxia Halk Yayınları, 1985), 55.

görülmemiş derecede artırıldı. Bu dönemde başvekillikte görev yapanların 17 tanesi Müslümandır ve önemli yerel yönetimlerde de Müslümanlardan 32 kişi görev yapmaktadır. Hukuk, siyasi ve imparatorluk sınavları gibi idari açısından, Müslümanlar Çin’de ikinci sınıftaydı hatta hanlardan daha yüksekti. Yuan Hanedanlığı Müslüman alimlere ve din adamlarına vergi ve askerlik hizmetinde özel muamele gösteriyorlardı. Demek ki, Yuan döneminde Müslümanların sosyal statüsü çok yükseldi.

İslam Yuan Hanedandaki zirveye ulaştıktan sonra Ming Hanedanında çok zorlu bir döneme girdi. İç ve dış sıkıntılarla bir anda karşı karşıya geldi. İslam’ın, Çin’de kaybolma tehlikesinden dolayı Çinli Müslümanlar bu sıkıntılar için çareler aramaya başlamışlardır. Çinli Müslümanların iç sıkıntısını (inanç krizini) çözmek için yeni bir eğitim sistemine ihtiyaç duyuldu, aynı zamanda dış sıkıntı (İslam’ın gayrimüslimler tarafından yanlış anlaşılmasını) çözmek için Han kitab hareketine başlatmak zorunda kaldı.

4.3. İslam’ın Çin’deki Hüsrar Evresi

Yuan Hanedanlığı, Çin’deki İslami gelişimin altın çağı ise, Ming Hanedanlığı’nın (1368-1644/769-1054) kurulması Müslümanların gelişmesinde bir dönüm noktasıdır. Ming Hanedanlığı’nın kurucusu olan Zhu Yuanzhang, eski orjinal Han kültürünü geri kazanma bayrağı altında Yuan Hanedanı yönetimini devirdi. Sözde eski Çin kültürünü geri kazanmak için Ming yöneticileri, Müslümanların gelişimine karşı bir dizi politika getirdi. Bir yandan Ming hükümeti, Müslümanların kendi ana dillerini (Arapça, Farsça vb.) kullanmalarını yasaklayarak, Müslümanları ve Müslüman olmayanları evlenmeye zorlayarak çeşitli asimilasyon politikaları uygulamaya koyuldu. Öte yandan, Müslümanların ciddi bir şekilde ayaklanmaması için hükümet, bazı camilerin inşasına yardım etmek gibi Müslümanları yatıştırmaya yönelik politikalar da izlemiştir. Fakat, genel olarak, Ming hükümetinin Müslümanları yatıştırmaya yönelik politikası esasına dayanmış, asimilasyon ve mücadele ile desteklenmiştir. Ayrıca, Ming Hanedanlığının son dönemlerinde ülkenin dışa kapanma politikası uygulandığı için Çin Müslümanları ve İslam dünyası arasındaki bağlantılar kesilerek yabancı imamların Çin’e giriş çıkış yapması yasaklanmıştır. Bütün bunlar, Çinli Müslümanlar arasında eşi görülmemiş bir inanç krizine yol açmıştır. Dış dünyada ise Müslümanların yanlış anlaşılması ve düşmanlıklar fazlacadır. İslam, Çin benzeri görülmemiş

bir zorluk içerisinde ve İslam'ın kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Qing Hanedanlığı'nın (1644-1912/1330-1054) kurulmasından sonra, Müslümanların durumu iyileşmekten öte daha da kötüleşti. Qing Hanedanlığı'nın yöneticileri yabancı bir millet olarak, kendi yönetimlerini korumak için Han ve Müslümanlar arasındaki mücadeleleri kasten kışkırttı. Aynı zamanda, Müslümanların denetimi ve kontrolü her yönüyle güçleşti. Müslümanlar temel haklarını kurtarmak için savaştan başka çare bulamadılar ve tarihte gördüğümüz bir dizi Hui ayaklanması ortaya çıktı. Müslümanların gücünün zayıflığı , ayaklanmaların Müslümanların başarısızlığıyla sonuçlanmasına sebep oldu. Bu başarısızlıklar Müslümanlara eşi benzeri görülmemiş bir darbe vurdu ve büyük bir etki yarattı, en olumlu tahminlere göre bile Müslümanlar bu ayaklanmalarda nüfusun yarısını kaybetti. Dahası, Müslümanlar hükümet tarafından ulaşım noktaları, limanlar ve ekonomik olarak gelişmiş yerlerden dağlık alanlara, insanın yaşam kalitesinin düşük olduğu yerlere göç etmeye zorlanmıştır. Bu değişimin Müslümanlar üzerinde günümüzde bile hala kötü bir etkisi vardır. O dönemdeki Müslümanlar, kalkınma arayışından ziyade kendini koruma yoluna koyuldu.

Beklenmedik bir anda iç ve dış sıkıntılarla karşı karşıya kalan İslam'ın, Çin'de kaybolma tehlikesinden dolayı Çinli Müslümanlar bu sıkıntılara çareler aramaya başlamışlardır. Çinli Müslümanların iç sıkıntısını (inanç krizini) çözmek için yeni bir eğitim sistemine ihtiyaç duyuldu, aynı zamanda dış sıkıntıların (İslam'ın gayrimüslimler tarafından yanlış anlaşılmasını) halledilmesi Han kitap hareketinin ortaya çıkmasıyla sonuçlandı.

BİRİNCİ BÖLÜM

CAMİ EĞİTİMİ

1.1. Cami Eğitiminin Ortaya Çıkmasının Arkaplanı, Yaygınlaşması ve Farklı

Yorumların Ortaya Çıkması

Ming Hanedanlığı'nın kurulmasından sonra, hükümet Müslümanların gelişmesine engel olmak için bir dizi politika getirdi. Müslümanlar İslam tarihinde görülmemiş kötü bir durumla karşı karşıya kaldılar. O dönemdeki çoğu Çinli Müslüman, İslam eğitiminin önemini farkında olduğu için cami eğitimi kurulur kurulmaz ona yoğun bir destek verdi. Dolayısıyla, cami eğitimi kısa sürede hızlı gelişti ve üç farklı okulu ortaya çıktı.

1.1.1. Cami Eğitiminin Öncesindeki Genel Durum

Cami eğitimi (经堂教育 jingtang jiaoyu) XVI. yüzyılda Çin Shanxi'de Müslüman cemaatinde kurulan bir din eğitim sistemidir. Çin'de genellikle İslam kitapları camiinin kuzeyindeki odasına konulurdu. Bu nedenle Çin Müslümanları o odaya 经堂(jingtang: kutsal kitapların evi) ismini verir ve o odada gerçekleştirilen eğitime de jingtang eğitimi olarak isimlendirilirdi. Kısaca, cami eğitimi Müslümanlar için camide olan ve imam tarafından öğrencilere verilen İslami bilgi içeren eğitim sistemidir. Cami eğitimi tamamen İslami kültürü öğrenmek ve keşfetmek için sıradan Müslümanların acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıktığı andan itibaren, Müslümanlar tarafından büyük bir memnuniyet ile karşılandı ve destek gördü. Bu nedenle çok hızlı bir şekilde gelişti. Kısa sürede Çin'deki bütün Müslüman toplumlarda yayılmaya başladı ve zaman geçtikçe de arttı. Cami eğitiminin ortaya çıktığı çevreyi kısa bir şekilde anlatırsak, onun önemini anlamamızda fayda sağlayacaktır.

Ming Hanedanlığının kurucusu olan Zhu Yuanzhang, “Milliyetçilik bayrağı altında Yuan ile bir mücadeleye girdi. Bu nedenle Ming Hanedanlığı kurulduktan sonra, o durum Çin Müslümanlarını siyasi yönden zararlı konuma getirdi.”¹⁶ Ming hükümeti, asimilasyon politikasını uygulamak için bir dizi kurallar ve yönetmelikler yayımladı. “Ming Hanedanlığı

¹⁶ Huibing Qin(秦惠彬), *Zhongguo YisilanjiaoJichu Zhishi(中国伊斯兰教基础知识)*, 1.Baskı (Pekin: Din Ve Kültür Yayınları, 1999), 26.

hukuk kuralları” kitabına göre: “Bütün Moğollar ve se mu ren 色目人 (çeşitli insanlar) ¹⁷ Çinlilerle evlenmeleri zorunlu hale getirildi ve onların kendi milletlerinden birisi ile evlenmeleri yasaklanmıştır. Kanunlara aykırı hareket eden kimselerin ebeveynlerine seksen sopa vurma cezası verilip bununla da yetinmeyerek evlenen erkeğin köle, kızın da cariye olması gibi bir cezaî yaptırım uygulanmıştır. Hatta bu kuralların çıkış sebebi olarak Müslüman milletlerin sayısı artışından duyulan endişe gösterilmektedir.”¹⁸ 1368/769 yılında açıkça belirtilen kurallara göre: “Örgülü saç, omurga saç, Hu (yabancı) kıyafetleri, Hu dilleri, Hu isim ve soy isimleri gibi her şey yasaktır. Tang dönemindeki kıyafet tarzına geri dönüp, bütün insanların saçlarını başlarının üstüne topuz yapmaları emredilmiştir.”¹⁹ Demek ki Müslümanlar artık kendi giysilerini giyemez, anadillerini konuşamaz bir hale geldiler. Böylece Arapça, Farsça ve Orta Asya'daki önceden kullanılan diller yasaklanmış oldu ve sadece Çince kullanılması emredildi. Müslümanlar ad ve soy adlarını bile Han'ınki gibi değiştirmek zorunda kaldılar²⁰, hatta kıyafetlerde de Han kıyafeti kullanıp benzeri görülmemiş sert kanunlar ve emirlerle, Müslümanlar dahil olmak üzere tüm etnik grupları zorlayıp Ming Hanedanının hükümdarları tarafından asimile edilmesine çabalanıyordu. Bunun sebebi Hongwu emirinin söylediği gibi: “Yüzlerce yıl önceki yabancı geleneklerden eski Çin geleneklerine geri dönülmesi gerekir,”²¹ diye açıklandı.

“Yabancı dillerin” yasaklanması politikasının uygulanması ve Konfüçyüsçülüğün güçlü etkisiyle Hui Müslümanlarına Çinlilerin Çince konuşma zorunluluğu getirilmesi; Çin'deki Hui topluluğu için İslam dini kültürünün ortadan kalkması anlamına geliyordu. Çünkü çoğu Müslüman, Arapça ve Farsça klasik kitapları anlamamaya başlamıştı. Ayrıca bu dönemde Çin'deki dini kitapların hepsi Arapça ve Farsça olarak yazıldığı için artık Müslümanlar ile İslam dini arasında bir dil engeli oluşmuştu. Müslümanlar şöyle bir durumun içinde

¹⁷ Ming döneminden önce Müslümanlar Çinlile çok yaygın evlenmediği için yabancı görüntü bellidi, özellikle Müslüman çeşitli milletler'den geldiği için Çinliler “çeşitli insanlar” olarak isimlendiler.

¹⁸ Shanchang Li(李善长), *Ming lü*(明律) (Pekin: Çin Kitab Evi, 1973), 145.

¹⁹ Tingxie Wu (吴廷燮), *Ming Shilu* (明实录), 26.Cilt (Pekin: Çin Kitab Evi, 1974), 1253.

²⁰ Müslümanlar, kendi aralarında Arapçaisimlerini muhafaza etmeye gayret göstermekle birlikte resmî ve günlük işlerde Çince isim ve soy isim kullanmak durumunda kalmışlardır. Bu amaçla Arapça isimlerinin etkilerini devam ettirebilecek Çince isimler seçmeye gayret etmişlerdir. “Muhammed” ismi yerine “Ma” veya “Mu” kelimesini, “Nureddin” yerine “Na”, “Seyyid” ismi yerine “Sha” veya “Sui”kelimelerini, “Hüseyin” anlamında “Hu” kelimesini tercih ederek mevcut duruma çözümbulmaya çalışmışlardır.

²¹ Wu(吴), *Ming Shilu*(明实录), 1265

kendilerini bulmuşlardı ki :“Kur’an okurken artık yabancıların telaffuzunu taklit eder bir haldelerdi. Anlamını bilmemek bir kenara öğrenmek bile istemiyorlardı; her durumda sürekli aynı sureyi okuyorlardı.”²² Ming Hanedanı'ndaki Müslümanlar ile İslam dünyası arasındaki ilişki kesildiği için dini hayatın çöküşü benzeri görülmemiş içler acısı bir durumdaydı. İmam dahi İslam hakkında çok iyi bir bilgiye sahip değildi. “İslami bilgiler çok zor olduğu için, nesiller boyu İslam’ı iyi bilen bir iki tane de bile imam yetişmemişti ve bu yüzden birçok insan yanlış yola sapmış, sanki sarhoşun gece boyu uyuduğu derin bir uykudaydılar”.²³ Durum böyle olunca halkın İslamı ne derece bildiğini tahmin etmek zor değildir. Sonuç olarak “İslam dini kitapları az, din adamları yetersiz, anlatım ve çeviri belirsiz ve saçma” bir hale dönmüştü.

Çinli Müslümanlar Çin’de farklı bölgelere ayrılmakla birlikte genelde aynı bölgede cemaat olarak topluca yerleşmeleri nedeniyle, her Müslüman büyüme sürecinde geleneksel İslam kültürünü kazansada geniş bir Han kültürünün etkisinde kalmaktadır. Bu nedenle Müslümanlar az da olsa İslam dininden uzaklaşıyorlardı. Kaynaklarda şöyle yazmaktadır: “Biraz dindar olan ailelerin %30’u Hui Hui(Müslüman) kültürel kimliğini almışlardı, dindar olmayan Müslümanlara bakacak olursak onlar tamamen Han gibi olup Han kültürel kimliğine bürünmüşlerdi.”²⁴ Genel olarak Müslümanlar “sadece kendisinin Hui olduğunu biliyor fakat İslam’ın ne olduğundan hiç haberleri yoktu. Ku’ranı okuyabilse bile sadece ezberlemişti, anlamından bihaberdi. İslam’dan az bir bilgiye sahip olmalarından dolayı birbirlerine İslam’ı anlatırken söz saptırılmış, bilmeyenler de anlatılanları gerçek zannedip alıcı durumuna düşmüştü.”²⁵ Bütün bunlar, o sırada Çin Müslümanlarının Hanlaşmasını ispat edercesine delil oluşturuyordu.

Cami eğitiminin başlamasından önce “Çin’de imam olarak çoğunlukla Arap, Fars, Orta Asya’dan gelen kişiler görev yapıyordu”.²⁶ Fakat Ming Hanedanlığının sonlarına doğru

²² Quanzhou Tarih Araştırma derneği (泉州历史研究会) ed, *Quanzhou Huizu Pudie Ziliao Xuanbian* (泉州回族谱牒资料选编)(Quanzhou: Quanzhou Halk Yayınları, 1979), 56.

²³ Can Zhao(赵灿), *Jingxue Xizhuanpu*(经学系传谱)(Qinghai: Qinghai Halk Yayınları, 1989),1.

²⁴ Zhu Ma (马注), *Qingzhen Zhinan* (清真指南) (Ningxia: Ningxia Halk Yayınları, 1988), 21.

²⁵ Liu Zhi (刘智), *Tianfang Dianli* (天方典礼) (Tianjin: Tianjin Eski Kitap Yayınları, 1988), 5.

²⁶ Huaizhong Yang(杨怀中) - Zhengui Yu(余振贵), *Yisilan Yu Zhongguo Wenhua*(伊斯兰与中国文化) (Ningxia: Ningxia HalkYayınları, 1995), 133.

ülkeye giriş-çıkışların kapatılması politikası uygulandı. Böylece Çin'deki, Tang, Song ve Yuan Hanedanları ile İslam dünyasının ilişkileri sona erdi. Çin'deki Müslümanlar, Çin kültürünün denizinde savrulan kayık misalini andırıyorlardı. Zvi Ben-Dor Benite'nin yazdığına göre: "Çin'in kuzeybatısındaki Müslümanlar için, bu zor bir süreçtir. Çünkü Ming Hanedanlığının yeni politikası sebebiyle Çin'deki Müslümanlar ile Orta Asya'daki Müslüman cemaatler arasındaki bağlantılar kesilmişti. Ayrıca, Ming mahkemesi, Çin'in kuzeybatısındaki Müslüman toplulukları Orta Asya'daki Müslümanlar ile bir araya gelmekle suçladı ve iki bölge arasındaki ticareti yasakladı".²⁷ Din yönetimi açısından Ming hükümeti, cami imamı yerel yönetim tarafından atanması gerektiğini ve adayın inceleme, onay ve kayıt için Li departmana (iç işleri bakanları) bildirilmesi gerektiğini emretmektedir. Daha sonra verilen imamlık sertifikasıyla imamlık vazifesine başlayabilmektedir. Aksi halde eğitimin başında yer almasına izin verilmeyeceği belirtilmiştir. Hatta Müslümanlara özel bir mezarlık hazırlanmıştı.

Müslümanlar kendi içinde iman dilüsyonuyla karşı karşıya kalırken, dışarda Müslümanları Han uyruğunun bir parçası haline getirmek için Ming Hanedan'ı asimilasyon politikasını aşırı bir şekilde uygulama cihetine gidiyordu. İçten ve dıştan kötü durumda olan İslam, Çinde kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Bundan dolayı sorumluluk bilincinde olan Çin'deki Müslüman halk İslami bilgiyi halk arasında yaygınlaştırmak ve inançlarını güçlendirmek için İslam'ı canlandırarak ve eğitimi vererek tarihî sorumluluğunu üstlenmişlerdi. Yabancı imamların Çin'e gelememesinden dolayı Müslümanlar Çin'deki eksik imam sorununu çözmek üzere kendi öğretmenlerini eğitmek zorunda kaldılar. Böylece Çin'deki İslamcılığın bağımsız bir gelişme yoluna başlayıp ilerlemesi için ilk adımlar atıldı. Cami eğitimi de bu şartlar altında kurulmaya başlamıştır.

1.1.2. Cami Eğitiminin Kurulması ve Gelişmesi

Cami eğitimi Çinli Müslümanlar iç ve dıştan kötü bir durumdayken kuruldu ve hızlı bir şekilde gelişme gösterdi. Zaman geçtikçe Çin'deki farklı bölgelerde üç ekol oluştu. İslam'ın Çin'de kaybolma tehlikesi ortadan kalkmış oldu. İşte bu aşamalar Çin'in İslam gelişiminin

²⁷ Zvi Ben - Dor Benite, *The Dao of Muhammad: A Cultural of Muslims in Late Imperial China* (Harvard University Press, 2005), 40.

tarihi açısından önem arz etmektedir ki adeta düşen bir kuşun yeniden yükselmesi gibidir. Cami eğitiminin tarihine baktığımızda kurucusu olan Hu Dengzhou'dan başlamak zorundayız.

1.1.2.1. Cami Eğitimin Kurucusu: Hu Dengzhou (胡登洲)

Çin akademik çevrelerine baktığımızda genellikle herkes cami eğitiminin Hu Dengzhou hoca tarafından oluşturulduğunu kabul eder. Cami eğitiminin kurucusu olarak Hu Dengzhou Çin Müslüman tarihi, din tarihi ve kültür tarihi açısından çok önemli bir kişi sayılır. Ming Hanedanlığındaki İslam'ın durumu kötüleştiğinde Çinli imamlar ve Çince İslam kitapları son derece eksik olduğu bir zamanda dışarıdan gelen yabancı hocalardan İslami bilgi elde edilmesi en iyi ve en önemli yol olarak seçildi. Müslümanlar öğrenim görürken her bilgi değerli düşüncesiyle hareket ediyorlardı. İslam dini ve Konfüçyüsçülük öğretisi hakkında önemli derecede bilgi sahibiydiler. Bu düşünce sistemi diğer dönemlerdeki Çin imamlarına da etki etti.

Hu Dengzhou, Xianyang Shaanxi'de doğan bir Müslümandı. Hayatının ilk yıllarında zengin bir işadamıydı. Hui halkı, Çin cami eğitiminde kendilerine öncülük yapmasından dolayı ona saygı göstererek “Hu Taishi”(Muallim-i Evvel) diye isim verdiler. Hu Taishi, 1522/928 yılında doğdu, 28 Ağustos 1579/986 yılında vefat etti. “Hu taishi'nin türbesinin” yazıtında şöyle yazılmıştır: “Hu Dengzhou çocukken Konfüçyüsçülüğü öğreniyordu ve sonrasında Farsça, Arapça ve İslami yazılarla büyümüştür. İslam felsefesi, kelam ve hanefi hukuku konusunda yeterli bilgiye sahiptir.”²⁸ Bilgiye susuz kalan bir kimse gibi istedikçe istiyor, “Her kitabın sahibini bulup belli bir miktar teklif ederek satın alıyordu. Okumadığı bir kitabı bulduğunda onun üzerinde gece gündüz çalışıyordu.”²⁹

Cami eğitiminin kurulması hem derin bir dini bilgiyi gerektirir, hem de Arapça bilip bildiklerini Çince ile ifade ederek İslami bilgileri açıklayabilme yeteneklerine sahip olma yetisini gerektirmektedir. Hu Dengzhou Konfüçyüsçülük hakkında genç yaşta bilgi alması ve iyi bir İmamdan İslam bilgileri edinmesine rağmen, yine de bu iki alanda da kendini yetersiz görüyordu. Elli yaşındayken, Hu Dengzhou, ticaret yapmak için evinden dışarıya çıktı ve Shanxi Eyaletinin Lintong isimli bir şehirde bir Arap elçiyle karşılaştı. Hu Dengzhou, İslam

²⁸ Hu Taishi Türbesinin Yazıtı

²⁹ Hu Taishi Türbesinin Yazıtı

hakkında pek çok anlaşılması zor ve kavrayamadığı soruları elçiye sordu ve elçi bütün soruları güzel bir şekilde cevapladı. Daha sonra bu elçi Çin’de elçilik yaparken Hu Dengzhou da onun yanında öğrenci olarak, bilmediği şeyleri öğrendi. Elçi görevini tamamladıktan sonra memleketine dönmek zorundaydı. Hu Dengzhou ise hocasından ayrılmak istemiyordu bu nedenle Çin’in kuzey batı sınırına kadar onunla beraber yolculuk yaptı. Hiç şüphesiz o elçi üstat Hu Dengzhou’nun hayatına en büyük etki eden kişidir. Pekin’de misafir olarak ikamet ederken, Hu Dengzhou Çin klasik kültürünü iyi bilen bir hoca ile Çince ve Çin kültürünü iyice geliştirdi. “Cami eğitimi sisteminin biyografileri” adlı kitapta Hu Dengzhou hakkında şöyle bir bilgi yer aldı: “O meşhur hoca ile okuduğu şiirleri, bir defa gördüğünde asla unutamazdı. Bir sene geçmeden şiir yazabilir duruma geldi.” “Memleketine döndükten sonra bütün kitapların sahibini bulup yüksek fiyat teklif ederek satın alıyor, bununla da kalmayıp biriktirdikleri kitapları daha sonra gece gündüz üzerinde çalışarak araştırma yapıyordu. Hu Dengzhou kışın soba, yazın fan kullanmadan bir kaç senesini rahat bir uyku uyumadan geçirerek”³⁰ sonunda da döneminin en bilgili din adamı olarak tarih kitaplarına adını yazdırmıştır. “Cami eğitimi sisteminin biyografileri” kitabında da tavsiye ettiği gibi: “fırsat buldukça kutsal bir görev olarak dini kitapları anlatıyor ve dersler veriyordu; fırsat bulamadığında ise sünnetleri takip ederek öz-disiplinle kendini geliştirip ve kendine kötülük yapmaktan kutarıyordu.”³¹ Hu Dengzhou fırsatları kaçırmadan her yerde her hocadan bilgi edinerek yetenekli bir din adamı olmuş ve cami eğitiminin kurulması ile ilgili kutsal misyonu elde etmiştir.

1.1.2.2. Cami Eğitiminin Kurulması ve Gelişmesi

Hu Dengzhou cami eğitimini gerçekleştirirken öğretim yapısı, kurs ayarları, öğretim yöntemleri, öğrenci çalışmalarının kontrol edilmesi vb. hakkında bir dizi etkili sistem kurdu. Hatta cami eğitiminin esası da onun sayesinde gelişti Çin’deki birçok İslam imamı orada yetişti. Yüksek eğitime gelecek olursak, öğrenimi tamamlamak, mezuniyet törenlerinde bulunmak ve imam sertifikası almak için sıkı bir şekilde düzenlenen çeşitli derslerin tamamlanması gerekmektedir. Bunlardan birincisi, Kur’an-ı Arapça olarak orijinal haliyle

³⁰ Zhao (赵), *Jingxue Xizhuanpu* (经学系传谱), 3.

³¹ Zhao (赵), *Jingxue Xizhuanpu* (经学系传谱), 3.

öğrenilmesinin yanında yetkin bir tefsir, hadis ve İslam hukukuyla desteklemek gerekmektedir. Aynı zamanda, Arapça ve Farsça edebiyat dersleri bir öğrenim kısmı olarak cami eğitiminin ders içeriğine girmişti. Ders kitaplarında Arapça ve Farsça yazılı klasik metinler mevcuttu.

Arapça orijinal metinleri doğru bir şekilde anlamak ve dil engelini aşmak için, eğitimde dilbilgisi ve belâgat dersleri de verilmektedir. Cami eğitiminde “cami dili” kullanılmaktadır. Bu konu hakkında sonraki kısımda ayrıntılı bir şekilde bilgi vereceğiz.

Ayrıca, cami eğitiminde öğrendiği bilgiye göre hayatını yaşamak ve uygulama pratiklerine dikkat etmek konusunda fazlaca önem veriliyordu. Çünkü onlara göre sadece bu şekilde eğitilen insanlar, eğitimin olağanüstü görevlerini yerine getirebilecekti. “Cami eğitimi sisteminin biyografileri”nde öğretmenden istediği beş şartı şöyle açıklamaktadır: “Bütün ilim adamları bu beş şartı yerine getirecektir. Bu şartların ilki bilgili, eğitiminde başarılı olmak, ikincisi becerikli, öğretimin nasıl yapıldığını iyi bilmek, üçüncüsü ahlaklı olmak, dördüncüsü ise belagat hakkında bilgisi olmak ve beşinci olarakta yoksulluk içinde yaşamayı sevmek şeklinde nitelendirildi.”³² Ayrıca, “kötü hoca örneklerine” de yer vermekte ve kitap: “Bilgiyi göstermeyi seven, ahlaksız fakat kendini belli etmeyen, boş boş konuşan, kendini öven ve namuslu olmayan kimse”³³ olarak nitelendirmektedir. Sonraki hocaların bu tiplere benzememeleri için yazar bu karakterler hakkında birçok eleştiride bulunmuştur. Böylece bu sistemde eğitim alan üyeler genelde ahlaklı ve seçkin kişiler olarak yetişiyordu. İşte bu bilgili ve seçkin kimseler Arapça, Farsça ve Çince kitaplar yazarak İslam’a büyük bir katkı ve başarı sağlıyorlardı.

Hu Dengzhou, cami eğitiminin ustasıdır, onun çabası ile Çinli Müslümanlarının kendinin bağımsız İslam eğitimi kurdu. Çinli Müslüman imamlar kendi kendini yetiştirdikleri, Çin kültür ve durumunu daha iyi bildikleri için Çin’de İslam’ın yayılmasına daha büyük katkı sağlayarak kolaylaştırdılar. Cami eğitimi Çin Müslümanlarının ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş eğitim kurumudur. Hu Dengzhou kendisi “sıkılmadan öğrenen, hiç yorulmamış gibi öğreten karakterinden dolayı yakından ve uzaktan gelen öğrenciler eğitim almak için onun yanında

³² Zhao (赵), *Jingxue Xizhuanpu* (经学系传谱), 34.

³³ Zhao (赵), *Jingxue Xizhuanpu* (经学系传谱), 6.

toplandılar.”³⁴ Böylece, cami eğitimi Çin’de farklı bölgelere yayılması hızlandı ve sadece yüzlerce kişiye ulaşmakla kalmadı, aynı zamanda gelecek nesillerin çabasıyla ilerlemeye devam etti. Hu Dengzhou’nun meşhur öğrencileri Feng Shaochuan, Hai Dongyang’dır. Onun mursalı Shandong’daki Chang Zhi Mei, Shaanxi’deki Zhou Liangjun, Yunnan’daki Ma Dexin, Henan’daki Zhang Wandong, YangTaiheng ve Yang Taizhen Qing döneminde (1639-1912/1048-1330) farklı yerlerde İslam eğitimi için çok büyük yankı getirdiler. Hu Dengzhou, öğrencileri ve bir kaç neslin sürekli çaba göstermesiyle cami eğitimi bütün Çin’deki Müslümanlar arasında yayıldı. Binlerce bilgili seçkin imam yetişti. Onlar da evlerini geride bırakarak Çin’deki bütün bölgelere gidip orada eğitim veriyorlar ve İslam’ın yayılmasına çabalıyorlardı. Zaman geçtikçe cami eğitimi Çin’de gelişti ve yayıldı bundan dolayı farklı okullar oluşturuldu. Onların hepsi imam yetiştirmeye, Çin Müslümanlarına aydınlanma eğitimi vererek İslam’ın Çin’de yayılmasına katkı sağlamak için uğraşıyorlardı.

1.1.3. Cami Eğitimi Etrafında Şekillenen Farklı Yorumlar

Cami eğitimi gelişirken farklı bölgelerde farklı kültürlerin ve ekonominin, çeşitli klasik kitaplar, Arapça, Farsça ve Çince’ye verilen önemin farklılıkları sebebiyle tarih sahnesinde sırasıyla Shaanxi, Shandong ve Yunnan’da farklı okullar kuruldu.

1.1.3.1. Shanxi Ekolü

Shanxi okulu cami eğitiminin kurucusu Hu Dengzhou ve onun ilk öğrencileri Feng Yangwu ve Zhang Shaoshan tarafından kuruldu. Bu okul, derin ve uzmanlaşmış dini bilgilere büyük önem veriyor. Genellikle Arapça klasik metinler üzerinde duruyor hatta bazı hocalar sadece uzmanlaşmış bir şekilde kelam çalıştırıyorlardı. Örneğin, kelam öğreten hocalar sadece kelam dersleri veriyor öğrenciler başka içerik öğrenmek isteyince farklı hoca takip etmek zorunda kalıyorlardı.³⁵ Hu Dengzhou İslami kelam çalışmalarında İslam felsefesinin öğretim ve araştırmasına özel bir şekilde ihtimam gösteriyordu. Aynı zamanda Hanefi fıkhı dersi de veriyordu. Sonra oluşan Shandong Okulu ve Yunnan Okulu, Shaanxi okulundan gelmektedir. Shanxi Okulu, Shanxi, Gansu, Qinghai ve Ningxia’da geniş bir etki yelpazesine sahip okuldur.

³⁴ Song Lin(林松), *Fujin Ying Zhuixi, Jiwang Xi Kailai(抚今应追昔,继往思开来)*(Ningxia: NingxiaHalk Yayınları, 1986), 61.

³⁵ Eskiden Çin Müslümanların ekonimisi çok iyi değildi bu nedenle bir camide sadece bir imam destek edebilirdi, bu nedenle bir imam camide bütün çeşit dersler o tek başına veriyor.

1.1.3.2. Shandong Ekolü

Shandong Okulu'nun kurucusu Ming ve Qing Hanedanları'nda ünlü İslami öğretmen ve eğitimci Chang Zhimei idi. Chang Zhimei ataları Orta Asya Semerkand'daki Müslümanlardır. O dokuz yaşındayken amcasıyla Çin'e elçi olarak geldi, önce Shanxi'de kaldıktan sonra Shandong'a taşındı ve sonra soyadını “Chang” olarak değiştirdi. Chang Zhimei Shaanxi eyaletindeyken, Hu Dengzhou'un öğrencileri Ma Zhenwu, Zhang Shaoshan ile İslami bilgilerini geliştirdi ve mezun olduktan sonra Shandong'a dönüp oradaki camide öğretmenlik yaptı. Arapça ve Farsça konusunda yetkin Chang Zhimei, derslerini iki dili de kullanarak anlatıyordu. Bu nedenle öğrenciler geniş temel bilgilere sahip oluyorlardı. Chang Zhimei tarafından temsil edilen Shandong Okulu, dini bilgiye aşinalık ve gelişmesine önem veriyordu. Yalnızca öğretim sırasında hukuk öğretimini öğretmekle kalmayıp, aynı zamanda kelam dersi de veriyordu. Dersler aşamalı ve düzgün ilerleme üzerine yoğunlaşmaktaydı. Shandong Okulu, çok meşhur imamlar yetiştirdi. She Yunshan, Mi Wanji, Ma Boliang, Wu Zunqi, Chang Jie ve Zhao Can gibi çok sayıda ünlü İslam din adamı bu okuldan çıktı. Shandong okulu Shandong, Hebei, Pekin, Tianjin, Neimenggu ve üç kuzeydoğu eyaletinde belli bir etki oluşturdu. Çin'in kuzey bölgelerinde eğitim ve akademik araştırmalar hususunda büyük bir etkiye sahip oldu.

1.1.3.3. Yunnan Ekolü

Yunnan Okulu'nun kurucusu ünlü Yunnan öğretmeni, eğitimci Ma Fuchu ve Ma Lianyuan'dır. Yunnan Okulu'nun etkisi, Shanxi Okulu ve Shandong Okulu'ndan daha az ve sadece Guizhou, Yunnan ve ona yakın olan bölgelerde etkiye sahiptir. Fakat iki okulun(Shanxi Okulu ve Shandong Okulu) belli yönleri ve portresi vardır. Arapça ve Çince yazıların incelenmesi aynı zamanda Farsça öğrenmeye de önem vermektedir. Bunun yanı sıra bu okul konu öğretim sistemi kurmuş ve Arapça öğretimi açısından da gayet güçlüdür. Yunnan okulunda الفوائد الضيائية(Arapça dilbilgisi), مختصر المعاني(Arapça belâgatı), تفسير الجلالين(Tefsir), شرح الوقاية (İslam hukuku) ve kelam kitapları zorunlu derslerdir. Öğrencilerde başka kitapları kendi istekleri dahilinde okuyorlardı. Yunnan okulunun başka bir katkısı da şudur: Yüksek eğitim alanlar, ilkokul okuyan öğrencilere ders veriyorlar böylece çocukların hoca sıkıntısı da kolayca çözülmüş oluyordu. Özellikle yüksek eğitim alanlar da staj fırsatı yakalıyorlardı. Bütün bunlar Yunnan okulunun katkılarıyla cami eğitiminin daha fazla gelişmesine zemin hazırladı. Yunnan okulu eğitim ve öğretimde eşsiz bir eğitimle yetiştirdiği akademisyenleri

İslam dünyasında sayısız yazıları ile ün kazanmışlardır. Bu nedenle Yunnan Okulu cami eğitiminin tarihçesinde de önemli bir rol oynamaktadır.

1.2. CAMİ EĞİTİMİNİN MÜFREDATI

Cami eğitimi imam Hu Dengzhou tarafından kuruldu. Cami eğitiminde kullanılan ders kitapları ve öğretim programının kaynağı ve öğretim yöntemleri gibi konuları dikkatlice incelediğimizde, onun kapsayıcılığı ve esnekliğini görmekteyiz. Çinli Müslümanların yaşadığı durum düşünüldüğünde dış dünyadaki kaynaklardan da faydalanarak o cami eğitiminin temel içeriğini ve biçimini kurmuştur.

1.2.1. Cami Eğitiminde Kullandığı Kitapları ve Öğretim Programı

Daha önce söylediğimiz gibi cami eğitimi imam Hu Dengzhou tarafından kuruldu fakat o her şeyi tamamen icat etmedi. Cami eğitiminde kullanılan ders kitaplarına bakarsak Çin'deki cami eğitimi XVIII. yüzyıldan sonra Hindistan'dan örnek alındığını ve XVIII. yüzyıl sonrasında Maverünnehir bölgesinde etkili olduğunu görmekteyiz.

1.2.1.1. Cami Eğitiminde Kullanılan Kitaplar ve Öğretim Programının Kaynakları

Yukarıdaki cami eğitimine genel bir girişimizi gören birçok kişi belki de, cami eğitiminin Çin Müslümanlarının tamamen kendi kendine oluşturduğu bir eğitim sistemi olduğunu düşünüyordur. Aslında, cami eğitiminin yabancı ülkelere etkilenmiş olduğu hiç bir Çinli kaynağa geçmemektedir. Bu nedenle, geçmişten günümüze kadar Çinliler cami eğitiminin orijinallliğini her zaman vurgulamaktadırlar. Fakat ben İngilizce kaynakları okuyunca, Hu Dengzhou'nun cami eğitimini kurarken Sincan ve Orta Asya özellikle Maverünnehir bölgesinin eğitimini örnek aldığını gördüm. Ayrıca XVIII. yüzyıldan sonra Cami eğitimi Sincan'dan etkilenmeye başladı ve Sincan'daki eğitim ise Hindistan'dan derin bir şekilde etkilenmiştir. Ancak, Hindistan'daki cami eğitimine dikkatle bakarsak, onun kökeninin de Maverünnehir bölgesinden geldiğini tespit ederiz. Bu noktayı ispatlamak için cami eğitim kitabından başlamak zorundayız, çünkü yabancı ülkelerin eğitiminin Çin'deki cami eğitimini nasıl etkilediğini anlamamız için tek delil odur. Şu an Çin'deki cami eğitiminde kullanılan kitaplar daha çok XVIII. yüzyıldan sonraki döneme ait olmasından dolayı biz ilk önce XVIII. yüzyıldan sonraki eğitimden başlayalım.

Çin'de, farklı bölgelerde İslam'a girilmesinin zamanı ve tarzının farklı olması nedeniyle,

camii eğitiminin oluşum süreci de farklıdır. Bu farklılıklar ağırlıklı olarak Sincan ve Çin'deki diğer bölgelerde camii eğitiminin başlama sürecinde kendini göstermektedir. İslam Çin'in ana topraklarına yayılmış, yaklaşık bin yıl boyunca devam eden temelde inanç konularının babadan oğla miras yoluyla iletilmesini sağlayan bir aile eğitimi sistemidir. Özel olarak işletilen bazı okullar varsa da yalnızca İslam'ın temel özelliklerinden bazılarını öğretmektedir. Tang, Song ve Yuan hanedanlarının gelişmesinden sonra Çin'deki Müslümanların yapısı değişti. Çin topraklarında ana dili Çince olan bir Müslüman millet (Hui) oluşturuldu. Dilin değişmesi nedeniyle, Hui atalarının kültürünü bile bilmiyorlardı. Bu oluşan yeni durum, Hui halkının ihtiyaçlarını eski eğitim sistemine göre karşılayamıyordu. Böylece, orta Ming Hanedanı'nda, İslam'ın derin teorisini öğreten bir üniversite ortaya çıktı. Fakat Çin'in Sincan şehrinde durum farklıydı. Sincan'da İslamlaşma ve üniversite eğitimi aynı anda yürütülüyordu. 945-46/333-34 yılında, Sutan, Satuk Buğra Han'ın Hanlığı'na geldi ve Müslüman oldu. Kendisi Müslüman olmakla kalmadı, aynı zamanda Sincan'da da İslam'ı yaymaya çabaladı. İslamlaşma sürecini güçlendirmek için Maverâünnehir'deki medreseyi taklit ederek Kaşkar'da ilk medreseyi yani o günün üniversitesini kurdu. Bu Çin'de en eski İslam medresesidir.³⁶ Büyük ölçüde eksiksiz bölümleri açısından Orta Asya'daki en iyi medreselerle karşılaştırılabilir bir seviyedeydi. Daha sonra Sincan'daki “Hanrik Üniversitesi”, “Mahamodye Üniversitesi”, “Mirza Haydn Üniversitesi” ve “Shakye Üniversitesi” nin ortaya çıkması diğer yerel üniversitelerin yükselişini de teşvik etti. Yarkand Khanate (1514-1680/919-1090) zamanında, yalnızca Başkent Yearqiang'da ondan daha fazla İslam medrese mevcuttu.³⁷ Demek ki, Sincan'da camii eğitiminin başlangıç noktası medresedir, ilköğretim ise onun yan kuruluşudur, her iki eğitiminde aynı anda başladığını görürüz.

Sincan'daki İslam üniversitesinin eğitimi çok iyiysen, diğer bölgelerdeki İslam üniversite eğitimi o kadar iyi bir durumda değildi. Ming Hanedanlığında, Müslümanlar bir üniversite kurmaları gerektiğini hissettiklerinde Sincan'daki öğretim sistemi zaten olgunlaşmıştı. Sonuç olarak, camii öğretmenleri ilgilerini Sincan'a yöneltip onlardan örnek aldılar.

³⁶ Yu(余), *Zhongguo Lidai Zhengquan Yu Yisilanjiao* (中国历代政权与伊斯兰教), 49.

³⁷ Hong Ren(任红), “Weiwuerzu Yisilanjiao Jingtang Jiaoyu De Lishi Jiqi Yingxiang(维吾尔族伊斯兰教经堂教育的历史及其影响)”, *Çin Müslüman Dergisi* 5 (2009): 32

Hui bölgesi Sincan'dan, binlerce kilometre uzakta olmasına rağmen, "İpek Yolu" sayesinde siyasi, ekonomik ve kültürel olarak Sincan'dan etkilenmek ve öğrenmek mantıklı bir seçimdir. Fakat bu ilişkinin kesin kanıtından ve ikisi arasındaki tutarlılığa değinmemiz gerekir. Elimizdeki mevcut materyaller, cami eğitiminde kullanılan ders kitapları, tarihsel ipuçlarının bulunması meseleyi incelemek için bir "fosil" niteliğindedir. XX.yüzyılda Huilerin cami eğitiminde kullanılan ana "on üç" ders kitabı vardı. Aynı dönemdeki Sincan'daki ders kitaplarıyla karşılaştırsak daha objektif bir sonuç ortaya çıkacak. Aşağıda gösterildiği gibi:

1.2.1.1.1. XX. Yüzyılda Sincan'da Cami Eğitiminde Kullanılan Ders Kitapları:

Kelime dil bilgisi: أساس العلوم ، صرف مير

Dili bilgisi: الفوائد الضيائية

Belagat: مختصر المعاني ، مطول

Mantık ilmi: شرح الشمسية

Tecvid: تجويد

Matematik: خلاصة الحساب ، تحرير

Felsefe:

Tefsir: تفسير البضاوي ، كشاف ، تفسير ابن كثير

Hadis: مشكاة المصابيح

Hukuk: شرح الوقاية ، الهداية

Kelam: العقائد النسفي

Sufi: مكتوبات ، مثنوي

Usûlü'd-Din: أصول الفقه

1.2.1.1.2. XX. Yüzyılda Huilerin Cami Eğitiminde Kullandığı Ders Kitapları:

Kelime dil bilgisi: أساس العلوم

Dili bilgisi: ضوء ، مصباح ، مراح الالواح ، الفوائد الضيائية

Belagat: مختصر المعاني

Mantık ilmi: Yok

Tecvid: Yok

Matematik: Yok

Tefsir: جلالين ، بيضاوي

Hadis: خطبة ، اربعون ، مشكاة المصابيح

Hukuk: شرح الوقاية ، الهداية

Kelam: العقائد النسفي

Sufi: مكتوبات ، لمعات ، المرصاد

Usûlü'd-Din: Yok

Her iki bölgedeki kitaplar (siyah olanlar aynı ders kitaplarıdır), arasındaki benzerlik oldukça açıktır, yani ana ders kitaplarının aynı olması ve ekli ders kitaplarının artması veya azaltılması söz konusu değildir.

Sincan'daki cami eğitimi İslam dünyasındaki üniversite standartlarına göre kurulduğu için çeşitli dersler de mevcuttur. Fakat Huiler cami eğitiminde hoca eksikliği sebebiyle Sincan'dan sadece din ile ilgili olarak az bir parça aldılar. Qing'in İmparatoru Qianlong(1784/1198) zamanında devlet görevlileri, Müslümanların isyan etmesinden endişelendikleri için Müslümanların durumunu dikkate alıp, onların hareketlerini ve eğitimde kullandıkları kitapları gizli bir şekilde kontrol ediyorlardı. Huilerin eğitimi ile Sincan'daki eğitim arasındaki benzerliğin farkındaydılar: “Huilerin din anlayışı ve okudukları kitaplar açısından Kaşgar, Yerqiang ve diğer yerlerdeki Huilerle³⁸ aralarında fark da yoktu.”³⁹ Bu nedenle, Huilerin cami eğitiminin Sincan'daki eğitim sistemine nakledildiği söylenebilir. Sincan'daki cami eğitimindeki ders kitapları ya da Huilerin ders kitapları statik olmadığı, ancak gelişme sürecinde artış ya da azalış olduğunu belirtmek gerekir. Zamanla kitapların değişmesine rağmen kitapların müfredatının hala yakın ve tutarlı olması, kökeni arasındaki yakın ilişkiyi tam olarak göstermektedir. Burada bir soru karşımıza çıkıyor: Huilerin cami eğitiminden etkilenen Sincan eğitimi nereden geldi?

Aslında Sincan'ın cami eğitimi, özellikle yukarıdaki listelenen dersler ve ders kitapları XVIII. yüzyıldan beri Hindistan'daki cami eğitiminin nakledilmesidir. 711/92 yılında, Emevi dönemindeki komutan Muhammed Kasım, Arap ordu güçleriyle Hindistan'daki Sind ve

³⁸ Çinliler bütün Müslümanları İslam kabul ettiği için başka millet olsun yabancı olsun hepsi Hui olarak isimleniyorlar.

³⁹ Tingxie Wu (吴廷燮), *Ming Shilu (明实录)*, 34.Cilt (Pekin: Çin Kitab Evi, 1974), 1208.

Pencap'ı feth etti. 1192/587'de Gurlular döneminin (1151-1206/545-602) yöneticisi Muhammed Gori, Hindistan'daki Delhi şehrini ele geçirdi ve Hindistan'da Müslüman bir hükümet kurdu. Müslümanların yönettiği ve yaşadığı bu bölgeler camiler ve İslam eğitimi için vazgeçilmez hale geldi. İlgili kaynaklara göre, XIII. yüzyılda yalnız Delhi'de bin tane Müslüman okulu vardı⁴⁰. Bu rakam abartılmış olsa bile, o zamanlar Hindistan'da cami eğitiminin yaygınlığını az çok tahmin edebiliriz. Fakat standart Hint cami eğitimi, Mughal Hanedanı'nın kuruluşundan (1526-1859/932-1275) itibaren başlatıldı. XVIII. yüzyılın başında Nizamiye Medresesi ön plana çıktı ve Hindistan'daki İslam eğitimi için bir model oldu.

Nizamiye Medreselerinin kurucusu tarafından geliştirilen “Nizam öğretim programı”, bütün ülke eğitimini etkileyerek diğer alanlara da yayılmış oldu. Bu öğretim, bugün hala Hindistan, Pakistan ve Bangladeş ve bazı ülkeler de büyük bir etkiyle kullanılmaktadır. Nizam öğretim programı, son 300 yıldır sürekli iyileşmesine rağmen, onun çerçevesi ve bazı ders kitapları değişmemiştir. “Nizam programı” uygulama alanı genişledikçe, Çin'den Sincan'a bu program yayıldı ve kısa süre sonra Huilerin bölgesine kadar ulaştı. Bu nedenle Sincan ve Çin'deki diğer bölgeler ile ders programları aynı yahut tutarlı bir durum oluşturmuştur. Önce Sincan sonra diğer bölgelere sırasıyla yayılmıştır. Burada karşımıza “Acaba bu sıra tam tersi olabilir mi?” sorusu çıkıyor. Eğer Nizam ders programı ile Sincan'daki ders programını karşılaştırsak ortaya olumsuz bir tablo çıkacak çünkü diğer bölgelerin ders programı sadece Sincan'dakinin bir parçasıdır:

1.2.1.1.3. XX. Yüzyılda Sincanda Cami Eğitiminde Kullanılan Ders Kitapları

Kelime dil bilgisi: أساس العلوم ، صرف مير

Dili bilgisi: الفوائد الضيائية

Belagat: مختصر المعاني ، مطول

Mantık ilmi: شرح الشمسية

Tecvid: تجويد

Matematik: خلاصة الحساب ، تحرير

Tefsir: تفسير البيضاوي ، كاشف ، تفسير ابن كثير

Hadis: مشكوة

⁴⁰ S.M.Azizudin Husain, Madras Education in India (New Delhi: Kanishka Publishers, 2005), 53.

Hukuk: الهداية ، الوقاية ،

Kelam: العقائد النسفي

Sufi: مكتوبات ، مثنوي

Usûlü'd-Din: أصول الفقه

1.2.1.1.4. Ders-i Nizamiyye Programının Ders Kitapları

أساس العلوم ، هداية النحو ، ميزان ، مصاعب ، صرف مير ، زبدة الوقاية ، فصوص
الأكبر ، شافية

Dili bilgisi: كافية ، الفوائد الضونية

Belagat: مختصر المعان ، مطول

Mantık ilmi: سلطان العلوم ، صغرى ، كبرى ، تهذيب ، شرح التهذيب ، قطب السرور

Tecvid: Yok

Matematik: خلاصة الحساب ، تحرير

Tefsir: جلالين ، تفسير البيضاوي

Hadis: مشكوة

Hukuk: الهداية ، الوقاية ،

Kelam: العقائد النسفي ، شرح مواقف ، شرح جليل

Astronomi: تشريح ، رسالة قشيرية

Usûlü'd-Din: نور الانوار ، توضيح

Bu karşılaştırmada, Sincan ve diğer bölgelerdeki ders programının benzerliği gibi başka benzerlikler de gözümüze çarpmaktadır. Şöyle ki, Sincan'daki medrese eğitiminin neredeyse tamamı Hindistan'dan gelmektedir. Hem ders çeşitleri hem de bazı kitaplar hariç ders kitapları açısından Hindistan'dan alınmış bir sistemdir. Burada, Çin cami eğitimi ve İslam dünyasının eğitimi arasındaki ilişkinin çok yakın olduğunu ve özellikle Hint medrese eğitiminden etkilendiğini itiraf etmek zorundayız. Çin'in cami eğitiminin Hindistan'dan etkilenmesinin bir başka belirtisi de, XVI. yüzyılda Hintli alimler tarafından yazılan kitaplar, İmam Rabbani'nin

“Mektubat”⁴¹ gibi eserleri Çin’de özellikle kuzey batıda yaygın olarak görülmektedir. XX. yüzyılda Çin’in kuzeybatısındaki şehirlerde hukuk ana ders kitabı haline gelmiş ve büyük bir etki bırakmıştır. Sonuç olarak XVIII. yüzyıldan günümüze kadar Çin’nin cami eğitiminde Hindistan’dan etkilendiğini açıkça söyleyebiliriz.

Ancak, hala çözülmeyen bir sorun var ki Nizam Ders Programı, XVIII. yüzyılın başında ortaya çıktı fakat Sincan’da X.yüzyılda medrese eğitimi kuruldu. Çin’de bazı bölgelerin cami eğitimi gecikse bile XVI. yüzyılda medreseler kurulmuştur. O zaman Nizam Ders Programı ortaya çıkmadan önce, Çin’deki Müslümanların eğitimini etkileyen sebep yerli miydi? Aslında Çin’deki İslam eğitimi, ister diğer bölgeler isterse Sincan’da olsun, Maverâünnehir bölgesi, özellikle Buhara ve Semerkant’daki medrese eğitiminden etkilendi diyebiliriz.

654/33 yılında, Arap orduları Ceyhun nehrini geçerek Semerkant bölgesine ulaştı ve 715/96 yılında, Maverâünnehir bölgesi İslam dünyasının bir parçası oldu. Belli bir süre Semerkant ve Buhara başkent olduğu için bu şehirler İslam kültür merkezi, akademik çalışmaların kutsal yeri ve medrese eğitiminin ana kampı, Müslüman dünyanın “parlak incisi” sayılır. Hindistan, Rusya, Sincan ve diğer yerlerden gelen öğrenciler bu iki yerde eğitim görürlerdi.⁴² Moğollar Buhara’ya girmeden önce (1220/616), orada dört yüz okul olduğu nakledilir.⁴³ Buhara’da XVIII .yüzyılın sonlarında, farklı bölgelerden gelen 30.000’den fazla öğrenci vardı. Hatta Çin’in İslam eğitimine etki eden Hindistan bile Maverâünnehir bölgesindeki medrese eğitiminden etkilenmişti. Hindistan’a, İslam ağırlıklı olarak Orta Asya’daki Türkler tarafından getiriliyordu. Bu nedenle eğitim doğal olarak Orta Asya’dan nakledilmiş oluyordu. 1220/616 yılında, Cengiz Han Semerkant ve Buhara’yı yıkınca bazı alimler Hindistan’a kaçtı çünkü Moğollar Hindistan’ı asla ellerine geçiremediler. Böylece Hindistan’daki medrese eğitimi hızlanmış oldu. Timurid’in soyundan gelen Babur, XVI. yüzyılın başında, Hindistan’ı fethetti Mughal ise medreseleri kurarak (1526-1857/932-1273), Semerkant ve Buhara’daki çok sayıda alimi medrese eğitimini geliştirmek için Hindistan’a davet etti. Buradanda anlaşıldığı üzere, Hindistan’daki medrese eğitimi baştan itibaren

⁴¹ Mektubat, üç cild olup, beş yüz yirmi altı mektubunun toplanmasından meydana gelmiştir. Kelam ve fıkıh bilgilerini, tasavvufun marifetlerini açıklayan uçsuz bir derya gibi eşsiz bir eserdir.

⁴² C.E.Bosworth-M.S.Asimov, *History of Civilization of Central Asia* (New Delhi: Motilal Banarsidass, 1999), 38.

⁴³ Peter Malcolm Holt, *The Cambridge History of Islam* (Cambridge: The Cambridge University Press, 2000), 38.

Maveraünnehir bölgesinden gelmektedir. Okul binaları, erken yapı formları bile Buhara ve Semerkant'tan modellenmiştir.⁴⁴ Fakat Maveräünnehir'deki öğretim sistemi biraz gevşek bir sistemdir. Buna nazaran Hindistan'daki öğretim ise birleşik ve tekdüze bir öğretim programı değildir. Bu nedenle, Hindistan'da “Nizam öğretim programı” kurulduktan sonra daha hızlı bir şekilde yayılmıştır. Maveräünnehir'den etkilenen Çin'in cami eğitimi daha sonra Hindistan'dan da etkilenerek şekillenmiştir. XVIII .yüzyıldan önceki Maveräünnehir öğretim programı tarihsel değişim sürecinde ortadan kalkmış ancak XIX. yüzyılın ders kitapları ve Nizam ders programı arasındaki bağlantısı bize bazı ipuçları verebilir.

Ders kitaplarını karşılaştırarak Nizam öğretim programının Maveräünnehir eğitiminden etkilendiğini kolayca görebiliriz. Sincan ve Maveräünnehir arasındaki coğrafi bağlantıları tekrarlamaya gerek yok. Siyasi, ekonomik ve kültürel olarak birbirine bağlanan bu şehirlerin kültürel etkileşimi tabiki kaçınılmazdı. X.yüzyılın başında Sincan'da medrese eğitimi kurulunca Buhara ve Semerkant medrese eğitiminin, merkezi konumuna gelmiştir. Satuk Han ve başka kurucuların olgun eğitim sistemini kullanması mantıklı bir seçim olmuştur. Ayrıca Sincan'daki medrese eğitiminde Maveräünnehir ve Buhara gibi yerlerde yetişen alimlerin sık sık öğretmenlik yaptığını görmekteyiz. XI. yüzyılda Maveräünnehir kökenli ünlü alim Hüseyin ibn Halef'in Kaşgar'da uzun süre hocalık yaptığı herkes tarafından bilinen binlerce örnekten birisidir.⁴⁵ Bütün bunlar Maveräünnehir medrese eğitiminin, Sincan eğitimine olan büyük etkisini göstermektedir.

Sonuç olarak, Sincan ve Çin'deki diğer bölgelerin İslam eğitimi XVIII. yüzyıldan önce Orta Asya özellikle de Maveräünnehir bölgesinden etkilendiği gözler önüne serilmiş oldu. Bu daralmanın nedeni, XIV. yüzyılda Horasan bölgesinde kullanılan 100'den fazla ders kitabı ve Çin cami eğitiminde kullanılan kitapların genelinin farklı olduğu tesbit edilmiştir.⁴⁶ Böylece Maveräünnehir, Çin cami eğitimine etki eden tek yerdir. Fakat XVIII. yüzyıldan sonra Çin cami eğitimi Hindistan'dan etkilenmiş ve genellikle Sincan köprü görevi görmüştür.

⁴⁴ S.M.Azizudin Husain, *Madras Education in India* (New Delhi: Kanishka Publishers, 2005), 37-57.

⁴⁵ Ren Hong (任红), “Weiwerzu Yisilanjiao Jingtang Jiaoyu De Lishi Jiqi Yingxiang (维吾尔族伊斯兰教经堂教育的历史及其影响)”, *Çin Müslüman Dergisi* 5(2009): 34.

⁴⁶ Maria Eva Subtelny, “The Curriculum of Islamic Higher Learning in Timurid Iran in The Light of The Sunni Revival Under Shah-Rukh”, *In Journal of the American Oriental Society* 115/2(Nisan 1995): 50.

1.2.1.2. Cami Eğitiminde Kullanılan Ders Kitapları

Cami eğitiminde kullanılan ders kitapları bölge ve okullara göre bazı farklılıklar arz etmektedir. Ancak ana ders kitapları genel olarak aynıdır, farklılıklar bazı özel seçilen ders kitaplarında kendini göstermektedir. Burada biz sadece örnek olarak cami eğitiminin ilk okulu (Shanxi okulunda) kullanılan ders kitaplarını basit bir şekilde tanıtımını yapacağız. Toplam on üç ders kitabı mevcuttur, Hui Müslümanları ise ders kitaplarına “On Üç Kutsal Kitap” olarak değinmektedirler:

(1) اساس العلوم Esâsü'l-Ulûm

“اساس العلوم” Arapça kelime ve cümle grameri öğrenmek için temel bir ders kitabıdır. Kitabı beş ciltten oluşmaktadır ve editörü Pakistantan’ın Pencap’tan gelen Muhammed Hayatı. Birinci cilt (صرف), Arapça kelimeleri ve sözcük sınıflandırması, temel kelime yapısı ve türev intizamı. İkinci cilt (معزى) fill babı, kelime yapısı ve değişim intizamı hakkında bilgi vermektedir. Üçüncü cilt (زنجائى) kelimenin içindeki harflar ve hareke değişim intikamından bahsetmektedir. Dördüncü cilt ise (ماثه عاملى)

(2) ضوء المصباح

ضوء المصباح temel Arapça öğretiminde bağlantı noktası açısından önemli bir kitaptır. “اساس العلوم” eserinin beşinci cildinde “المصباح” hakkında daha ayrıntı bilgi verilmektedir. “Beş Eser” adlı kitap, ünlü Fars alimi Ebu Fateh Nasrdin Mutulizi (1143-1213/537-609) tarafından yazılmıştır. “المصباح” da cümlelerin oluşması için gerekli şartları, cümlelerin öznesini, fiil ve nesnesini daha derin anlatarak açıklamaktadır. “Beşli” nin özeti olarak değerlendirilmektedir. Daha önceki öğrenilen bilgileri tekrar gözden geçirmek ve yeni bilgilerin öğrenilmesini kolaylaştırmaktadır. “Bu nedenle المصباح eseri öğrenildikten sonra kişi başka bir kitaba ihtiyaç hissetmemektedir. Fakat المصباح tam olarak anlaşılmayınca bir karışıklık ortaya çıkmaktadır.” sözü hoca ve öğrencilerin arasında yaygındır.

(3) عبد الرحمن الجامى

“عبد الرحمن الجامى” İslam dünyasının kabul görmüş Arapça gramer teorisinin seçkin temsilcisidir. Yazarı Fars asıllı ünlü bir İslam filozofu, şairi ve dil ustası Abdul · Rahman · Garmin’dir. (1397-1477/799-881).

(4) تلخيص المفتاح

“تلخيص المفتاح” yazarı Horasan’lı ünlü bilim adamı olan Sadruddin Taftazani’dir.

تلخیص“ ünlü bir Arapça belâgatı ve cami eğitiminde kullanılan belâgat ders kitabıdır. “تلخیص“ üç farklı alim tarafından yazılmıştır.

(5) عقائد النسفی

Yazarı Buhara’da doğmuş olan Ömer Nesefî (1068-1142/460-536), editör ise “تلخیص“ nin Yazarı Sadruddin Taftazani.”عقائد النسفی“ İslam dünyasında bir çok alimin tavsiye ettiği bir kelam kitabıdır.

(6) شرح الوقایه

“شرح الوقایه“, Muhammed(?-1346/746)tarafından yazılan ve onun torunu Şaiderun Şerir tarafından açıklama notları eklenen meşhur Hanefî hukuk kitabıdır. Yazarı Buhara’dan gelen “Hukukçuların başkanı” lâkabı ile bilinen bilgili bir alimdir. Peygamberin ensardan sahabesi olan Ubeyde bin Sabit’in soyundan gelen meşhur Hanefî hukukçusudur.

(7) خطب

“خطب“ 40 tane Arap hadisini Farsça olarak anlatmaktadır. Hadisçi İbn Anwud (?-1215/611) tarafından derlendi fakat Farsça’ya çevirenin kim olduğu bilinmemektedir.

(7) اربعون

“اربعون“, Hassamiddin tarafından Farça olarak yazılan kırk hadisin açıklamasıdır. Bununla birlikte, “خطب“ daki hadisler pratik üzerine اربعون’deki hadisler ise düşünce ve mantık üzerine vurgu yapmaktadır.

(9) مرصاد

“مرصاد“ İran’ın Tahran şehrinden gelen Abdullah Ebu Bekr tarafından XIII.yüzyılın ortalarında Farsça olarak yazılan bir eserdir. İnsanların kendilerini geliştirme ve Allah’a yakınlığı hedef alan felsefi bir kitaptır.

(10) Şerhü’l-Lemeât (شرح اللمعات)

Kitabın yazarı Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî “عبد الرحمن جامی“ (1414-1492/816-897) adında Nakşibendî tarikatına mensup İranlı âlim ve şair birisidir. Bu kitap İslam kültür dünyasında İslam felsefesinin baş yapıtı olarak kabul edilir ayrıca kelam ilmi açısından da değerli bir yere sahiptir. Şerh-i Lema’ât olarak da anılan bu kitap, Fahreddîn-i Irâkî’nin Lema’ât adlı eserinin şerhidir. Câmî’nin Ali Şîr Nevâî’nin isteği

üzerine yaptığı bu şerh 1481/860 yılında tamamlanmıştır. Çok sayıda yazma nüshası bulunan eser ayrıca Tahran’da basılmıştır.⁴⁷

(11) هواء منهاج

“هواء منهاج”, Çin Shandong’daki Müslüman Chang Zhimei tarafından Farsça olarak yazılmış. Çin cami eğitiminde kullanılan en erken Farsça gramer ders kitabıdır. “هواء منهاج”, öğrencilerin mümkün olduğu kadar en kısa sürede Farsça dilini öğrenmelerine yardımcı olmak amacıyla Chang Zhimei hoca tarafından öğretmenlik ve araştırma yaparken yazılmış bir kitaptır. Kitap başlangıçta Shandong bölgesinde, sonrasında cami eğitimi için bir giriş niteliğinde Farsça ders kitabı olarak her tarafa yayılmış durumdaydı.

(12) گلستان

“گلستان” İslam felsefesi şiirinin ve cami eğitiminde Farsça edebiyatın ders kitabıdır. Yazarı Sadi (1290-688), XIII.yüzyıldaki Fars şiir kurucularından birisi olup İran’daki en eski milliyetçi geleneksel fikirlere sahip ve geleneksel dil kullanan birisiydi. Aynı zamanda verimli konuşan bir evangelist “şair-i kutsal” olarak bilinen bir düşünürdü. Hayatı boyunca yazdığı şiirler, konu ve içerik bakımından zengin, en az yirmi şiir çeşidiyle 1258/655’de yazılan “گلستان”, orta çağ edebiyat dünyasına nam salmıştır. .

(13) Kuran-ı Kerim

Tefsir ile bütün olarak Kuran-ı Kerim dersi verilmiştir.

1.2.2. Eğitim Öğretim Hayatı

İlkokul:

İlköğretimde genellikle altı yedi yaşlarındaki çocukları alıp ve onlara İslam’ın aydınlanma eğitimini veriyorlar. Bu süre içinde çocuklar imanın şartları, İslamın şartları, Arapça harfları ve sıklıkla kullanılan sure gibi İslam’ın temel bilgilerini öğrenmektedirler. İlkokul tamamen serbest bir okuldur. Demek ki öğrenciler istedikleri zaman derslere katılabilir ve istedikleri zaman bırakabilir. Ayrıca okulda ayrı ayrı sınıf görmek mümkün değil bütün ilkokul öğrencileri aynı sınıfta imam ya da büyük öğrencilerden ders almaktadırlar. Öğretim yılları hakkında da kesin bir sayı belirtilmemiştir. Genelde üç-dört yıldır. Ana dersleri yani Arapça harflerin telaffuzu ve okunması, öğrenciler kendi kendilerine okuyabilmek için hocanın verdiği inek kemiğinden yapılmış veya sert bir kâğıt üzerine Arapça alfabe ile yazı

⁴⁷ Okumuş Ömer, “Câmî Abdurrahman”, *DİA*, VII, 97.

yazıyorlardı, daha sonra onu ezberliyorlardı.⁴⁸ Ayrıca kelimeler basit bir şekilde çocuklara anlatılır ve Kuran'daki kısa sureler ezberlettirilirdi. Son olarak da namazın farzları gibi temel din bilgileri verilmeye çalışılırdı.

Ortaokul ise din eğitimi görmemiş yetişkinler için açılmaktadır. Genellikle tarımdan boş kaldıkları zamanda bazı sureleri okuyorlardı. Bazı imamlar gündüz işleri bittikten sonra akşam insanlar camide toplandığı anlarda Müslümanlara İslami bilgi veriyorlardı. Ortaöğretim ve ilköğretim daha yaygınken üniversite eğitimi bazı Müslümanların bir arada yaşadıkları şehirlerde ya da kasabalarda gerçekleştiriliyordu.

Üniversiteler, kendisine kayıtlı olan öğrencilere sistematik olarak profesyonel din eğitimi ve ahlakı veren mekânlardır. Genellikle ilkokulda öğrencilerin öğretmenleri veya danışmanları tarafından tavsiye edilmek suretiyle cuma namazından sonra imamla buluşarak kabul prosedürleri gerçekleşmektedir. Üniversitede okuyan öğrenciler, “destek” ücretinden faydalanmak, dini faaliyetlere katılmak niteliğine sahiptirler. Onlar cami eğitiminde yetişen ana kişilerdir. Bu nedenle üniversitede okuyan öğrenciler istedikleri yerde okuma ve istedikleri öğretmeni özgürce seçebilme hakkına sahiptirler. Seçtikleri bölümde ise isteğe bağlı olarak uzmanlaşabilirler. Üniversitedeyken Kuran-ı Kerim, sünnet, kelimeler, İslam hukuku, İslam felsefesi, Arapça, Farsça, belâgat, bazı astronomik ve coğrafi bilgileri sistematik olarak inceleyip öğrenmektedirler. Üniversiteden mezun olan seçkin öğrencilerin çoğu cami tarafından imamlık görevi için davet edilir. Üniversite mezun olma zamanı belli bir sınırı yoktur, ders programı bitinceye kadar dersler devam etmektedir. Genellikle üniversite dersleri tamamlaması için onbeş-onaltı sene gerekmektedir. Üniversitelerin verdiği dersler her yerde aynı değildir, tamamen tutarlı olmak zordur. Tüm dersler, temel ve profesyonel olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Temel sınıflardakiler Arapça ve Farsça grameri, belâgat, mantık gibi dersler almaktadırlar. Genelde din hakkında bilgi azdır bu nedenle öğrenciler dini sadece hayat pratiği ve imamlardan vasiyet yoluyla yahut onları örnek alarak öğrenmektedirler. Böylece din bilgisi ve ahlakına sahip olabilmektedirler. Uzmanlaşmış seviyeye gelince Kur'an, tefsir, hadis, kelimeler, İslam hukuku, Sufi felsefesi ve İslam dini hakkında klasik edebiyat dersleri gibi dersler almaktadırlar.

⁴⁸ Nan Li(李楠), *Huizu Yisilanjiao Jiaoyu Yanjiu*(回族伊斯兰教教育研究)(Pekin: Çin Halk Üniversitesi, 2010), 20.

1.2.3. Cami Eğitiminin Ders Programı ve Öğretim Yöntemleri

Cami eğitimi İslam kültürünü iletirmek, Müslümanlar arasındaki bağları güçlendirmek ve İslam öğretmenleri yetiştirmek amacıyla camilerde Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen İslam kültürel ve öğrenim faaliyetleridir. Camideki eğitim, din eğitimi olması hasebiyle her şey İslam'dan etkilenmektedir bu nedenle cami eğitimi için beş vakit namaza göre özel bir ders programı hazırlanmaktadır. Program şu şekildedir:

Sabah dersi: Sabah namazı başlamadan önce gerçekleştirilmektedir. İmam ve öğrenciler erkenden kalkar ve abdest alır. Hemen sonrasında günün ilk dersi başlar. Sabahın en uygun çalışma saati olduğu düşünülmektedir ki bunu değerlendiren imam yaklaşık iki saat ders vermektedir. Sabah namazı vakti gelince ders biter ve herkes namaz kılmaktadır.

Öğleden sonraki ders: İmam ve öğrenciler öğleyin biraz uyurlar ve öğlen namazından sonra tekrar ders başlar ve yaklaşık kırk dakika sürer ki bu günün son dersidir.

Akşam namazının akabinde imam öğrencilere kendi kendine Kuran ya da Hadis okutturuyor. Yatsı namazının sonrası ise günün son çalışma saatidir. Bu zaman içinde imam bir sonraki günün derslerini hazırlamaktadır. Aynı şekilde öğrenciler de hazırlık yapmakta ve ödevlerini bitirmektedirler. Bazı imamlar da yatsı namazından sonra öğrencilere bütün gün aldığı dersleri cami dili ile tekrarlamaktadır.

Cami eğitiminin öğretim saatlerini incelediğimizde öğrenmek ve tekrar gözden geçirmeye büyük önem verdiğini görmekteyiz. Öğretimde, imam yalnızca öğretime vurgu değil, aynı zamanda öğrencilerin dersten ne kadar faydalandıklarına da önem vermektedir. Ayrıca sınıftaki öğrenciler bazısı hızlı bazısı biraz daha yavaş kavramasından dolayı imam herkese özel bir ders programı yapmakta ve her gün öğrencinin imama verdiği derse göre ders programını yeniden düzenlemektedir. Böylece öğrenciler ayrı ayrı zamanlarda mezun olmaktadır. Mezun olan öğrenciler ise bu önemli ders ve kitaplar hakkında yeterli donanıma sahiptirler.

Eğitim yöntemleri açısından cami eğitimi, Ming döneminde hocadan öğrenciye sözlü bir eğitim sistemi takip edilmiştir. Cami eğitiminde imam caminin kuzey tarafındaki odasında öğrencilere ders vermekte öğrenciler de hocayı dinlemek üzere oturmaktadırlar. Bu sistem bize sanki normal sınıf sistemini hatırlatıyor gibi ama aslında çok farklıdır. Cami eğitimi ilköğretim, ortaokul ve üniversite üç ayrı düzeye ayrılmaktadır. Normal koşullarda bir camide

sadece bir imam vardır, bu nedenle imam ders verirken bütün seviyedeki öğrenciler aynı anda derse katılmak zorundadır. İmam genellikle en düşük seviyedeki ilkokul içeriğinden başlayıp üst düzey olan üniversite seviyesinde bitirmektedir. Bir seviye tamamlandıktan sonra o seviyedeki öğrenciler sınıftan ayrılabilirler. Bu ders verme formu, görünüşte düzensiz gibi gözükse de çok faydalıdır. Çünkü üniversite okuyan öğrenciler okul bittikten sonra genellikle imamlık yapmaktadırlar. Bütün seviyedeki derslere katılarak temel bilgileri tekrar tekrar gözden geçirerek, bununla da yetinmeyip ayrıca bir staj eğitimi misali, ders nasıl anlatılır bunu da öğrenmektedirler. Hatta bazı imamlar, üniversite okuyanlar öğrencilere ilkokul ya da ortaokuldaki öğrencilere ders verme fırsat veriyorlardı. Böylece onlar mezun olduklarında işlerini daha iyi yapabilmektedirler.

1.2.4. Cami Eğitiminin İşbirliği ve Değişim

Eskiden Çin bir tarım ülkesiydi. İnsanlar her gün aynı yerde çalışıp, aynı yerde oturmaktaydı. Böylece her hangi bir konuda işbirliğine yahut bir değişime ihtiyaç hissetmiyorlardı. Fakat cami eğitiminde işbirliğine ve değişime çok önem verililiyordu. Çin’li İslam ustalarının biyografilerini anlatan “Cami eğitimi sisteminin biyografileri” kitabında şöyle anlatılıyor: “İslam ilmi deniz gibidir, temel prensipler bilindiğinde diğer bilgiler de kolayca öğrenilebilir fakat bir kişi böyle olmak isterse evinden uzakta hatta yurt dışında eğitim almaktan daha iyi bir seçeneği yoktur”.⁴⁹ Bu kültürel geleneği takip eden Çinli Müslümanlar dünyanın her tarafını gezerek İslam kültürünü arayıp bu kültürü yaymaya çabalamaktadırlar. Çin’deki herhangi başarılı bir imama bakarsak zorlu olan seyahat öğrenim hayatını rahatlıkla görebiliriz. İslami bilgi ve arzuladığı hocayı aramak için basit bir bagajla evden çıkan bu ilim taliplileri gerektiğinde dağlara tırmanıyor gerektiğinde seyahat zorlukları ile karşı karşıya kalıyorlardı. Ayrıca, Çin’deki ünlü alimleri aramakla kalmayıp yurt dışından Çin’e gelen alimleri de takip ediyorlardı.

Çin’deki Huilere göre “dinimizin başkenti: Kâbe”⁵⁰ yani İslam”ın doğduğu yerdeki İslam, en doğru İslam’dır. Aslında Kâbe geniş bir kavramdır, onlara göre bütün Müslüman ülkelerdeki insanlar din konusunda daha bilgili ve dindar oldukları için İslam’ı en doğru şekilde yaşamaktadırlar. Bu nedenle, fırsat bulduklarında hacca gitmek ya da Müslüman

⁴⁹ Zhao (赵), *Jingxue Xizhuanpu* (经学系传谱), 84.

⁵⁰ Zhao (赵), *Jingxue Xizhuanpu* (经学系传谱), 27.

ülkelere seyahat ederek dini bilgi öğrenmeyi istiyorlardı. Fakat eskiden araç sıkıntısı sebebiyle Ming ve Qing hanedanlarının kapalı kapı politikası ile bu isteğin gerçekleşmesi pek mümkün değildi. Bu yüzden, Kabe'den veya Kabe'ye yakın olan İslam dünyasından Çin'e gelen alimler Çinli Müslümanlar için çok değerlidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, cami eğitiminin kurucusu Hu Denzhou, dini bilgi öğrenmek için yurt dışından Çin'e gelen alimleri değerlendirmişti. Ünlü Çinli imam Zhang Zhong da Hindistan'dan Çin'e gelen bir alimden ders almıştır.⁵¹ Ayrıca Buhara'dan gelen İmam Ali, Çinli Müslümanlar tarafından içtenlikle karşılanmıştı. Vefat edinceye kadar Pekin'deki Niujie Cami'inde imamlık yapmıştı. Onun türbesi hala Niujie camisinde durmaktadır ve bir çok ziyaretçi tarafından ziyaret edilip dualarla yad edilmektedir.

Öğrenciler ve imamlar seyahat öğrenimine çok önem verdikleri için cami eğitimindeki işbirliğin ve değişimin terfi ettiğini söyleyebiliriz. Yurt dışından Çin'e gelen alimler Çinli Müslümanlarla İslam dünyası arasındaki bağları büyük ölçüde güçlendirdi.

⁵¹ ZhongZhang (张中), *Guizhen Zongyi (归真总义)* (Tianjin: Tianjin Eski Kitap Evi, 1987), 67.

1.3. CAMİ EĞİTİMİNDE KULLANAN DİL / CAMİ EĞİTİMİNİN DİLİ

Cami eğitimi gerçekleştirildiğinde kullanılan dil cami dilidir. Cami dili, sözcüksel kompozisyon ve gramer yapısı bakımından kendinin has özelliklerine sahiptir. Dolayısıyla, cami eğitimini araştırılırken cami dili, cami eğitiminin göz ardı edilemeyecek önemli bir parçasıdır.

1.3.1. Hui Dilinin Tarihi

Çin'de farklı milletlerden (Han, Tibetli, Maolar...) gelen insanlar İslam'ı kabul etmektedirler. Fakat on tane azınlık var ki (Hui, Uygur, Kazak, Özbek, Tacik, Tatar, Kırgız, Sala, Dongxiang ve Ba'uan) işte bu milletler bütün bir toplum olarak Müslüman oldular. Hui hariç bu dokuz milletin, kendilerine ait dilleri vardır. Dünyada oluşan millet bölünmelerinin temel unsurları genelde ortak kültür, ortak dil, ortak ekonomik yaşam vb dir. Bunlar içinde ise ortak dil şüphesiz öne çıkan önemli bir unsurdur. Fakat Çin'deki Huiler dünyada kendilerine has milli bir dili olmayan bir kaç millettten birisidir ve bu durum birçok alimin dikkatini çeken bir özelliktir. Konumuz, Çin'deki cami eğitimidir, Sincan hariç (Çünkü Sincan'da medrese eğitimi var ve diğer bölgelerden çok farklı) diğer bütün Çin Müslüman milletlerinde İslam eğitimi vardır. Fakat dil konusunda biz sadece Hui Müslüman topluluğunu sınırlandırıyoruz. Bunun sebepleri şu şekildedir: Birincisi; Çin Cumhuriyeti kurulduktan sonra Çin'de Müslüman olarak, söylediğimiz bu on milletin güçlerini zayıflatmak için Müslüman Hui milletlerini ayırmak zorunda bırakmıştır. Demek ki daha önce aslında onlar Hui milletin bir parçasıydı. İkinci sebep ise Huiler şüphesiz en erken ve en kapsamlı olarak Çin'de İslami kabul eden millettir. Daha önceleri Çin'e gelen Arap, Fars, Türk ve Moğol gibi milletler uzun süre boyunca Hui Müslümanlarına entegre edilmiştir. Belki de bundan dolayı Çin kaynaklarında genellikle Çinli ya da yabancı olan Müslümanların hepsi Hui olarak değerlendiriliyordu. Bu kaynaklarda birçok örnek bulabiliriz. Üçüncü sebep de, cami eğitiminin erken dönemlerinde katılımcıların birçoğu Hui Müslümanlarıdır. Peki, Hui'nin gelişim aşamalarında kendi dilleri var mıydı? Bu soruyu cevaplamak için Hui halkının etnik kökeni ve eskiden kullandıkları dil ve dilin değişimine bakmalıyız.

1.3.1.1. Huilerin Etnik Kökeninin Çeşitliliği

Çince kaynaklara göre, Hui kökenin bir kısmı Tang ve Song hanedanlarından Çin'e gelen

Araplar ve Farslardır. Fakat Huilerin birçok kısmını XIII. yüzyıl Orta Asya, Fars, Arabistan ve diğerlerinden gelen farklı farklı milletler veya ara sıra gelen işadamları oluşturmaktadır. Eskiden bu bölgelerdeki halklar, ülkeler, diller ve bu alanlardaki dağılımlar karışık bir haldedir. Bugüne kadar tam olarak kaç ülkeden, kaç milletten ve kaç dilden oluştuğunu söylemek pek de mümkün değildir. Hui milletinin kuruluşundaki en belirgin özelliği, atalarının kökenlerinin çeşitliliğidir. Yukarıda belirtilen Huilerin etnik kökeni olan Tang ve Song hanedanlarına katılan yabancı Müslümanlara ek olarak, Song döneminde Kaifeng'deki Yahudiler, Orta Asya, Orta Doğu'daki Müslümanlar, Güneydoğu Asya, Güney Asya'daki Müslümanlar ve yerel tüm etnik gruplardan oluşan Müslümanlar o sırada o bölgede yer almaktaydı. Yuan döneminde, Moğolların Orta Asya, Orta Doğu ve diğer yerlerden ne kadar Müslümanı göç ettirdiği hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları iki-üç milyon olduğunu söylemekte, bazıları ise bir milyon demektedir. Şüphe götürmeyen bir nokta var ki o da, yüz binlerce kişinin göç etmesidir. Yuan döneminde Müslümanlar, genellikle eski oturdukları ülke ya da şehir isimlerini ırk ismi olarak kullanmaktadır. Arulu, Semerkantlı, Daşili(Arap) gibi. Bilim adamı Tao Zongyi, Hui milleti içinde otuz bir çeşit millet olduğunu söylemektedir.⁵² Fakat Qing dönemindeki bilim adamı Qian Daxin araştırma yaptıktan sonra otuz üç farklı millet ismi listelemiştir⁵³.

Hui atalarının bir başka kaynağı, Güneydoğu Asya Müslümanlarıdır. Her ne kadar bu sayı küçükse de oldukça etkisi vardır. Bildiğimiz kadarıyla, Güneydoğu Asya'daki Müslümanlar en azından iki bölgede bulunan Huilerin atalarıdır. Günümüzde Hainan eyaletinin Sanya şehrindeki Müslümanlar, Vietnam'dan gelen Müslümanların torunlarıdır. Vietnamlı Müslümanlar deniz üzerinde karşılaştıkları fırtına sebebiyle orada bulunan adaya yerleştirilmek zorunda kalmışlardır. Bununla ilgili tarihi kaynaklarda da: “Vietnam yabancıları, Huxuan ve diğer üç yüz kişiyi (Çin’e) katılmayı rica ediyorlardı.”⁵⁴ Buradaki Huxuan aslında Hüseyin'in telaffuz çevrimidir. Şüphesiz onlar da Müslüman olmalıdır. İkincisi, Shandong eyaletinin Dezhou şehridir. Ming Hanedanlığında Saltanah Sulu'nun (günümüzde Filipinler) kralı Çin'e geldi ve orada vefat etti. Mezar bakıcısı tutan torunları

⁵² Zongyi Tao(陶宗义), *Nancun Chuogeng Lu*(南村辍耕录)(Shandong: Qi ve Lu Kitap Yayınları, 2007), 324.

⁵³ Daxin Qian(钱大昕), *Yuanshi Shizu Biao*(元史氏族表) (Shanghai: Shanghai Eski Kitap Yayınları, 1920), 232.

⁵⁴ Tuo Tuo(脱脱), *Song Shi*(宋史) (Pekin: Çin Kitap Evi, 1985), 489.

Müslüman oldukları için Hui halkının saflarına katıldı. Güneydoğu Asya'daki Müslüman Huilerin atalarından birisi Ming'in "etnik dairesi araştırması"nda kaynak olarak gösterebiliriz: "Vietnam, Japon, Java, Malezya ülkelerinin hepsi Hui'dir. Huiler din seçiminde İslam'ı kabul ediyorlar. Bu nedenle onlardan bir elçi gelince devlet işlerinin yürütüldüğü dairede yabancı dil çevirmeni görev yapmaktadır."⁵⁵ Buradaki "daire" tarihte "Hui hui dairesi" olarak isimlendirmektedir.

Hui uyruğundaki, yabancı unsurları vurgularken ülkemizdeki yerli halkın (etnik azınlıklar ve Han uyrukları dahil) bileşimini ihmal etmemeliyiz. Örneğin, İç Moğolistan'da, Hui halkına "Hotun" adı verilir, bu eskiden Sincan bölgesindeki şehir Hetian'ın ismi ile aynıdır. Demek ki "İç Moğolistan'daki Hui halkından bazıları muhtemelen eski Uygurlardan gelmektedir. Böyle bir etnik çeşitlilik, bir yandan, Çinli kadınların yabancı Müslümanlarla evlenmesi diğer yandan bu etnik gruplardan bazılarının İslam'a geçip Hui etnik grubunun bir parçası haline gelmesinden dolayıdır. Hui etnik kökeninin çeşitliliği yalnızca yabancı unsurların karmaşıklığında değil, aynı zamanda yerli milletlerin çeşitliliğinde de ortaya çıktığı görülmektedir.

1.3.1.2. Hui halkının dillerinin kökenlerindeki çeşitlilik

Hui atalarının millet çeşitliliği, dil çeşitliliğini de beraberinde getirdi. Hui halkının ataları farklı bölgelerden, farklı ülkelere ve farklı etnik gruplardan gelip Çin topraklarına yerleştikleri için farklı dillere sahip olmaları gayet doğaldır. Elimizdeki kaynaklara göre şu diller kullanılmaktadır:

1.3.1.2.1 Arapça

İslam'ın Çin'e yayılmasında, Arap Müslüman iş adamlarının adeta bir medya görevi gören önemli etkisi yok sayılamaz. Arapça, hem Kuran'ın hem de hadislerin dili olduğu için Müslümanlara göre kutsal bir dildir. Bir Müslüman en azından bir kaç tane Arapça kelime ya da sure bilmelidir. Çin Müslümanlarının atalarının bir kısmı Arap olmasından dolayı bazı Çin Müslümanları Arapçayı kendi ana dili gibi değerlendirmektedirler. Bu nedenle Çinli Müslümanlar Arapça konuşmaktan gurur duyuyorlardı.

⁵⁵ Yazar bellisiz, *Siyiguan Kao* (四夷馆考)(Ticari Yayınları, 1972), 56.

1.3.1.2.2. Farsça

Arapça din konusunda önemlidir. Ancak Hui atalarının arasında daha yaygın olan Fars Müslüman tüccarlar tarafından kullanılan Farsça dilidir. Tang ve Song dönemindeki Fanfang'da (Müslümanlar yerleştirildiği yer) “Hui kadını İran Kadını demektir”. Tang dönemindeki şiir başlığında “pusaman”, Farsça Mussulmandan alınmış telaffuz çevrilmesidir. Tang ve Song hanedanlıklarında muhtemelen fazlaca Farsça konuşan kimse yoktu, ancak Yuan Hanedanlığında üç batı seferi nedeniyle doğuya doğru göç ettirilen Orta Asya ve Orta Doğu insanların arasında, konuşulan dil Farsça’ydı. Huilerin dilini biraz araştırırsak Farsça’nın eskiden Huiler için ne kadar önemli olduğunu öğrenebiliriz. Farsça’nın yaygın kullanılma sebepleri ise aşağıda gösterilmektedir:

Birinci olarak, Fars bölgesi dünyadaki eski medeniyetlerin beşiklerinden birisidir. Fars kültürü, kendi doğal parlaklığı ile Orta Asya ve Orta doğu'daki tüm grupları etkiler. Ayrıca Farsça öğrenmek Arapça'dan daha kolaydır.

İkinci olarak, Araplar Sasani askerlerini ele geçirmiş olmalarına rağmen, dil ve kültür konusunda Farslardan derin bir şekilde etkilenmişlerdir. Muhtemelen bundan dolayı Yuan ve Ming hanedanlarında Farsça Huilerin dili olarak değerlendirilmektedir. “Yabancı devlet dairesi araştırması” nda şöyle anlatılıyor: “Hui Hui’nin batı bölgeleri (Çin’in batı kısımları), Tianfang (Arap) ülkesi ile komşudur”⁵⁶ Bu cümlede “Huiler” ve “Araplar” tamamen ayrılmıştır; buna göre Ming dönemindeki Hui Hui dili Arapça değildir. Coğrafi dağılışa göre Farsça olma ihtimali daha yüksektir. Qing dönemindeki bilim adamı Wen Tingsi’nin kitabında “Chun Changzi’nin Sözleri”de şöyle nakledilmiştir: Yuan Hanedanlığı'ndaki imparatorluktan yapılan Hui kolejinde öğretilen dil Farsça’dır.⁵⁷

1.3.1.2.3. Türkçe Başta Olmak Üzere Orta Asya Dilleri

Orta Asya'daki tüm etnik grupların Yuan Hanedanı zamanında kullandıkları dil çok çeşitli ve karışıktı. Farsça ağırlıklı olmakla birlikte, diğer diller de farklı derecelerde kullanılmaktaydı. Qing hanedanının bilim adamı Qian Daxin(钱大昕)'in “Yuan Tarihi Klan

⁵⁶ Yazar belirsiz, *Siyiguan Kao*(四夷馆考)(Ticari Yayınları, 1972), 41.

⁵⁷ Tinshi Wen(文廷式), *Chunchangzi Zhiyu*(纯常子枝语)(Zhejiang: Zhejiang Üniversitesi, 1996), 56

Tablosun”da Huilerin çeşitliliğini kaydetmesi, dil açısından da farklılıkları beraberinde getirmektedir. Cami dilinin cümle yapısına göre büyük ihtimalle Türkçe konuşan grup en geniş gruptur. Bu söylediğimiz daha önceki “Farsça tabanlı” bilgi ile çelişmemektedir. Çünkü insanlar bir kültürü seviyorsa, onun karşılığında o dili öğrenip benimseyecektir. Bu kendi dilini tamamen bırakmak ve Farsça’yı kabul etmek değildir. Çin’de bugünkü Han kültürünü koruyup ve Çince öğrenerek milli mirasına sahip çıkan bütün etnik azınlıklar birbirinin aynısıdır.

1.3.1.2.4. Malayca

Shandong eyaletinin Dezhou şehrindeki Huilerin oluşumu biraz daha gecikmiştir. 1417/819 yılında Saltanah Sulu (Filipin) kralı 340'dan fazla üyesi ile Çin'e geldi ve doğu kralı Dezhou'na ulaşınca vefat etti...Eşi, cariyesi ve beraberindeki on kişiyi mezarına bakmak üzere bıraktı”.⁵⁸ Bu on kişi Shandong'daki Huilerin ilk kaynağı oldu ve o dönemdeki kullandıkları dil Malayca olmalıydı. Hainan eyaletinin kasabası Yaxian'daki Huilerin günümüzde kullandıkları dil, uzmanlara göre hala atalarından kalan Malayca’dır.

1.3.1.2.5. Çin'de Çeşitli Milletlerin Dilleri

Çin'deki birçok yerli halk, Hui uyruğuna dahil olmasından ötürü Huilerin kullandıkları dile, farklı dillerin katılması söz konusudur. Li, Zhuang, Dai, Tibet, Han. vb milletlerin dilleri ön plana çıkmaktadır.

Biz “Nanhai Ganjiao Bölgesindeki Pu Ailesinin Şeceresini” incelediğimizde, Huilerin, Pu ailesinden evlendiği kadınların, çoğunlukla Chen, Huang, vb soyuna mensup olduğunu görmekteyiz.⁵⁹ Bu soydan gelen kimseler ise Li milletinde yaygın olarak görülmektedir. Diğer milletlere bakacak olursak Qinghai'deki Zanghui, Yunnan'daki Daihui gibi sadece isim olarak farklı etnik grupların birleştirilmesi, dilsel heterojenliği açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Farklı etnik gruplardan olan insanlar evlendiğinde onlar Hui atalarının dilini kısa bir süre olsa da muhtemelen kullanmışlardır. Böylece, dillerin büyük bir yakınlığını görmekteyiz. Huilerin ataları tarafından kullanılan diller: Çince-Tibet dil ailesi bölümü,

⁵⁸ Tingxie Wu (吴廷燮), *Ming Shilu (明实录)* (Pekin: Çin Kitab Evi, 1974), 675.

⁵⁹ Guoyong Ding(丁国勇), *Nanhai Ganjiao Pushi Jiazu(南海干蕉浦氏家族)*(Tianjin: Tianjin Eski Kitap Yayınları, 1987), 231.

Güney Ada dil ailesi, Altay dil ailesi, vb. dir. Bu kategoriler bize Hui dillerinin, dünya dil sınıflamasının neredeyse yarısından fazlasına sahip olduğunu göstermektedir. Bu hal diğer etnik gruplarda muhtemelen nadir rastlanılan bir durumdur.

1.3.1. 3. Ortak Bir Dil ile Harmanlanması

Huiler karmaşık bir gruptur ve Çin'e geldiklerinde kullandıkları diller de çeşitlidir. Fakat bir kişinin aynı anda bir kaç dil öğrenmesi kolay değildir, bu yüzden aralarında oluşan iletişim zorlukları ortak bir iletişim aracı arama zorunluluğunu getirmiştir. Huilerin ana grupları Orta Asya ve Orta Doğu'dan gelip çoğu da Arapça ve Farsça bildikleri için yavaş yavaş Arapça özellikle de Farsça ana ortak dilini ortaya çıkarmışlardır. Huilerin Çin'deki eski cami yazıtlarından ve çok sayıda ortaya çıkarılan kalıntılardan bunu açıkça gözlemleyebiliriz. Ayrıca Hui halkının namazda niyet ederken Arapça değil de Farsça veya Çince olarak niyet etmeleri dikkat çekici bir ayrıntıdır. Ming Hanedanlığında Hui gezgini Zheng He'nin tarihi kaynaklarda sefelere çıktığı, Seylan'a ulaştığında ise yerel halkı İslam'a davet edip oraya bir anıt dikildiği bilinmektedir. Bu anıtın yazısına gelecek olursak yazısı Çince, Tamilce ve Farsça ile yazılmıştır ve bugün hala Sri Lanka Ulusal Müzesi'nde korunmaktadır. Çin ve diğer ülkelerin diplomasi dili olarak kullanılan Çince ve yerel dil olan Tamilce'nin kullanılması gayet doğalken neden üçüncü bir dil olarak Farsça tercih edildi? Asıl tartışma konusu budur. Bu durum tamamen Farsça'nın o dönemdeki Çinli Müslüman gruplar arasında Arapça'dan daha yaygın olduğunu göstergesidir.

Hui halkı Çin'in tüm bölgelerinde dağılmıştı fakat çoğunlukla ulaşım elverişli bölgelere yerleşiyorlardı. Bu nedenle Han halkıyla iletişim zorunluluğu kaçınılmaz bir sonuçtu. Aralarındaki iletişimde Çince öğrenmek de önemliydi. Sonuç olarak, Huiler arasında iki tane dil (Çince ve Farsça) kullanılmaya başlandı: Farsça kendi klanları içinde kullanılıyorken, diğer klanlarla Çince kullanılıyordu. “Bu iki dilin konuşulması yaklaşık iki yüz yıl sürdü”⁶⁰. Ming Hanedanındaki yöneticiler, asimilasyon politikası uygulamasıyla yabancı dil konuşmayı, yabancı isim ve soy isim kullanmayı, yabancı kıyafetler giyinmeyi ve Huilerin kendi içinde evlilik yapmalarını yasakladılar. Huiler Çinlileşmeye zorlandığı için iki

⁶⁰ Jiwu An(安继武), “Jianlun Huizu Yuyan Bianhua Ji Yingxiang(简论回族语言变化及影响)”, *Sincan Sosyal Bilimleri*5/1(1989): 81.

dil konuşan bir toplumdan tek dil konuşan bir toplum haline gelmeleri hızlandı. Fakat Huiler alışkın oldukları orijinal ana dil, ortak dini ve etnik duygular nedeniyle, kullandıkları Çince'de çok sayıda Arapça ve Farsça kelimeleri karıştırmaktadırlar hatta bazen gramer yapısı bile bundan etkilenmektedir. Bu nedenle cami eğitiminde kullanılan dil tamamen Çince değil, fakat Çince'ye dayalı Arapça ve Farsça harmanlanmış karışık bir dildir.

1.3.2. Cami Eğitiminde Kullanılan Dil

Cami dili (经堂语) literal anlama göre camide kullanılan dil demektir. Cami dili yaklaşık Yuan dönemi sonlarında, Ming dönemi başlarında kuruldu. Cami eğitiminde yaygın olarak kullanıldığı ve birçok bölgeye yayıldığı için bugüne kadar muhafaza edilmiştir. Demek ki bugünkü cami dilinin, cami eğitimi tarafından kullanılan özel bir dildir. Bu nedenle cami eğitimi almayanlar için bu dili anlamak zor bir iştir. Bundan dolayı Çinliler ve bazı bilim adamları cami dili, cami eğitimi tarafından üretilen bir dil olduğuna inanıyorlar. Fakat önceki Hui dillerinin tarihine baktığımızda bu görüşün yanlış olduğunu fark ederiz. Cami dili, söz konusu dönemdeki Huilerin Çincesidir ve o sıradaki Huilerin Çinleşme derecesini yansıtmaktadır. Ming hükümeti, Huileri kendi atalarının ana dilini terk edip Çince öğrenmek zorunda bırakmıştır. Fakat kısa sürede tamamen kendi ana dillerinin etkisinden kurtulmaları pek de mantıklı değildir. Bu yüzden Huilerin Çincesinde, Arapça, Farsça ve diğer dillerden gelme kelimelerin oluşturduğu karışık bir ortak dil olduğunu söyleyebiliriz, hatta cümle yapısında bile bu dillerin etkisi vardır. Hu Dengzhou cami eğitimini kurduğunda önce cami dili icat ettiğini ve ardından cami eğitimine başladığını söylemek mantıksızdır. Yalnızca bir kişi çabalayarak ve kısa sürede bir dil yaygınlaştırması biraz ütöpik yani pek mümkün değildir. Yalnız Hu Dengzhou Huilerin dil durumuna uygun olarak, onların anlayabildiği karışık bir dil ile İslami bilgileri öğretiyordu. Yani bu durumda kullandığı dilden ziyade önemli olan birbirlerini anlamalarıdır. Bu nedenle, Hui Çincesi (cami dili) cami eğitiminde yaygın olarak kullanılmakta ve yavaş yavaş sabitlenmektedir, cami eğitimiyle her tarafta yaygınlaşmaktadır. Bugün, Huilerin dili standart Çince'ye dönüştürülmüştür, ancak cami dili yine de cami eğitiminde kullanılmaktadır.

1.3.2.1. Cami Dilinin Kelime İçeriği

Daha önce söylediğimiz gibi, cami dili bir karma dildir. Biz bugünkü bakış açısıyla cami

dilini analiz ederken kullanılan cami dilinin, kelime açısından normal Çince'yle arasında büyük bir fark olduğunu görüyoruz. Artık bugün Yuan ve Ming dönemindeki anadili, Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmıyoruz. Yuan ve Ming dönemindeki Çince ile modern Çince hakkında örnekler verilse bile Çince'yi bilmeyen insanlar için zor anlaşılmaktadır. Ne de olsa her ikisi de Çince'dir. Bu nedenle burada yalnızca Arapça ve Farsça'nın cami dilini etkilediği durumları listeleyeceğiz:

Arapça

Cami dili	Arapça	Türkçe
阿黑惹提	آخرة	Ahiret
古若阿尼	قرآنی	Kurani
尼卡豪	نكاح	Nikah
格阿麦提	قیامتى	Kıyamet
舍希德	شهيد	Şehit
色瓦布	ثواب	Sevap
赛白布	سبب	Sebep
白俩	بلا	Bela
比思敏俩	بسم الله	Bismillah
卡凡	كفن	Kafen
杜阿	دعا	Dua
尔巴德提	عبادت	İbadet
古尔巴尼	قربان	Kurban
哈迪斯	حديث	Hadis
哈吉	حج	Hacc

吉哈德	جهاد	Cihad
凯塔布	كتاب	Kitab
莱麦丹	رمضان	Ramazan
麦斯吉德	مسجد	Mescid
伊玛尼	ایمانی	İman
百勒开提	برکات	Berekat
印沙安拉	انشاءالله	İnşaallah
穆巴拉克	مبارک	Mubarak
顿亚	دنیا	Dünya
卡非勒	کافر	Kafir
鲁哈	روح	Ruh
穆巴拉克	مبارک	Mubarak
乜贴	نیت	Niyet
筛团尼	شیطان	Şeytan
数密	شوم	Şanssız
阿舒拉	عاشورا	Aşure
阿格力	عقل	Akıl
艾哲理	اجر	Ödeme

Farsça

Cami dili	Farsça	Türkçe
邦布达	بامداد	Sabah namazı
撇师尼	پیشین	Öğle namazı
底盖勒	دیگر	İkindi namazı
沙目	شام	Akşam namazı
胡夫坦	خفتن	Yatısı namazı
乃玛子	نماز	Namaz
邦克	بانک	Ezan
阿洪	اخوند	İmam
阿布代斯	آب دست	Abdest
朵斯提	دست	Dost
古纳哈	گناه	Günah
卡凡	کفن	Kefen
堵施曼	دشمن	Düşman
阿斯曼	آسمان	Gökyüzü
叶克闪白	یکشنبه	Pazar
杜闪白	دوشنبه	Pazartesi
色闪别	سه شنبه	Salı
彻哈热闪白	چهارشنبه	Çarşamba
盼闪白	پنج شنبه	Perşembe

Neden Huilerin kullandıkları Çince’de Arapça, Farsça’dan bu kadar kelime var? Elimizdeki kaynaklara göre birkaç sebep söyleyebiliriz:

1. Kültürel tabular, mesela “gökyüzü” için Farsça “آسمان ” kelimesi değişerek kullanıldığı gibi daha başka kelimelerin ödünç alınması önemsiz ve keyfi değildir. Hanlar İslam’daki “Allah’ı” çevirirken “gökyüzü” olarak çeviriyor. Duhuan, Tang dönemindeki halkı Talas savaşında esir alarak Arap dünyasına götürdü ve uzun zaman Arap dünyasında yaşadıkten sonra Çin’e döndüğünde orada yazdıkları günlükleri düzenleyerek Çin’de ilk defa İslam dünyasını tanımak için “Seyahat notları” kitabını yazdı. Kitabın bir yerinde şöyle geçmektedir: “Daşifa insanları (Müslümanlar) domuz, köpek, eşek ve atların etini yemiyor, kral ve ebeveynlerine ibadet etmiyorlar, hayaletler ve Tanrılara inanmıyorlardı. Sadece gökyüzüne ibadet ediyorlardı.”⁶¹ Bu açıklama İslam tarafından kabul edilemez. Ming dönemindeki Zhan Yingpeng, “Kitapların Toplanması ve Şüphelerin Açıklaması” kitabının önsözünde şöyle yazılmıştır: “Görünen ve görünmeyen her şeyi Allah yarattı, dinimize göre Allah’tan başka her hangi bir yaratılana ibadet edemeyiz. Bu nedenle rabbe ibadet etmekten bahsediyoruz gökyüzüne ibadet etmek demiyoruz.”⁶² Burada “gökyüzü” ve “Allah” arasında önemli farklılıklara değinerek açıkladık. Çin Müslümanları arasındaki karışıklığı önlemek için, Çince de “gökyüzü” anlamına gelen kelime terk edilmiş ve Farsça “آسمان ” kelimesi kullanılmıştır.

2. Tercüme işi zordur, bazı kelimeler, özellikle İslam inancıyla alakalı kelimelerin Çince’de tam karşılığı yoktur. Bu kelimeler İslami inançla yakından ilgili olduğundan Çin Müslümanları güvenli bir şekilde orijinal kelimeleri kullanıp bu kelimeleri sözlü olarak açıklamışlardır.

3. Benim de tercih ettiğim görüş olan Hui atalarından önceki ana dillerinin kalması sebep olarak gösterilebilir. Çünkü eğer Müslümanlar sadece İslam’ın öğretilmesi için yabancı

⁶¹ Duan huan’ın (杜环) kitabı Jing Xing Ji(经行记:Seyahat Notları) uzun tarih boyunca kayboldu, fakat ondan sonraki tarihçi olan Du You (杜佑) kendinin kitabı Tongdian (通典:Kapsamlı bir Tarih Çalışması)da kaynak olarak kullandı. Dolayısıyla bugün biz Duan huan’ın kitabı Jing Xing Ji bahsederken genellikle Du You’nun kitabı Tongdian’dan gelmektedir.

You Du(杜佑), Tong Dian(通典) (Pekin: Çin kitap evi, 1984), 1004.

⁶² Yingpeng Zhan(展应鹏), Qunshu Huiji Shiyi Ba(群书汇辑释疑跋)(Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 1991), 32.

dillerden kelime almak zorunda kalırsa aldığı yabancı kelimeler günümüz Çince'sinde gördüğümüz yabancı kelimelere benzer tarzda olmalıdır, ancak gerçek hiç de öyle değildir:

Çince'ye yabancı kelimelerin girmesinin üç yolu vardır: (1) Telaffuz çevirisi: Yabancı dillerden hem telaffuzu hem de anlamı alarak gerçekleştirilen çeviridir. Örnekler: tank, soda, missa. vb. (2) İmitasyon çevirisi: Bir yabancı dildeki kelimenin morfolojik yapısını değiştirmeden kelime elemanlarını kendi diline çevirmedi. Mesela: horsepower Çince'de 马力 (马: at 力:güç) olarak çevriliyor; credit card 信用卡(信用: kredi 卡: kart) çevriliyor (3) Görüntü çevirisi: Çince'nin Japonca kelimelerden ödünç aldığı özel bir olgudur. Japonca ve Çince'nin görüntüsü benzediği için Çince Japonca'dan bir kelimeyi aldığı anda direkt olarak kelime ve anlamın her ikisini de aldığı çeviridir. Cami dilinin, Arapça ve Farsça'dan aldığı kelimeleri (1) ve (2) türleri ile karşılaştırabiliriz. Sonuç olarak Çince'nin yabancı dillerden kelime alırken hece ve telaffuz özellikleri sebebiyle (Çince karakteristik özelliği de olabilir) genellikle imitasyon çevirisi kullandığını görürüz. Mesela İngilizce'deki “football” Fransızca'ya girdiğinde yine de “football” olarak çevriliyor. Türkçeye girdiği zaman “futbol” olarak kullanılıyor. Türkçe harflerle telaffuz ediliyor. Fakat Çince'ye girdiği zaman 足球(足: ayak 球: topu) olarak imitasyon çevirisi yapılıyor. Telaffuz çevirisi yapılıyorsa bile hece yapısını ve telaffuz ayarlanmaya çalışılıyor, böylece aldığı kelimeler Çince'ye benzeyip yeniden harmanlanıyor.

Cami dili Çince telaffuz ve heceleri düşünmeden Arapça ve Farsça'dan tamamen kelimeleri olduğu gibi orijinal olarak almaktadır. Demek ki, cami dili Arapça ve Farsça'dan kelime alırken sadece aldığı kelimenin orijinal kelime ile benzerliğini düşünmekte, Çince'ye benzerliği olup olmadığı hiç önem arz etmemektedir. Çince'ye çeviri yapılırken orijinal kelime ve orijinal telaffuz korunmaya çalışılmaktadır. “İslam Çince Çeviri Özet Kayıt” kitabında yazar Arapça ve Farsça kelimeleri kullanırken herhangi bir telaffuz Çince'de yoksa yeni Çince bir kelime icat ederek orijinal şekilde kalmasını sağlıyorlardı. Bu çeviri türü yazarın Arapça ve Farsça kültürüne, psikolojik yakınlığına ve dinlerinin Çinlileştirilmesine karşı güçlü isteklerini yansıtmaktadır. Bu nedenle cami dilindeki Arapça ve Farsça yabancı kelimeleri kullanıcı kendi ana diliyle birlikte içgüdüsel olarak kullandığını görebiliriz. Ayrıca sadece cami dili o dönemdeki Huilerin Çince seviyesini yansıtmaktadır. Cami dili, cami eğitimi

tarafından icat edilmemiştir. Cami eğitiminde yalnız o dönemdeki Hui Çincesi kullanıldı, onun yayılmasına ve korunmasına katkı sağladı.

1.3.2.2. Cami Dilinin Özel Gramer Yapısı

Çin'deki Hui bilim adamı Ma Zhenwu, yazdığı “Kuranın Cami Dili, Arapçası ve Xiaojing Karşılaştırması” kitabı cami dili araştırmasında önemli bir malzemedir. Araştırmamıza göre cami dili çapraz lehçe olarak kullanılan bir Çince varyantı, Yuan ve Ming dönemi Altay dil bölümündeki diller ile Çince'nin birleştirilmesi sonucudur. Çin'deki bilim adamları geniş bir şekilde cami dili ile Çince'yi karşılaştırarak cami dilinin grameri hakkında bir kaç tane özelliği özetlemektedir. Bilim adamı Min Chunfang'ın yazdığı “Huilerin cami dilinin özel gramer yapı araştırması” makalesine göre Çince ve Moğolca karıştığı için özel bir gramer yapısı oluşturuldu.⁶³ Fakat ben bu görüşü kabul etmiyorum. Çünkü Yuan döneminde Moğollar Çin'i yönetmesine ve edebi yazılarında gördüğümüz gibi Çince'ye biraz etki etmesine rağmen cami dilinin özel gramer yapısına yani Hui diline etkisi olduğunu, Moğolca'dan geldiğini söyleyemeyiz. Daha önce söylediğimiz gibi Hui atalarının çoğunluğu Yuan Hanedanında Arabistan, İran özellikle Orta Asyadan Çin'e göç etti. Göç edenlerin çoğu asker olduğu için geneli düşük eğitim seviyesindeydi. Çince öğrenmek için sistematik bir fırsat olmadığından dolayı sadece günlük hayatta konuşarak bazı basit Çince kelimelerle konuşmayı öğrendiler. Bu nedenle, Çince öğrendiklerinde ana dillerinin etkisinden kurtulamadıkları için Hui Çince'sinin gramer yapısının değiştiğini söyleyebiliriz. Sağduyulu olarak düşündüğümüzde, bir yabancı Türkiye'ye geldiğinde Türkçe'yi bir yabancından değil bir Türk'ten öğrenecektir. Aynı mantık ile Huiler Çince öğrenmek istediklerinde genelde bir Çinli'den dinleyerek ve konuşarak Çince öğreniyorlardı, Moğollardan değil. Bu yüzden cami dilinin özel gramer yapısını kendi ana dilinden almaktadır. Moğollarından etki etmesi değildir.

Bu konu hakkında başka bir bakış açısı ise cami dilininin özel gramer yapısı Farsça dilinden etkilenmiştir. Ben ana dili Farsça olan arkadaşım ile dikkatli bir şekilde karşılaştırma yaparak cami dilinin özel gramer yapısı ile bazı Farsça gramerin aynı olduğunu fakat hepsinin benzemediğini inceleyerek gördüm. Fakat ben Türkçe ile karşılaştırdığımda, cami dilinde

⁶³ Chunfang Min(敏春芳), Huizu Jingtangyu Teshu Yufa Xingshi Yanjiu(回族经堂语特殊语法形式研究), *Çin Edebiyatı Dergisi* 5(2015): 408

Çince ile uyuşmayan gramer yapısının tamamen Türkçe ile eşleştiğini gördük. Bence bu bir rastlantı değildir. Bunu tarihi kaynaklardan da sebepler bulabiliriz:

Birincisi, eğer önceki camii eğitiminin köken analizini hatırlarsak, cami eğitiminin Orta Asya özellikle Maverâünnehir bölgesindeki medrese eğitiminden etkilendiğini söylemiştik. Cami dili Çin'in cami eğitiminde kullandığı dildir. Cami eğitim sistemi ve kitapları Maverâünnehir bölgesinden etkilenip de cami dilinin etkilenmediğini söylemek mümkün değildir. İkincisi, Çince kaynaklarda Müslümanlar hakkında genelde çok az bilgi vardı. Kayıtlardaki bilgi azlığı sebebiyle Çin'deki İslamı araştırma işi zordu. Fakat Müslümanların yerleştiği topluluklardan kalma çeşitli yazıtlar Çin'deki İslam'ı araştırma da ilk kaynaktır. Yazıtlar geniş bir şekilde inceledikten sonra Song ve Yuan hanedanlarında Xi'an ve güneydoğudaki yazıtların çoğu Arapça, bazıları Farsça ve Türkçe karışık olarak yazılmaktadır⁶⁴ Fakat şimdiye kadar Çinli Müslüman toplumlarda Moğolca yazılan yazıtlar bulamadık. Bu da Moğolca'nın, Çinli Müslümanların arasında yaygın ve çok etkili olmadığını göstermektedir. Arapça yazılmış olduğunu kolayca anlıyoruz çünkü bugün Arapça Çin Müslümanları için hala kutsal bir dildir ve bazı yazıtlarında yine kullanılmaktadırlar. Demek ki Çinli Müslümanların Arapça kullanımı dini duygularından dolayıdır. Eğer başka bir dil kullanılıyorsa, muhtemelen o dilin iyi bilinmesinden ya da o kimselerin ana dili olmasından kaynaklanma ihtimali çok yüksektir. Burada “Farsça ve Türkçe karışık olarak yazılmaktadır”, belki onlar Türkçe konuşan gruptur, Farsça'dan etkilenecek Farsça kelimeler almaları da gayet doğaldır. Çin'deki “Hui hui dairesinin makaleleri” çok sayıda Orta Asya'dan gelen iş adamının getirdiği Farsça yazılan mektupları muhafaza etmektedir. Mektupların çoğunda farklı derecede gramer hataları bulunmaktadır, demek ki bu mektuplar ana dili Farsça olan kimselerden gelmedi, Farsça bilen yabancılardan geldi. Zaten eskiden Orta Asya'daki insanların Farsça kitap yazma alışkanlığı varmış. Yani onlar Farsçaları kötü olsa bile onu kullanmaktadır. Hui atalarının belki de çoğu Farsça bilen Orta Asya'dan gelen Türklerdi. Böyle olduğunda cami dilindeki Arapça ve Farsça kelimelerin nereden ve neden geldiğini, onun özel gramer yapısıyla alakalı sorulara cevap bulmuş oluruz. Üçüncüsü, günümüzde iç

⁶⁴ Hui Lu(陆芸), Zhongguo Dongnan Yanhai Diqu De Musilin Muzang Shike Yanjiu(中国东南沿海地区的穆斯林墓葬石刻研究), *Akademik araştırma dergisi* 2(2007): 1

Moğolistan'da yaşayan insanlar Hui'yi “Hotun” olarak adlandırıyorlar ve bu isim eskiden Sincan'daki Hetian'ın ismiydi, bu da Hui atalarının arasında çok sayıda Türk olabileceği anlamına gelmektedir. Bugün Çin'de ikinci büyük Müslüman grup olarak Uygurlar coğrafya ve din açısından Huilere yakın olmaları hasebiyle iki millet arasında evlilik gayet yaygındı. Hui atalarının çoğu eskiden askerlik yaparken yemek, din ve kültür olarak Hanlardan farklı oldukları için onlar da Müslüman grubu tercih ediyorlardı. Bu nedenle farklı milletlerden oluşan Müslümanlar beraber yaşıyorken aynı dili konuşuyorlardı.

Sonuç olarak, bence cami dilinde Çince'den farklı olan gramer yapılarının Türkçe'den gelme ihtimali yüksektir. Biz “Kuran'ın Cami Dili, Arapçası ve Xiaojing Karşılaştırmasını” kaynak olarak kullanacağız. Cami dili ve Çince arasındaki birbirine benzemeyen gramer yapılarını özetleyerek ve basit örnekler vererek Türkçe ile benzerliklerini aşağıda göstereceğiz:

1. ...dan dolayı

Cami dilinde, dan dolayı （上/上头） sebep olarak kullanılır ve “dan dolayı” sebepten sonra gelir. Fakat Çince de ilk önce “dan dolayı”, sonra sebep gelir. Örnekler:

1.1 Normal Çince: 由于 上课他没有回 家

Kelime kelime çeviri: dan dolayı ders o gitmedi eve

Cami dili: 上课 上头 他 家 没有回

Kelime kelime çeviri: dersten dolayı o eve gitmedi

Türkçe: Dersten dolayı evine gitmedi

1.2 Normal Çince: 由于 河 我 没有去 对面

Kelime kelime çeviri: dan dolayı nehir ben geçmedim karşıya

Cami dili: 河上头我对面没有去

Kelime kelime çeviri: nehir den dolayı ben karşıya geçmedim

Türkçe: Nehirden dolayı karşıya geçmedim

Arak (着), iki hareket aynı zamanda olur ve biri başkasının nasıl bir şekilde yaptığını anlatır. Bu gramer yapısı genellikle Çince’de yok, Çince’de bir hareketi nasıl yapacağını anlatmak isteyince İngilizce’deki gibi sıfattan değiştirme zarf kullanılır. Örnek: Our teacher patiently explained this topic. Fakat İngilizcede fill zarf olarak genellikle kullanılmaz. Çince de böyledir. Ama cami dilinde kolayca bulunur. Örnek:

Cami dili: 他想着回答着

Kelime kelime çeviri: O düşünerek cevap verdi.

Türkçe: O düşünerek cevap verdi.

1.3 Dedi (给、是、说、说了), cami dilinde bir kişinin söylediği şeyde kullanıyorsa, dedi kelimesini cümlelerin sonunda koyarız. Fakat normal Çince’de şu ifade tuhaf geliyor. Örnek:

Normal Çince: 他说: “你 要尽力遵守”

Kelime kelime çeviri: o dedi: “sen... malı çaba uymak”

Cami dili: 你尽力着遵守说

Kelime kelime çeviri: sen çabala arak uymak dedi

Türkçe: “sen çabalayarak uy” dedi.

1.4 Olumsuz zarflar

Cami dilindeki olumsuz zarflar normal Çince’de farklılık gösterir.

Normal Çince: 阿伊莎 不 非常 高

Kelime kelime çeviri: Ayşe değil çok uzun.

Cami dili: 阿伊莎非常高没有

Kelime kelime çeviri: Ayşe çok uzun değil.

Türkçe: Ayşe çok uzun değil.

1.5. Fill

Cami dilinde fill genellikle cümlenin sonuna gelir fakat Çince’de kesinlikle bu ifade yoktur. Örnek:

Normal Çince: 我 吃 饭 了

Kelime kelime çeviri: ben yedim yemek

Cami dili: 我饭吃了

Kelime kelime çeviri: ben yemek yedim

Türkçe: Ben yemek yedim.

Yukarıdaki örnekler vasıtasıyla, Çince’ye uymayan özel gramer yapısının Türk dili ile uyumlu şekilde olduğunu görebiliriz. Cami dilindeki özel dil fenomeni, Çince’ye benzemiyor fakat günümüzde kuzeybatı lehçeleri ile benzerliği var. Cami dilinin Türkçe’den etkilenmesi kesin olmamasına rağmen, Altay dil bölümündeki dillerin tutarlılıkları neredeyse bütün akademisyenler tarafından oybirliği ile kabul edilmektedir. Peki, bu özel olgular nereden geliyor? Hui ataları karmaşıktır, daha önce de belirtildiği gibi en azından 33 farklı dil konuşan bir ulus birleşerek Hui milletini oluşturmaktadır. O dönemdeki kullanılan yerel lehçenin hangisi olduğu şimdiye kadar araştırma konusu olmamıştır. Fakat her dil bölümündeki gramer yapısı karşılaştırılarak, Hui Çince’sinin Altay dil bölümündeki bazı özelliklere katıldığını görüyoruz. Tarihde, Çince Qin (MÖ221-MÖ207) ve Han (MÖ202-MS220) döneminden sonra sürekli VO cümle yapısı ve ön edat sistemi kullanılmaktadır. Fakat Altay dilleri OV cümle yapısı ve son edat sistemi kullanırlar. Cami dili tam bu yerlerde Çince ile farklılık göstermişti ancak bu farklılıklar Altay dilleri ile benzerlik oluşturdu. Bütün bunlar cami dilinde görünen özel gramer olgusunun dil ile teması sonucunda oluştuğunu ispatlamaktadır.

Yuan Hanedanlığında, Moğolların seferi sebebiyle Çin’in kuzeybatısına Çinli olmayan birçok millet göç etti. Bu özel ifadeler, belki Altay dillerini kullanan milletlerin Çince’yi kullanırken kendi ana dillerindeki bazı alışkanlıklarından etkilendikleri için onların ana dillerindeki bazı özellikler Çince’de kalmıştır. Bu nedenle, cami dilinin Altay dili ile benzerlikleri İslami kitapların tercümesinden gelebilir. Tam tersi o dönemdeki Hui

Çince'sinin gerçek kullanım durumunu yansıtmaktadır. Bu, Çince öğreniminin tamamlanması sırasında fosilleşmiş ve miras kalan bir Çince varyant olmalıdır.

Cami dilinde görülen birçok özel gramer fenomeni Çince'ye benzememektedir. O zaman cami dilinin doğasını nasıl belirlemeliyiz? Çin İslam tarihçisi Bai Shouyi, şunları söylemiştir: “Cami dilinin lehçe olduğunu söyleyemeyiz çünkü ülkedeki bütün Hui uyrukları tarafından kullanılmaktadır. Bir yabancı dil olduğunu da söyleyemeyiz çünkü Huilerin arasında sevilir ve kendilerine daha yakın görülüyor”.⁶⁵ Cami dili bir lehçe değil onun dediği gibi, çapraz lehçe olarak kullanılmaktadır. Araştırmamıza göre, Çin'de kuzeybatı ya da güneybatı nerede olursa olsun imamlar, camide aynı özel gramere sahip bir dil kullanıyorlar. Bu nedenle, cami dili Çince'nin bir varyantı ve o zaman ki Hui Çince'sinin öğretim seviyesinin bir yansımasıdır. Daha sonra cami eğitiminde kullanılması ve yaygınlaştırılması nedeniyle korunmuştur ve bugüne kadar cami eğitiminin “resmi dili” olarak kullanılmaya devam etmiştir.

1.4. CAMİ DİLİNİN YAZILIŞI

Cami eğitiminde kullanılan dil sadece sözcüksel kompozisyon ve dil bilgisi konusunda ise yapı açısından özel değil, kendine özgü bir yazı diline sahiptir. Yazı dili incelemeyen önce onun oluşturduğu tarihsel arka planı öğrenirsek Xiaojing'i daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

1.4.1. Xiaojin (小经) Oluşma Sebebi

Arapça, Farsça ve Osmanlıca harfleri Çince olarak yazıldı ve bu cami dilinin yazması Huiler arasında xiaojin (小经) diye isimlendirildi. Xiaojing'in kökeni konusunda akademisyenlerin farklı görüşleri vardır. Alimlerin araştırmalarına göre Huiler arasında iki çeşit görüş mevcuttur: Birincisi Hui ataları Çin'e ilk geldiklerinde, Çince kelimelerin telaffuzunu öğrenmek için, Arap alfabesini kullanarak okumaya çalışıyorlardı. İşte bu yaklaşık VIII. yüzyılda kurulan “Xiaojin” yazısının öncüsüdür. Bilim adamı Feng Zenglie'ye göre şimdiye kadar tarihsel bir kaynak ya da kalıntı bulamamasına rağmen dili ve yazıyı geliştirme yasaları açısından bu görüş rasyoneldir. Ancak maalesef bu görüşü için kuvvetli bir kaynak bulamadık. İkinci görüşe ise, Xiaojinin, Ming dönemindeki Wanli

⁶⁵ Bai (白), Zhongguo Huijiao Shi (中国回教史), 86.

(1563-1620/970/1029) yıllarında kurulduğu görüşüdür. Çin Sosyal Bilimler Akademisi Dünya Dinleri Enstitüsü Müdürü Yin Zhu, Ming Hanedanının ortalarında olduğunu söylemektedir. Ona göre cami dili, cami eğitimi yayılırken icat edildi. O dönemdeki cami eğitiminde kullanılan ders kitapları genelde Arapça ve Farsça yazılmaktadır. Fakat ders anlatımı ise Çince olarak yapılmaktadır. Öğrenciler Arapça Farsça ve Çince yazmasını bilmiyorlar, bu nedenle Arapça ve Farsça harfleriyle Çince yazma ihtiyacı ortaya çıktı. Demek ki, o sırada yapılan öğretim şartları ve ortamı, öğrencileri bilinçsizce öğrendikleri Arap harfleriyle Çince olarak öğretilen içeriği kaydetme zorunluluğunda bırakmıştır. Çünkü biz bunun hakkında araştırma yaparken cami eğitimi gören öğrenciler eğer Çince yazmayı biliyorsa direkt Çince olarak notlar alıyor, Xiaojin kullanmıyorlar.⁶⁶ Öğrencilerin, cami eğitiminde Arapça harflerle yazdığı notları sadece Çince değil, Farsça ve Arapça'yı da içermektedir. Bu nedenle Xiaojin karışık olan bu dilleri kaydetmek için icat edilen yazma dilidir. Xiaojin, sadece cami eğitiminde kullanmıyor, bazı Hui Müslümanları mektup yazmak istediklerinde de kullanıyorlardı. Qing Hanedanındaki Tongzhi, ilk senesinde (1862/1278) Müslümanlar hükümetle savaşırken Xian şehrinde Müslüman ordusuna gönderdiği mektubun Xiaojin ile yazılmış olduğu rivayet edilir.⁶⁷

Hui halkının Çince yazmayı öğrenmesi oldukça uzun bir geçiş dönemidir. Bu geçiş dönemi, tüm vatandaşlar tarafından, konuşulan Çince'den daha uzun sürmektedir, hatta XX. yüzyıl ortasına kadar devam etmektedir. Tang ve Song döneminden beri, Çin'e gelen Huiler Çin'e yerleştikten sonra Çince'yi öğrenerek Çin kültürünü iyice kavramalarından dolayı onlardan daha kıdemli memurlar, Çin kültürü ustası ve meşhur şairler ortaya çıktı. Bunlara Tang Hanedanı'ndaki Li Yan, sonraki Li Xun ve Yuan Hanedanı'ndaki Saidianchi Zhan Siding, Ming Hanedanı'ndaki Zheng He ve Ding He Nian vb. örnek verilebilir. Fakat Hui halkının çoğunluğu Çince'yi öğrendiklerinde Çince okuma ve yazmayı bilmiyorlardı. Günlük iletişim mektupları ve notları kolaylaştırmak için Arap harflerini kullanarak yardımcı bir fonetik dili oluşturmuşlardı. Huiler günlük yazışmalarda ve cami eğitiminde bu yazı türlerini kullanırlardı.

⁶⁶ Han Zhongyi(韩忠义), "Xiaojing Pingxie Tixi Jiqi Liupai Chutan(小经拼写体系及其流派初探)", *Milletin Kültür Araştırması Dergisi* 3(2005): 10.

⁶⁷ [İran] Hani. Adle, Huizu Yuyan Yu Bosiyu De Guanxi Tanxi(回族语言与波斯语的关系探析), *Huiler Araştırması Dergisi* 1 (2012): 90.

Dolayısıyla, bu tür yazmalar, Hui tarafından Çince geçiş sürecinde kullanılan bir çeşit geçici yardımcı yazma dilidir.

Tarihi kaynaklarda bulunan kanıtlara göre Xiaojin XIII-XIV. yüzyılda kuruldu. Hicri 740 yılında Xi'an'daki büyük camide anıt üzerinde Xiaojin olarak yazılan cümleler mevcuttur. Cami eğitiminde kullanılan Arapça, Farsça olarak yazılmış metinlerin yanında Xiaojin ile yazılan notlar da göze çarpmaktadır. Bazı ders kitaplarında “عبد الرحمن الجامي”, “تلخيص المفتاح” gibi Xiaojin'den yapılan tercümeler vardır. Huiler günlük hayatında da bu dili sık sık kullanıyorlardı. Çin Cumhuriyeti kurulduğu zaman (1949/1368) Huiler bazı bilmedikleri Çince kelimelerle karşılaşınca Xiaojin olarak yazmaktadırlar. Kısaca, beş yüz-altı yüz sene boyunca Xiaojin, hem günlük hayatta hem de cami eğitiminde geniş bir şekilde kullanılmaktadır.

Sonuç olarak, Tarihte, Xiaojin, Hui halkının Çince öğrenmesine büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca Çin tarihinde yazılmış en eski Çince pinyin türü olduğunu söyleyebiliriz.⁶⁸ Huilerin Çince pinyin gelişimine katkısıdır. Bu nedenle Çin kültürü ve Çince pinyin tarihinde önemli bir yer almaktadır.

1.4.2. Xiaojin Harfleri

Xiaojin, Hui halkı tarafından kullanılan bir Çince pinyin diyebiliriz. Hui ataları Arap, Fars ve Orta Asya vb. çok farklı bölgelerden geldikleri için Huilerin Xiaojin'de kullandıkları harfler hem Arapça hem Farsça hem de Osmanlıca harfleri içermektedir. Xiaojin de yaklaşık kırk tane harf mevcuttur fakat Xiaojin harfleri kullanılırken tam düzgün ve sabit harfler yoktur. Çünkü kullanıcılar kendi istekleri doğrultusunda kullanıyorlar, ne ders kitabı ne sistematik bir eğitim süreci ne de tek tip yazılı kurallar mevcuttu. Farklı yerlere yerleşen Huiler'in öğrendiği Arapça ve Farsça harfleri kullanarak benzer kurallar ile arzulanan cümleler yazıyorlardı. Bu nedenle harflerin sayısı belirsizdir ve farklı yazarlar tarafından farklı ünsüz harfler kullanılır. Günümüzde yabancı dile yeni başlayanlar telaffuzunu hatırlamak için, telaffuzlarla benzer kelimeleri veya heceleri işaretlemesi gibidir. Kuzeybatı bölgesindeki çoğu Hui arasında Xiaojin'i yazarken bazı harf farklılıkları vardır. Ancak genel kullanımları ve kuralları benzerdir. Aşağıdaki tabloda Liu Yingsheng'in Xiaojin alfabesine atıfta bulunarak, ilgili

⁶⁸ Çince eskiden günümüzde kullandığı pinyin yoktu bu nedenle Çince öğrenmek daha çok zordu.

bölümler basit bir şekilde özetlenmeye çalışılmış ve Xiaojin alfabesi göstermiştir.

Xiaojin Alfabesi

Sıra	Harf	İsim	Pinyin	Notlar
1	ا ya da آ	Alif / Hamza A	a	Ünlü harfler
2	ء	Hamza / Hamza Yey	a, e	Ünlü harfler
3	ب	Be	b	Ünsüz harf
4	پ	Pe	p	Ünsüz harf
5	ت	Te	t	Ünsüz harf
6	ث	Şi	x	Ünsüz harf,
7	ج	Jim	j	Bazı kelimelerde telaffuzu değişiyor
8	چ	Çe	ch	Farsça halfiden geldi
9	ح	He	h	Ünsüz harf, Çince pinyin “e, ei, en, eng” ile kullanılır
10	خ	Khe	h	Ünsüz harf , Çince pinyin”u, ua, uan, uang, ui, un, uo” ile kullanılır
11	ځ	Çe		Ünsüz harf
12	د	Dal	d, j	Ünsüz harf, bazı Çince pinyin”j” olark kullanılır
13	ذ	Zal	z	Ünsüz harf
14	ڌ	Çal		Ünsüz harf
15	ر	Re	r	Ünlü harfler

16	ز	Ze	z	Ünsüz harf
17	ژ	Jhe		Ünsüz harf, Farsça harfinden geldi
18	س	Sin	s, x	Ünsüz harf, bazı Çince pinyin “sh, s” olarak kullanılır
19	ش	Şin	sh, x	Ünsüz harf, bazı Çince pinyin”x” olarak kullanılır
20	ض	Zad	e	Ünsüz harf
21	ڇ	Çad	c	Ünsüz harf
22	ط	Ta	t	Bazı kelimelerde telaffuzu değişiyor
23	ظ	Za	z	Bazı kelimelerde telaffuzu değişiyor
24	ڙ	Ça		Ünsüz harf
25	ع	Ein	e	Ünlü harfler, fakat Arapça ve Farsçada Ünsüz harf sayılır
26	غ	Ghein	a	Ünlü harfler
27	ف	Fe	f	Ünsüz harf
28	ق	Kaf	g	Bazı kelimelerde telaffuzu değişiyor
29	ك	Kaf	k, q	Ünsüz harf
30	گ	Gaf		Ünsüz harf
31	ل	Lam	l	Ünsüz harf
32	م	Mim	m	Ünsüz harf

33	ن	Nun	n	Ünsüz harf
34	و	Waw	w	Ünlü harf: o,u; Ünsüz harf: w
35	ؤ	Üaü		Ünlü harf
36	ه	He	h	Ünsüz harf, genelde Arapça kelimesinde kullanılır
37	ی	Yey	yi, i	Ünlü harf
38	ح	Çi		Sadece bazı yazar kullanıyor

Not: Siyah olanlar Xiaojin'in özel harfleridir

Yukarıda gösterdiği harflerine ek olarak, Xiaojin yazarken Çincedeki ünlü harfler için bazı özel semboller kullanılmaktadır:

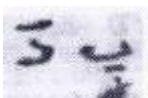
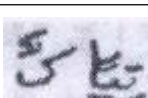
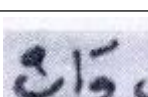
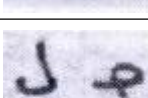
Sembol	Lokasyon		İlgili ünlü harf
	Harflerin üstünde		a, e
	Harflerin altında		i, e
	Harflerin üstünde		an
	Harflerin altında		an, in, ing, en, eng
	Hepsi Harflerin üstünde		o, u, ü
	Hepsi Harflerin üstünde		en, eng, un, ong
	Hepsi Harflerin üstünde		Genelde و üstünde o telaffuzu ya da ن üstünden telaffuzu olarak kullanılır

Not: Yukarıdaki tablo, çoğu Xiaojin’de görülen harfleri ve sembolleri özetlenmektedir. Farklı yerlerdeki Müslümanlar kendi alışkanlıkları ve lehçeleri nedeniyle Xiaojin’i kullanımlarının sabit bir biçimi yoktur. Bu nedenle bu form Xiaojin harfleri için sadece bir referans olarak kullanılabilir bütün Xiaojin edebiyatında kullanılan harflere karşılık Çince pinyin’i tamamen kapsamazdır.

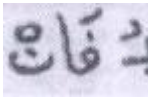
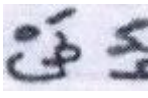
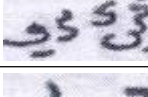
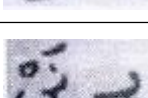
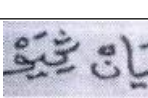
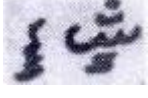
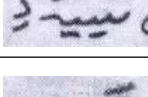
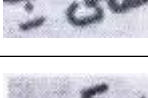
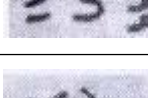
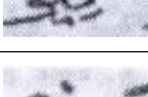
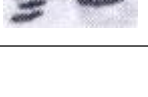
1.4.3. Xiaojin’in Kullanımı

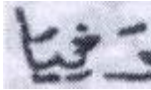
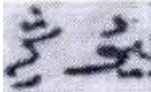
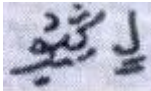
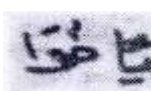
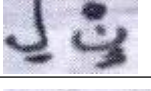
Yukarıda Xiaojin harflerini gösterdik, o zaman Xiaojin harfleri ile nasıl Çince yazılır? Daha canlı ve basit olarak göstermek için biz imam Hu Songshan’ın yazdığı “Hou Saini Büyük Sözlük”⁶⁹ adlı eserinde bazı orijinal kelimeleri seçerek bir Xiaojin ve karşılığını Çince gösteren bir tablo ile aktaracağız:

Xiaojin ve Çincekelimelerin karşılaştırma tablosu

Xiaojin	Çince	Çince Pinyin	Anlam	Kelime kaynağı
	因为	yin wei	Çünkü	s. 9 sağda 8.
	不信	bu xin	Inanmamak	s. 17 solda 14.
	品德	pin de	Ahlak	s. 1 solda 3.
	天空	tian kong	Gökyüzü	s. 2 sağda 5.
	希望	xi wang	Umut	s. 3 solda 7.
	真理	zhen li	Gerçek	s. 18 sağda 14.

⁶⁹ Kitabı Hu Songshan (1879-1955/1296-1374) İmam tarafından Xiaojin olarak Kuran Farsça tercümesi için yazıldı. Şimdi Kurandaki Farsça ve Çince sözlüğü olarak kullanılmaktadır. 30 bölüm, 319 sayfa ve on binden daha fazla kelimeden oluşan bir kitaptır. 1951/1370 yılında Gansu’daki Gansu eyaleti Pingliang şehri yayınevi tarafından yayınlandı.

	厨房	chu fang	Mutfak	s. 115 solda 1.
	红海	hong hai	Kızıl Deniz	s. 20 sağda 5.
	军队	jun dui	Ordu	s. 20 sağda 9.
	敌人	di ren	Düşman	s. 149 sağda 1.
	赞美	zan mei	Övmek	s. 36 sağda 1.
	忍耐	ren nai	Sabır	s. 18 solda 3.
	责任	ze ren	Sorumluluk	s. 35 sağda 5.
	香蕉	xiang jiao	Muz	s. 68 solda 11.
	声音	sheng yin	Ses	s. 10 solda 18.
	松懈的	song xie de	Gevşek	s. 102 sağda 9.
	才智	cai zhi	Yetenek ve bilgelik	s. 108 solda 5.
	疼痛的	teng tong de	Ağrılı	s. 8 solda 11.
	宗教	zong jiao	Din	s. 319 sağda 3.
	儿子	er zi	Oğul	s. 34 sağda 12.
	懊悔	ao hui	Pişman	s. 33 sağda 9.
	父亲	fu qin	Baba	s. 17 solda 18.

	国家	guo jia	Ülke	s. 1 solda 9.
	秋季	qiu ji	Sonbahar	s. 114 sağda 6.
	邻居	lin ju	Komşu	s. 97 sağda 17.
	棉花	mian hua	Pamuk	s. 114 sağda 18.
	能力	neng li	Yetenek	s. 46 solda 1.
	无知的人	wu zhi de ren	Cahil insanlar	s. 9 sağda 7.
	犹豫	you yu	Tereddüt	s. 6 solda 13.

Not: Çincede dört tane özel ton olduğu için Xiaojing bu sıkıntıyı çözemedi bu nedenle bir kelimenin hangi tonda olduğunu sadece cümleye bakıp tahmin ederek okuyorlar. Mesela Çincede “mā má mǎ mà” tamamen bambaşka kelime olabilir fakat Xiaojing de yazarken aynı harfler kullanılmaktadır.

Sonuç olarak, Çince pinyin yokluğunda, Çin’e gelen Müslümanlar Arapça, Farsça ve Uyurca vb. harfler kullanarak kendi bilgileriyle Çince yazmayı denediler. Çince’nin ilk fonetik sistemi olarak, Xiaojing’de bazı eksiklikler olmasına rağmen, Çince fonetik sistemine katkısı ve Müslümanların Çin’de kök salması açısından inanılmaz bir rol oynamıştır. Çin İslam entegrasyonu düşüncesiyle Müslümanların hem Çin kültürünü hem de İslam kültürünü öğrenmesini sağlamaktadır. Çin hükümetinin zorunlu asimilasyon politikası karşısında Çin’de yaşayan Müslümanlar zorluklar karşısında akıllarını kullanacaklarını iyi biliyorlardı. Dünyanın her yerinden ve farklı etnik gruplardan gelen Müslümanlar hangi uyruktan geldiğine hangi dili konuşmasına hiç önem verilmeksizin İslam sayesinde birleştiler. Onların önem verdikleri ise sadece İslam’ın Çin’de öğretilmesi ve yayılmasıdır. Bu düşünce ve hedefle, onlar Çince ile İslam kültürünü öğrenmeye başladılar ve yavaş yavaş Çin’de yepyeni

bir millet oluşturdular. Çin'deki bütün etnik azınlıkların Hui ve Han vatandaşlığı arasında benzer bir grup oldukları söylenebilir. Ancak onları Han etnik grubundan ayıran tek nokta Müslüman kimliğidir. Gerek cami eğitimi gerekse Xiaojin'nin Çin'deki İslami eğitime katkısı ve Çin'deki İslam'ın yayılmasına ve yaygınlaşmasına büyük etkisi tartışma götürmez bir konudur. Bugün, çok sayıda Hanlar (Gayrimüslimler) Müslüman ailelerin içine katılmaktadırlar. Bütün bunların en önemli nedeni Çince'yi iyi bilen ve Çin kültürünü derin bir şekilde tanıyan bir Müslüman grubun varlığıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

HAN KİTABI

Han kitap hareketi(汉文译著 Han wen yi zhu) cami eğitiminin, ardından Çinli Müslümanlar tarafından başlatılan İslam'ı yeniden canlandırma çabasıdır. Cami eğitiminin ana amacı imam yetiştirmek ve yetiştirilen imamların görevi ise İslam'ı Müslüman halklara yaymaktır. Cami eğitimi büyük ölçüde Müslümanların içindeki iman krizini çözmesine rağmen Müslümanlar dışındaki zor durumları çözememiştir. Cami eğitimi genellikle içsel bir hareket olduğu için dış dünyada hala İslam ve Müslümanlar hakkında ciddi yanlış anlaşılmalara vardır. Konfüçyanizm'i okuyan ve resmi kariyer sahibi olan Çinli Müslümanlar bile cami eğitiminden faydalanamaz. Başka bir deyişle, cami eğitimi toplumdaki bazı Müslümanların iman krizini bile çözememiştir. Fakat kariyer sahibi Müslümanlar her gün Müslüman olmayanlarla iletişim ve etkileşim içerisinde. Ne yazık ki gayr-i müslimler tarafından ortaya atılan sorunlara ve provokasyonlara cevap verememektedirler. Onlar gayr-i müslimlerle nasıl anlaşılacağını bilmektedir. Kendi kültürlerini ve Çin'in ana akım kültürünü nesnel olarak değerlendirmeyi tam olarak becerememektedirler. Bu yetersizlik, Han kitap külliyatı hareketinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

2.1. Han Kitabının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Han kitabı nedir? Şimdiki akademik dünyada bu kavramın kullanımı oldukça belirsizdir. Özellikle “Han kitabı(汉文译著 Han wen yi zhu)” ve “Konfüçyüs ile İslam'ın yorumlanması(以儒诠经 Yi ru quan jing)” kavramları arasında net ve açık bir ayrım yoktur. Çin'de Konfüçyanizm kültürü baskın bir konumda olduğu için, çoğu zaman Han kitap külliyatı ve Konfüçyanizm düşünce ve terminolojisinin kullanımını yorumlamak gerekmektedir. Dolayısıyla pek çok insan, özellikle yabancı akademisyenler, doğrudan bu iki kavramı birbirine eşitliyorlar. Aslında, “Han kitabı” geniş kapsamlı bir kavramdır. İslami bilginin Çince'ye tercüme ya da yeni baştan yazılması anlamına gelmektedir. Bu anlamda, “Han kitabı” kavramı daha kapsamlı olduğu için “Konfüçyanizm ile İslam'ın yorumlanması” onun önemli parçasıdır. “Han kitap” hareketi günümüze kadar devam etmektedir. Fakat burada sadece Ming ve Qing hanedanlarındaki Çin İslam tarihindeki ilk “Han kitap”

hareketinden bahsedeceğiz. Genellikle akademik dünyada bu harekete egemen olanlar hem geleneksel Çin kültürünü hem de İslam kültürünü bildikleri için onlara “Konfüçyanist Müslümanlar” (回儒 Hui ru) denilir. Aslında Han kitap külliyatı hareketi orta ve geç Ming Hanedanlığı'nda Hui milletin oluşumu ve ulusal kültürel bilincin uyanışıyla doğmuş olan ulusal ideolojik ve kültürel Çinlileşme hareketidir. Han kitabı literatürünün oluşum sebepleri, hem İslam'ın içsel gelişimini hem de Çinli Müslümanların toplumsal ve sosyal yaşamını değiştiren faktörlerin, yanında İslami düşünce ve Konfüçyanizm, özellikle Neo-Konfüçyanizm arasındaki karşılıklı kuramsal etkileşim ön koşulu oluşturmaktadır.

2.1.1. Han Kitabının Öncesindeki Genel Durumu

Geçen bölümde belirtildiği üzere Ming ve Qing hükümetinin İslam'a verdiği baskı ve asimilasyon politikaları nedeniyle özellikle Çinli Müslümanların Çince kullanımına zorlanmalarından dolayı geç Ming ve erken Qing döneminde kendilerini genellikle Arapça ve Farsça'ya yabancı hissediyorlardı. Böylece hiç şüphesiz Çinli Müslümanlar ile İslam dininin kutsal metni ve kitaplarının arasında aşılmaz bir engel oluşturuldu. Cami eğitimi bir ölçüde Müslümanların inanç krizini çözmesine rağmen İslami bilgisi olmayan, camiye girmemiş insanlar için hala çok uzaktı. O zamanki insanların ağıt yaktığı gibi “(İslami) hiçbir kitap yazıp dünyaya bırakılmadı, eğitim sadece ezberlenerek sağlanıyordu. İslam eğitimini bırakıp Konfüçyanizm'e tutulanlar ters yola gidiyorlardı. Böylece (İslami) eğitim alanlar iyi(dindar) olurken almayanlar ise kötü(dinsiz) oluyorlardı.”⁷⁰ Özellikle cami eğitiminde Arapça ve Farsça orijinal ders kitaplarının kullanımı ve imamın sadece sözlü cami dili ile öğrencilere eğitimi vermesinden dolayı eğitim alanların çoğu Çince'yi iyi bilmiyor ve Kur'an ile diğer İslami klasik metinleri Çince'ye düzgün tercüme edemiyorlardı. Şöyle bir kayıt vardır: “1679/1089 yılında İmparator Kangxi, Li şehrinde (şimdiki Hebei bölgesi) avla meşkulken bir camiye girip kitaplıktaki Kur'an'ı görünce gitmeyi istememiş. Camiden Kur'an anlatabilen bir kişi çağırmış fakat Li insanların arasında çağrısına cevap veren hiç kimse yokmuş.”⁷¹ İmparator Kur'an öğrenmek istese bile bütün şehirlerde kültürel olarak buna uygun bir kişi bulunamadığından dolayı hem Çince hem de Arapça bilen kişi sayısının eksikliği aşikârdır. Demek ki gayr-i müslimler ve camiye gitmeyen fakat Çince bilen Müslüman kültürlü elit

⁷⁰ Ma(马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 2.

⁷¹ Ma(马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 18.

kesimin İslam’i bilgiyi öğrenmesi için büyük bir engel vardı. “ Kutsal metin dili ve Çince’nin farklı olmasından dolayı kutsal metinleri bilenler Çince’yi bilmemekte, Çince’yi bilenler ise kutsal metinleri bilememektedir.”⁷² Bu nedenle, Müslüman akademisyenler, Arapça ve Farsça kitapları Çince anlatan eserlere çok ihtiyaç duymuşlardır.

Ming Hanedanlığı’nın ortalarından beri Çince İslami kitapların eksikliği, İslam’ın gelişmesi hususunda hem Müslümanların içerisinde hem de dışarısında İslam’ın öğrenilmesinde ciddi engeller haline gelmiştir. Müslüman toplum açısından Çince konuşulan bölgelerde çoğu Müslüman gündelik dil ve din dili ayrılığı nedeniyle Arapça ve Farsça metinleri anlayamamaktadır. Çin’in geleneksel kültüründe, halk iyi eğitim aldığı zaman memurluğun peşinden koşar. Bir kişi ne kadar fakir doğmuş olsa bile kendi çabalarıyla imparatorluk sınavından geçerse tüm aileyi yeniden canlandırabilir. Bu nedenle, genel olarak eski Çinliler için ister zengin ister fakir olsun, eğer bir kişi üst sınıfa ulaşmak istiyorsa Konfüçyanizm kültürünü iyice okuyup imparatorluk sınavından geçmesi gerekmektedir. Çin’deki Müslümanlar bundan istisna değildir. Onlar da imparatorluk sınavından geçerek memur statüsüne girmeye gayret ediyorlardı. Fakat bu yolu seçenler genellikle çok az camiye girme fırsatına sahiptirler. Bu durum bugün bile böyle devam etmektedir. Dolayısıyla bu bölümündeki Müslümanlar çok sınırlı bir İslami kültür anlayışına sahiptir. Ancak onlar Çin geleneksel kültürünün asimilasyon politikasından en şiddetli şekilde etkilenmişlerdir. Böylece sosyal açıdan seçkin olan Müslümanlar İslam dininden uzaklaşmış, hatta bazıları doğrudan apostate olmuşlardır. “Dindar ailelerin Müslüman kimliği az, fakat dindar olmayan aileler tamamen Hanlaşmıştır”⁷³ Pek çok akademisyen, Çin tarihinde ana akım olmayan kültürlerin Çin kültürü bağlamında sağ kaldığını ve geliştirdiğini iki sebebe bağlamıştır. Birincisi, coğrafi nedenlerden dolayı dünyadan izole olmuş doğal bir bariyer oluşturmak; ikincisi ise Han kültür ve medeniyetini diyalog yoluyla meşruiyet ve hayatta kalma ortamı bulmaktır.⁷⁴ Qing Hanedanlığından önce, Çinli Müslümanlar genellikle kıyı ve ulaşım hattı gelişmiş ekonomik ve kültürel yapıya sahip olan bölgelerde yaşamışlardır. Normal Müslüman halk bile Çin kültürü ile yakın ilişki içerisindeydi. Her gün resmi işlerle ilgilenen seçkin Müslümanların

⁷² Wang Daiyu(王岱輿), *Zhengjiao Zhenquan*(正教真詮) (Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 1988), 1.

⁷³ Ma(马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 5.

⁷⁴ Qi Na(纳麒), “Cong Huizu Jiaodu Tan Yisilanjiao De Zhongguohua(从回族角度谈伊斯兰教的中国化)”, *Hui Araştırma Dergisi* 4 (1999): 28.

nasıl bir durumda kaldığını tahmin etmek zor değildir. Dolayısıyla Müslümanlar İslam kültürünü korumak için sadece ikinci yolu tercih edebilirler. Yani Konfüçyanizm kültürüyle diyaloga aktif olarak katılmakla İslam kültürüne sahip çıkılabilir.

İslam'ın Tang Hanedanlığı döneminde Çin'e girmesine rağmen Müslümanların faaliyet aralığının sınırlı olmasından dolayı İslam Çinliler tarafından iyi bilinmemekteydi. Çinliler İslam hakkında çok fazla yanlış anlamalar ile doludurlar ve çoğu zaman onlar İslam'ı, Budizm'den ayırt edemezler. Mesela ismi Zheng Suonan olan bir bilgin “Kalp Tarihi” adlı eserinde şöyle yazmıştır: “Huiler Buda'ya ibadet ediyor ve Buda'yı çağırarak bina inşa ediyorlar. Ara sıra bir kişi ağır yemin etmek için o binaya gidip durmadan Buda'yı çağırıyor.”⁷⁵ Demek ki yazar Müslümanların tamamen Budizm'e inandığını düşünüyor aynı zamanda camideki minareyi “Buda binası” olarak isimlendiriyor ve ezanı da Buda'yı çağırmak zannediyor. İslam'ın yanlış anlaşılmasına ek olarak, bazı insanlar İslam'a ve Müslümanlara karşı düşmanlıkla doludurlar. 1724/1136 yılında Shandong Eyaleti valisi Chen Shiguan imparatora verdiği mektupta şunları yazmıştı: “...Onlar göklere ve yeryüzüne (eski Çindeki Tanrı gibi) saygı göstermeyip, başka bir lideri kabul etmelerinden, bağımsız bir takvim kullanmalarından, nüfusça fazla olmalarından ve insanları rahatsız etmelerinden dolayı dinlerinden vazgeçmelerini emredin ve camilerini yok edin.”⁷⁶ Ünlü Çinli alim Gu Yanwu dedi ki: “Sadece Huiler kendinin ulusal göreneğine inatla tutunuyor şimdiye kadar değiştirmek bile istemiyorlar. Gruplar oluşturup halkları rahatsız ettikleri için hükümete ahlak eğitimi konusunda yük oluyorlar ve bu inatçı karakterlerini evcilleştiremiyoruz. (Huiler'in bu davranışı) iyilik verene kötülükle karşılık veriyor demektir fakat bu hangi durumda olursa olsun doğru olamaz.”⁷⁷ Bütün bunlara göre Müslümanların yaşadığı ortamın zorluğu ve çoğu zaman dış toplum tarafından yanlış anlaşılması ve düşmanlıkla karşılaşmaları görülmektedir. Dolayısıyla, İslami klasikleri tercüme etmek ve yazmak çok gereklidir. Qing dönemindeki Müslüman alim Jin Tianzhu “İslam Sorularını Açıklama”(清真释疑 Qingzhen shiyi) başlıklı bir kitap yazdı. Kitabın önsözünde şöyle söyledi: “Neden ‘İslam Sorularını Açıklama’ kitabını yazdım? Bunun sebebi başka dinlerin dinimizi anlamamasından kaynaklanmaktadır. Binlerce

⁷⁵ Qiang Ma(马强), “Lishishang Hanzu Xueren Dui Yisilanjiao Renshi Zhi Yanbian(历史上汉族学人对伊斯兰教认识之演变)”, *Qinghai Millet Fakülte Dergisi* 6(2001): 35.

⁷⁶ Jitang Jin(金吉堂), *Zhongguo Huijiaoshi Yanjiu(中国回教史研究)* (Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 2006), 46.

⁷⁷ Yanwu Wu(顾炎武), *Ri Zhi Lu(日知录)* (Shanghai: Shanhai Eski kitab Yayınları, 2006), 136.

senedir biriktirilen sorular günümüze kadar doğru bir şekilde anlaşılmamıştır. Bu da dini kitabımızın okunmamasından ve dinimizin ne dediğinin anlaşılmamasından kaynaklanmaktadır.”⁷⁸ Buna karşılık okuyucundan şu soru gelebilir: Han kitabı bu kadar önemliyse neden daha önce hiç başlanmadı? Bunun iki sebebi olabilir: Birincisi, Ming Hanedanlığının ortasından önce Çinli Müslümanların ana dilini tamamen kaybetmemiş ve genellikle Arapça ve Farsça eserleri okuyabilmesinden dolayıdır. İkincisi, geleneksel Müslüman düşüncesi İslami kitapların Çince'ye çevrilmesine karşıdır. “Biz onu böyle Arapça bir Kur'an olarak indirdik.”(el-Tâ Hâ 20/113), ayeti sebebiyle Kuran'ın tercüme edilemeyeceğini düşünürlerdi. Sadece Arapça ve Farsça'nın saf dini dil olduğu düşüncesiyle İslami eserleri Çince'ye çevirmek konusunda endişelenirlerdi. Çin Müslümanları genellikle “bir hatalı cümle İslam eserlerinin arasına karışırsa Allah'ın rahmeti sona ereceğine ve cezasının hemen geleceğine, hatalı bir cümle ile İslam kitapları açıklanırsa o kişinin büyük bir asi kul olacağına”⁷⁹ inanmaktadırlar. Bu nedenle, Müslüman alimler tercüme etmekten önce insanların genel şüphelerini çözmeli, ancak bu şekilde Müslümanların desteğini almalıydılar. Han kitap literatürünü yazarlar arasındaki en önemli temsilci, Han kitap külliyyatının hakkında şöyle demiştir: “Hata kimin? Din dilinin değil. Diller toprak ve ağaçlar gibidir. Cami, Budist tapınağı inşa edilebilir, doğru yol ve sapkınlığı herkes kendi tercih eder. Bunların doğru ve yanlışlığı malzemelerden değil, insanların kullanımı ile alakalıdır. Buna göre, Allah ve Peygamberden gelen söz nasıl bir dil ile sınırlandırılır? Bu insanların rahatlıklarını düşündükleri içindir. Hakiki dinin açıklanması ve teşvik edilmesi gibi büyük bir gaye varken dil ile bunu nasıl sınırlandırabiliriz?” Ayrıca Wang Daiyu şunu vurgulamıştır: “Kutsal metinler Çince ile açıklanamaz düşüncesi uzun zamandır bu görüşü savunanların mevcut durumu anlamamalarından kaynaklanmaktadır.”⁸⁰ Aslında o dönemde pek çok imam eğitim verirken “yabancı cümleyi okuyup Çince açıklamak zorunda kaldı”.⁸¹ Bu yüzden Müslüman halkın İslami kitapları Çince'ye çevirmesi, durumu daha kolay kabul edilebilir bir hale getirmektedir.

“İlim Çin'de bile olsa peşine düşünüz.”⁸² Çinli Müslümanların Çin kültürüne

⁷⁸ Tianzhu Jin(金天柱), *Qingzhen Shiyi*(清真释疑) (Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 2002), 3.

⁷⁹ Wang Daiyu(王岱舆), *Zhengjiao Zhenquan*(正教真詮), 284-285.

⁸⁰ Daiyu Wang(王岱舆), *Xi Zhen Zhengda*(希真正答) (Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 1988), 284-285.

⁸¹ Daiyu Wang(王岱舆), *Xi Zhen Zhengda*(希真正答), 286.

⁸² Beyhakî, Şu'abu'l-İman, thk, *Muhammed es-Saîd Besyunî Zağlul*, Beyrut, 1410, I/92.

karşı tutumunu büyük ölçüde bu hadis etkilemiştir. İslam Tang Hanedanlığı döneminde Çin'e girdiğinden bu yana Müslümanlar, sevgi ve hayranlıkla Çin kültürüne aktif olarak katıldılar. Geç Ming ve erken Qing dönemine gelindiğinde Çinli Müslümanlar yaklaşık bin yıl Çin'de yaşadılar. Onların İslam inancı dışında diğer yönlerinin Çinlilerden çok farklı olmadığını söyleyebiliriz. Pek çok Müslümanın Çin kültür seviyesi normal Çinliden daha düşük değildir hatta sınavlarda Müslümanlar daha iyi sonuçlar elde etmişlerdir. Tang Hanedanlığının erken döneminde bile, İranlı bir Müslüman, Çin şiirini iyi yazmasından dolayı İmparator tarafından derinden sevildi ve “Li” soyadına layık görüldü. Bu eski Çin’de gurur verici bir şereftir. Genel olarak, sadece ülkeye büyük katkıları bulunan insanlar, imparator ile aynı soy isim imtiyazına sahip olabilirler. Bu dönemde pek çok Müslümanın çabalarıyla önceki kuşakların birikimi, Çin kültürünü iyi bilen çok sayıda insanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca cami eğitiminin etkisi ile İslam kültürü daha iyi anlaşılmıştır. Müslüman kültür elitinin oluşumu hiç kuşkusuz, Han kitap literatürünün oluşumu için ön basamaktır.

2.1.2. Han kitab literatür başarısının kültürel öncülüğü

Han kitabı, büyük ölçüde geleneksel Çin kültürü özellikle Konfüçyanizm ve İslam kültürü arasında bir diyalogdur. Aslında tarihte başarılı medeniyetin diyalog örneklerinden birisi olan Konfüçyanizm ve İslam diyalogunun başarısı bir kültürel ön koşulu gerektirmektedir. O da İslam ve Konfüçyanizm kültürünün arasındaki benzerliktir. Konfüçyanizm kültürünün Çin'de uzun bir geçmişi vardır ve tarihte Konfüçyanizm kültürü statik değildir. Yöneticilerin ve Konfüçyanizm alimlerinin çabalarıyla Konfüçyanizm kültürü farklı dönemlerde farklı görünümlere sahip olmuştur. Özellikle ön Qin döneminden sonraki Konfüçyanizm kültürü zamanın yöneticilerine ülkeyi ve toplumu yönetecek tavsiye ve fikirlerdir. Dolayısıyla o makul bir toplumsal düzen ve kişiler arasında uyumlu ilişkiler kurmanın yolunu göstermesi bu dönemdeki Konfüçyanizm kültürünün dini özelliklerinin zayıflığına delalettir. Şimdiki Konfüçyanizm, insanları göremediği ahiret hakkında düşünmeye teşvik etmiyor. Bir kaç örnek vermek gerekirse, “Analects”de Konfüçyüs'ün öğrencisi ona ahiret hakkında bir soru sormuş, o da: “Yaşadığımız hayatı bilmeyince, ölümü nasıl bileceğiz?”⁸³ diye cevap vermiş. O yaratıcı'nın varlığı konusundan da kaçınmaya

⁸³ Konfüçyüs, *Lun Yu*(论语) (Pekin: Çin Kitap Evi Yayınları, 1985), 21.

alışıyor. İnsanlara “Hayaletlere ve Tanrılara saygı duyun fakat onlardan uzaklaşın”⁸⁴ diye tavsiye de bulunuyor. Ancak, “gökyüzü”(yaratıcı) konusunda Konfüçyanizm’in görüşü daha da karmaşıktır. Özellikle sonraki Neo-Konfüçyanist, Budizm ve Taoizm’in dini dünya görüşü ve uygulaması alınarak bu dönemdeki Konfüçyanizm daha da dindarlaşmıştır. Bu süreçte, Konfüçyanist alimler içsel olarak “gökyüzünü” düşünmeye başlamışlar. Böylece İslam ve Konfüçyanizm arasındaki teolojik düzeydeki tesadüf, nesnel olarak iki dinin iletişimini ve kaynaşmasını mümkün hale getirmiştir. Aynı zamanda, Konfüçyanizm içindeki değişimleri, farklı fikirleri hatta geç Ming Hanedanlığındaki bazı Konfüçyanist alimlerin açık bir şekilde İslam ile Neo-Konfüçyanizm’in ortak yönlerinin farkında olduklarını görmekteyiz. Böylece Konfüçyanizm’in değişmez statüsünün olmamasından dolayı şüphesiz iki din arasındaki diyalog için daha rahat ve özgür bir akademik alan olmuştur. Bu yüzden “Hui Ru” diyalogu sürdürürken genellikle Konfüçyanizmin düşünce ve görüşlerini kullanırlar fakat Konfüçyanizm ve İslam arasında muhalefet ve çatışma olduğunda bunu cesurca ifade edebilirler, geçmişte bunu yapmak hiçte kolay değildi. İslam dünyasına baktığımızda, akademik düşüncelerin değişmez olduğunu söyleyemiyoruz. Muhammed bin Ahmed Tûsî el-Gazâlî Sufizm’i İslam ortodoksluğuna getirdiğinden beri Sufizm ve örgütleri İslam’da egemen olan bir gelişme evresine girdi. Bu durum Ming ve Qing Hanedanlarındaki Çin İslamiyetini ve doktrinlerini etkiledi ve Han kitap literatürü de tam bu dönemde ortaya çıktı. Sufizm, İslam özellikle İslam felsefesi ve Neo-Konfüçyanist kültür arasında bulunan gerçek birleşim noktasıdır.

Gerek Neo-Konfüçyanizm’in geliştirilmesi gerekse de İslam Sufizm’inin yükselişi, Han kitap literatürü özellikle de Konfüçyanizm ve İslam diyaloguna gerekli koşulları sağlamıştır. İslam ve Konfüçyanizm arasındaki düşünülemez bu benzerlik bazı bilim adamlarından şüpheye yol açmıştır. Onlara göre böyle büyük benzerliğin tesadüfi olduğunu söylemek imkansızdır. Neo-Konfüçyanizm’in İslami düşüncenin etkisi ile oluşturulduğunu iddia ediyorlar. Onların argümanına göre: Neo-Konfüçyanizm ve önceki Konfüçyanizm arasındaki fark çok büyüktür ve Konfüçyanizm’in kendi gelişerek Neo-Konfüçyanizm’i üretmesi hiç mümkün değildir. Bununla birlikte Neo-Konfüçyanizm’in oluştuğu dönem Çin

⁸⁴ Konfüçyüs, *Lun Yu*(*论语*), 22.

kültürü ve İslam kültürünün iletişiminin en yaygın olduğu dönemlerden biridir bu nedenle Neo-Konfüçyanizm İslam'dan etkilenecek objektif koşullara sahiptir. İslami ve Neo-Konfüçyanist düşünceler karşılaştırıldığında Neo-Konfüçyanist düşünürler, Sufizm filozoflarına göre ifade edilmek istenilenleri daha somut ve sistemli bir şekilde açıklamışlardır. Belki de Neo-Konfüçyanist alimleri İslam kültürünün etkisinde kaldıklarından onun sadece bir kısmını almışlardır bu da böyle bir sonuca yol açmıştır. Bu görüşe destek veren Chen Ziyi ve Japonlu Hasegawa gibi akademisyenler bulunmaktadır. Bu görüş akademik dünyadaki çoğu insan tarafından kabul edilmese de, en azından İslam ve Konfüçyanist kültürün benzerliğini başka bir açıdan yeniden açıklanmış oldu. Bu ön hazırlık ve Çinli Müslüman akademisyenlerin çabalarıyla, Han kitap literatürü hayata geçirilmiştir.

2.1.3. Han Kitabının Gelişim Evresi

Han kitap literatürü bir dereceye kadar İslam kültürü ve geleneksel Çin kültürü arasındaki bir diyalogdur. Dört dini(İslam, Konfüçyanizm, Taoizm ve Budizm) bilen Wang Daiyu, Zhang Zhong, Ma Zhu, Liu Zhi, Ma Dexin ve Ma Lianyan gibi Çinli Müslüman alimler çok sayıda Arapça ve Farsça İslam kitabını birleştirerek Çinlilerin anlayabileceği terim ve düşünce tarzı ile ya çeviri ya da yazma yoluyla çok sayıda Han kitabı ürettir. Bildiğimiz gibi, Ming ve Qing Hanedanlarının Çin kültürü esas olarak Konfüçyanizm, Budizm ve Taoizm denilen üç dinden oluşuyordu. Çinli Müslüman alimler genellikle Han kitap hareketi sürecinde Budizm ve Taoizm'e karşı eleştirel bir tavır takınırlar. Fakat Konfüçyanizm'e gelince o, Çin kültüründe en yüce ve Çinlilerin zihnindeki Taoizm ve Budizm'den daha eşsiz olduğu için diyalog sürecinde İslam kültürü ve Konfüçyanizm kültürü arasındaki ilişkiler bu diyalogun başarılı gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği ve İslam'ın Çinde kalmaya devam edip edemeyeceği noktasında en önemli anahtardır. Buna göre, Han kitap hareketi hem İslam ve Çin kültürünün karşılıklı nüfuz etme sürecinde hem de Çin İslami ideolojiyi kurma ve geliştirme aşamasını gösterir. Hem Müslümanların dininin korunması için bir hareket hem de sistematik bir Çin İslami akademik harekettir. Han kitabı, yüzlerce yıl sürdü ve bu yüzlerce yıllık tarih boyunca, meşhur Çinli Müslüman alimlerinin Konfüçyanizm kültürü hakkındaki görüş ve tutumlarına göre Han kitap hareketini üç aşamaya ayırabiliriz:

2.1.3.1. Wang Daiyu ve Zhang Zhong Dönemi

Ming Hanedanlığının başlarında, Çin ekonomisi büyük ölçüde restore edilmiş ve geliştirilmiştir, Çin'in dört bir tarafına dağılmış olan Müslümanlar da ekonomideki değişimleri yaşamıştır. Geç Ming ve erken Qing dönemine gelince, Hui milletin tarım ekonomisi daha yüksek bir seviyeye ulaşmış, şehirlerdeki el sanatları ve iş ticareti birleşerek hızla gelişmiştir. Böylece bir tarım temelli toplum olan Müslümanlar ekonomik ve sosyal statülerini daha da güçlendirdiler. Aynı zamanda, geç Ming ve erken Qing dönemini ideolojik dünyası önceki hanedanlardan daha aktifti, Çin toplumunda eski geleneksel fikirlerden farklı sesler ve eğilimler oluşturuldu. Mesela, ünlü bir filozof olan Wang Yangming, önceki Neo-Konfüçyanizm'den farklı yeni bir Konfüçyanizm kurmuştur.⁸⁵ Bu yeni görüş ve düşünceler, Çinli Müslüman akademisyenlerin Han kitap faaliyetlerini yürütmeleri için daha özgür bir manevi atmosfer yarattı.

İlk Han kitap faaliyetini temsilcisi Wang Daiyu ve Zhang Zhong gibi Müslüman alimler döneminde ortaya çıkmıştır. Bu dönemdeki Müslüman akademisyenlerin, az da olsa cami eğitimiyle bir ilişkisi vardı ve daha sonra yazılan kitaplar cami eğitiminde ders kitapları olarak kullanılmıştır. Bu nedenle onların Konfüçyanizm kültürü üzerindeki konumları esas olarak eleştirel mirastan daha fazlaydı. Müslüman alimler İslam inancını savunmak için Konfüçyanizm, Taoizm ve Budizm'deki "sapıklık" doktrinini eleştirerek İslam'ın dini dünyaya ve hayata bakışını yaymaya çalışıyorlardı. Han kitap literatürünü başlattılar ve Çin İslami ideolojisi için sağlam bir temel taş oluşturdular.

Wang Daiyu, otobiyografisinde kendisi için “真回老人 zhen hui lao ren”(gerçek Huilerin yaşlı adam/şeyhi) ifadesini kullanmaktan çekinmemiştir. Onun tam olarak doğum ve ölüm tarihi belli değildir. “Hakiki dinin Açıklaması” (正教真詮) kitabına göre 1368/769'de Wang Daiyu'nun atası Çin'in batı bölgelerinden elçi olarak Çin'e gelmiş. Çin imparatoru Ming Taizu, takvim hakkında ona sorular sormuş. Çok ayrıntılı cevaplar verdiği için Ming Taizu, takvim hakkında bir görev vermiş ve Jinling'de (bugünkü Nanjing) yaşamasını istemiş. Wang Daiyu zamanında onlar hala Jinling'de yaşıyorlardı.⁸⁶ Wang Daiyu, dindar bir ailede büyüdü ve çocukluktan beri İslami kitaplar içinde iyi bir temele sahipti. Otuz yaşından sonra

⁸⁵ Sonra şunu hakkında bahsedeceğiz

⁸⁶ Wang Daiyu(王岱輿), *Zhengjiao Zhenquan*(正教真詮), 23.

Konfüçyanizm'i, tarih kitaplarını okumaya ve farklı alimlerin yazdığı kitaplara göz atmaya başladı. Aynı zamanda Budizm'ide inceledi. Fakat sonunda her teorinin gerçekliğinin İslam'ınki kadar iyi olmadığını farkettiler. Sıklıkla başkaları ile bu konuyu tartışıp İslami prensipleri kullanarak onları ikna etmiştir.⁸⁷ Wang Daiyu, İslami bilgiyi geleneksel Çin düşüncesiyle birlikte Çince olarak sistematik açıklayan ilk kişiydi. Çin İslam kelamı ve felsefesine nispeten eksiksiz bir ideolojik sistem inşa etti ve Çin İslam kültürü tarihi üzerinde büyük etki oluşturdu.

“Hakiki Dinin Açıklaması”(正教真詮) kitabında, Wang Daiyu tarafından “bütün köklü(ifadeler), İslam'dan geliyor, İslam'ın kutsal kitaplarına bakarak, kendi görüşlerimi ifade etmeye cesaret edemedim ve anlatırken hiç artırmadan ve azalmadan aktardım”⁸⁸ diye yazmıştır. Yazar İslam'ı savunmak amacıyla İslam'ın temel doktrinini kullanarak diğer dinlerdeki görüşleri çürüttü. Mesela Budizm'deki insanların Buda olabilmesi, Taoizm'in ölümsüzlük düşüncesi ve Konfüçyanizm'in bir şeyin varlığı insanların düşüncesi ile dayanması görüşü gibi. İslam, Konfüçyanizm, Budizm ve Taoizm arasındaki temel farkı: tek Tanrı'ya ibadet etmek, insanın dünyadaki her şeyden daha hayırlı olması, kader ve özgürlük görüşü ve Allah'a dönüş gibi 7 farkı listeledi. Bu kitapta, İslam'ın dini inançlarını, ahlakını, hukukunu ve İslam'ın yaşama, ölüme, zenginlik ve onur gibi konulara karşı temel tutumunu açıkladı. Kitapta toplam 40 yazı var ve onun dışında önsöz ve postscript de mevcuttur. 1642/1051 yılında Çin'de ilk Çince İslam eseri olarak ilk baskısı yayımlandı. “İslam Büyük Öğrenme”(清真大学), Wang Daiyu tarafından “Hakiki Dinin Açıklaması” kitabından sonra İslam ontolojisi, kozmolojisi ve epistemolojisini açıklamak için yazılmıştır. Kitabı kısa olmasına rağmen Çin İslami felsefesinin temel çerçevesini oluşturmuştur. Gelecekteki çeviri ve yazma çalışmalarının temel yönünü belirlemiştir. Kitabı, sıkı yapı, titiz tartışma, yüksek mantık, ideolojik ve teorik yapıya sahiptir Çin'deki İslam kelamı ve felsefesini bilmek isteyenlerin mutlaka okuması gereken bir çalışmadır.

Zhang Zhong, Wang Daiyu zamanında yaşayan erken Han kitap döneminde etkili başka bir Müslüman alimdir. Suzhou'daki dindar bir ailede doğdu ve çocukluktan beri Arapça

⁸⁷ Shouyi Bai(白寿彝), *Wang Daiyu Zhuan(王岱舆传)* (Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 1992), 3.

⁸⁸ Wang Daiyu(王岱舆), *Zhengjiao Zhenquan(正教真詮)*, 58.

okuyordu. Hu Dengzhou'nun üçüncü nesil öğrencisi olan Zhang Shaoshan'dan eğitim gördü ve Yangzhou, Suzhou gibi şehirlerde ders verdi.⁸⁹ 1638/1047 yılında Zhang Zhong Nanjing'de seyahat ettiği sırada, üç yıl boyunca Hindistan'dan gelen bir sufiden eğitim aldı ve Sufizm teorisini kabul etti.⁹⁰ Hindistan'dan gelen Sufizm'in açıklamaları ve kendi görüşlerini dikkate alarak İslam'ın en yüksek inanç olduğuna açıklık getiren “Allah’a Boyun Eğme Sebepleri”(归真总义) kitabını yazdı. Ayrıca, günlük hayatta gözlenmesi gereken bazı kurallardan “Dört Temel Yol”(四篇要道) adlı eserinde bahsetti.

Bu dönemdeki çalışmalar aşağıdaki özelliklere sahiptir: Birincisi, Müslüman alimler kendi “iç görüşleri” ile İslam'ı inceliyorlar. Ayrıca Konfüçyanizm, Budizm ve Taoizm ile diyalog kurarken gerçek İslam'ı göstermesi amacıyla İslam görüşü ile kurulduğu söylem sisteminde Konfüçyanizm, Budizm ve Taoizm'i ifade etmeye çalışıyorlar. Buradan anlaşıldığı üzere İslam dinin korunması amacı barizdir. İkincisi, tartışma yöntemleri açısından ise pek çok kesin önerme, az sayıda tartışmacı ve akıl yürütme önermesi vardır. Üçüncüsü, İslam'ı Konfüçyanizm, Taoizm ve Budizm arasındaki temel farkları objektif olarak ortaya koymak konusunda gayret gösteriliyor. Dördüncü ise Sufizm'in mistik fikirlerinin erken dönemdeki çalışmalara yansıtılmasıdır. Özellikle, Zhang Zhong'un “Allah’a Boyun Eğme Sebepleri” kitabında daha belirgindir.

2.1.3.2. Ma Zhu, Liu Zhi Dönemi

Qing Hanedanlığının kurulmasından sonra, Müslüman halkın sosyal statüsü zamanla azaldı ve inandıkları İslam devlet tarafından sıkı bir şekilde idare ve kontrol altına alındı. İslam'ın tek Tanrı'ya ibadet etmesi, geleneksel Çin imparator sadakat düşüncesi ile çeliştiği için yöneticiler tarafından saldırıya uğradılar. 1781/1195 yılında Müslüman anti-Qing isyanı bastırıldıktan sonra, hükümet Kuzeybatıdaki Müslümanlara daha çok dikkat etmeye başladı. Hükümdarlar Müslümanların yasağı ihlal etmemesi için Müslüman topluluklara özel bir yerel yönetim sistemi kurmuştur.⁹¹ Bazı Han yöneticileri Müslümanlar farklı takvim kullanmaları

⁸⁹ Jing Ma(马景), *Minguo Shiqi Yisilanjiao Hanwen Yizhu Yanjiu*(民国时期伊斯兰教汉文译著研究) (Pekin: Sosyal bilimler Kaynakları, 2014), 155.

⁹⁰ Zhao(赵), *Jingxue Xizhuanpu*(经学系传谱), 79.

⁹¹ Xianming Wang(王先明), *Xiangshen Yu Xiangcun Shehui Jiegou Bianqian*(乡绅与乡村社会结构变迁) (Pekin: Halkların Yayınları, 2009), 5.

ve farklı karakterleri sebebiyle şikayet etmişlerdir.⁹² Böylece İslam inancına mensup kimseler tehdit altındaydı. Bu durumda, Ma Zhu ve Liu Zhi gibi Müslüman alimler İslam ile geleneksel Çin kültürünü yakınlaştırmaya çalışıyorlar ve Han kitap faaliyetini gerçekleştirerek İslam ve geleneksel Çin medeniyetinin çelişmediğini kanıtlamak istediler. Müslüman alimler, İslam'ı kabul etmesi amacıyla Çin hükümdarlarına İslam'ı öğretmek ve normal Çin halkının aydınlatılmasına yardımcı olarak İslam ve Konfüçyanizm arasındaki ilişkiyi koordine edip İslam'ın rasyonelitesini ve üstünlüğünü göstermeye çabaladılar. Ma Zhu'nun “Helal Rehberi(清真指南 qing zhen zhi nan)” eserinde dediği gibi: “İmparatorun gelecek cezanın ve benim aptallığının affedilmesini arz ediyorum. Kitabımı her tarafa yayarak bütün dünyadaki yanlış yola girenler dünyayı ve insanın yaratıcısını bilecekler ve böylece Allah'a ulaşarak doğru yolu bulup Allah'ın verdiği görevleri yerine getirecekler.”⁹³ Bu aşamada, Müslüman alimler Konfüçyanizme daha yakın durmayı hatta bazı bağlantısı olmayan noktalar bulmaya çalıştılar.

Müslüman ismi Yusuf olan Ma Zhu 1640/1049 yılında Yunnan'da doğdu. Al-Seyyid Shams al-Din'Umar'ın on beşinci neslidir ve kendisi Hz. Peygamber Muhammed'in kırk beşinci neslinin soyundan geldiğini iddia etmiştir.⁹⁴ Yedi yaşındayken babası vefat etti ve dedesiyle yaşıyordu fakat daha sonra dedesi de vefat etti. Bunun üzerine annesi çiftçilik ve ipçilik yaparak onu yetiştirmeye çalıştı. Ma Zhu on altı yaşına geldiğinde yerli imparatorluk sınavında başarılı oldu. Ne yazık ki on sekiz yaşındayken annesi vefat etti. Ma Zhu senelerce Konfüçyanizm öğretmenliği yaparken çok güzel kitaplar yazmış ve Konfüçyanizm, tarih, Budizm ve Taoizm'in klasiklerini okuyup onları tanımaya başlamıştır. 1667/1077 yılından sonra Çin'de farklı yerlere seyahat etmeye ve farklı alimlerle tanışmaya başlamış ve iki sene sonra Pekin'e ulaşmıştır.⁹⁵

“1679/1089 yılında İmparator Kangxi, Li şehrinde (şimdiki Hebei bölgesi) avcılıkla meşgulken bir camiye girip kitaplıktaki Kuran'ı görünce gitmeyi istemedi. Camiden Kuran anlatabilen bir kişi çağırdı fakat Li'deki insanların arasında çağrısına cevap veren hiç kimse

⁹² Ma(马), *Minguo Shiqi Yisilanjiao Hanwen Yizhu Yanjiu*(民国时期伊斯兰教汉文译著研究), 14.

⁹³ Ma(马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 41.

⁹⁴ Zihai Zheng(郑自海) - Kuantao Zheng(郑宽涛), *Xianyang Shijia Zongpu*(咸阳世家宗谱) (Yunnan: Sabah Güneşi Yayınları,2005), 297.

⁹⁵ Ma(马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 1.

yoktu.”⁹⁶ Ma Zhu bu olayı duyduktan sonra imparatora İslamı tanımak için “Helal Rehber” kitabını yazmaya yoğunlaştı. O kitabını “Hakiki dinin kaybedilmesi ve insanların sapık ve yanlış düşüncelerin içinde olmasından dolayı yazdı.” Bunu yaparken “mevcut olanın saklanamaz, mevcut olmayan bir şeyin eklenemez, yüce olanın küçümsenemez ve gereksiz övgüde bulunulamaz”⁹⁷ prensiplerini kullanarak yazmıştır. Kitap İslam kelamını, hukukunu ve Müslümanların davranışlarını kapsar. Kitap, on ciltten oluşup I. cildinde üç önsöz mevcuttur. Önsözünde imparatorun Hz. Muhammed'i övmesinden ve “Helal Rehberini” okuması için arz ettiğinden bahsetmektedir. II. cilt İslam ve Allah'ın özellikleri konusunda temel bilgiler veriyor ayrıca yazar Konfüçyanizm, Budizm, Taoizm, Hui ve Han ilişkilerinin temel tutumunu ifade ediyor. III. cilt de ise Çin felsefesinin düşünceleri ve deyimleriyle İslam felsefesi açıklanıyor. Cilt IV, V ve VI da esas olarak Müslümanın dini hayatı ve laik hayata göre Müslümanların dini uygulama yöntemleri ve etik kuralları hakkındadır. VII. ciltte İslam'a göre Allah ve Hz. Peygamber övülmekte cennet ve cehennem hakkında da bilgi verilmekte. Sonraki ciltler de hukuklar ve İslam'ın yasakları söyleniyor. Zengin bilgilerle, güvenli kaynaklarla, güzel söz ve kolay anlayışlarla oluşturulan bir kitaptır.

Liu Zhi, İmparator Kangxi'nin (1654-1722/1064-1134) ilk yıllarında Jinling'de doğdu. Babası, Liu Hanying, “Helal Din (İslam) Görüşü(清真教说 qing zhen jiao shuo)” isimli bir kitap yazmıştır. Han kitabını yazmayı çok istese bile fırsat bulamamaktan üzülyordu. Liu Zhi, babasının hayalini miras alarak İslam, Konfüçyanizm, Budizm ve Taoizm kitaplarını okumayı çaba gösteriyordu. O “Kitap Yazması Hikayesi(著书述 zhu shu shu)” eserinde söylediği gibi, “Kitap yazmak hiç kolay değildir. Onbeş yaşında okumaya karar verdim, sekiz yıl içinde Konfüçyanizm'i ve onun çeşitli kitaplarını bitirdim, altı yıl da İslam kitapları okudum, Budizm kitaplarını okumak için üç yıl daha harcadım. Bir yıl da Taoizm'in kutsal kitaplarını inceledim ve bunun ardından yüz otuz yedi tür batılı kitap okudum. Farklı görüşleri İslam'la uzlaştırmaya çalışıyorum.”⁹⁸ Liu Zhi Dağlarda on yıl tek başına yaşadı ve sadece çalışmaları ile meşguldü. “Kendi kendime taslaklar düşünüyorum, kendi kendime yazıyorum ve kendi kendime düzeltiyordum fakat kendimi yeterli görmüyordum. Yanıma yemek ve kitaplarımı

⁹⁶ Wang(王), *Zhengjiao Zhenquan*(正教真詮), 1.

⁹⁷ Ma(马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 5.

⁹⁸ Zhi Liu(刘智), *Zhushu Shu*(著书述) (Pekin: Çin Kitab Evi, 1986), 42.

olarak farklı diyarlara gittim ve bilgili uzmanlarla görüştüm, görmediğim kitapları bulmaya çalıştım ve dil açısından da kitaplarımı tekrar düzeltmeye çalıştım.”⁹⁹ Binlerce kitap okumak, çeşitli seyahatler ve bilgili uzmanlarla görüşmek Liu Zhi’nin usta kariyerini oluşturdu. Han kitap literatürünün en başarılı yazarı olmasını sağladı. Liu Zhi birçok eser yazdı sadece dünyada yayınlanan 50’den fazla cilt vardır.

Liu Zhi tarafından titiz yapı ve derin düşünce ile yazılan “İslam’daki Doğa ve Prensipler(天方性礼 Tian fang xing li)” onun en önemli felsefi eseridir. Bu kitap “ana metin” ve “resimli anlatım” olmak üzere iki parçaya ayrıldı: “Ana metin” beş bölümden müteşekkil 80’den fazla Arapça ve Farsça İslami kaynaktan istifade edilerek hazırlanmıştır. “Resimli anlatım” beş bölümden ve yaklaşık 30.000 kelimedenden oluşuyor. “Bütün kitap ana metni ifade etmek için resimlerle desteklenmiştir. Resimler içinde görüşler ortaya konularak resimlerin anlamı ifade ediliyor”.¹⁰⁰ Resimli, dili rafine edilmiş, içerik bakımından zengin ve derin düşüncelere sahip bir kitaptır. Dolayısıyla Çin İslam felsefesinin araştırılması için okunması gereken bir kitaptır.

“İslam’ın Esasları(天方典礼 Tian fang dian li)”, Liu Zhi tarafından Arapça bir eserin kısmından çevirilmiştir. “İslam’ın Esasları” kitabının bir kısmı Çinli Müslümanların günlük hayatından bahsederken aynı zamanda İslam’ın inançları, Müslümanların uygulamaları, onların ahlakı gibi konuları aktarır. Yirmi bölümden oluşan kitabın ilk dört bölümde İslâm’ın temel hukukuna, Allah’ın özelliklerine ve Allah’a yaklaşmasının temel yöntemlerine odaklanmaktadır. V-IX bölümlerde ise İslam’ın beş şartı: Şehadet etmek, namaz kılmak, zekat vermek, oruç tutmak ve hacca gitmek anlatılır. X-XIII bölümler arasında, Müslümanların farklı beş sosyal ilişkisini zikreder ki onlarda: Beş ayininin birincisi karı-koca ilişkisidir sonrasında ana-babanın çocuklarıyla ilişkisi, kral-memur ilişkisi, sonra kardeşler arası ilişkiler ve arkadaşlık hakkında uygulanması gerekenlerdir. XIV-XVII bölümlerde de, Müslümanların ev, kıyafet ve yemekleri gibi günlük ihtiyaçlarını tartışıyor. Son birkaç bölümde toplumsal namazlar, evlilikler, cenazeler vb. hakkında konuşuyor. Bu çalışma resmi bir şekilde

⁹⁹ Liu Zhi Mezar Taşı: 1.24 metre yüksekliğinde ve 0.58 metre genişliğinde oluşan bir yazıttır. Yaklaşık 1909 yılında inşaa edildi. Yazıtı Liu Zhi’nin hayatı hakkında anlatmakta kalmadı, torunları hakkında da bahsetmiştir. Verdiği kaynakları çok tarih açısından çok değerlidir ve bütün yazıt 1200 Çince kelimesinden oluştu.

¹⁰⁰ Zhi Liu(刘智), *Tianfang Xingli(天方性理)* (Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 1988), 35.

Konfüçyanizm'in beş ayinini Müslümanların sosyal hayatına koymuştur. İslam'ın kabul edilmesi ve Rab'be ibadet öncülüğünde Konfüçyanizm'in karı-koca; kral- memur; baba- oğul; kardeşler ve arkadaşlar arasındaki ahlak kurallarını kabul etmektedir. Fakat ikisi arasında farklılıklar da bulunmaktadır, Liu Zhi tarafından tanımlanan beş ayin, içerik bakımından Konfüçyanizm'inki ile aynıdır, ancak önem ve sıra açısından Konfüçyanizm ile tam olarak aynı değildir. Liu Zhi, Wang Daiyu'nun görüşünü kabul ederek karı-koca ilişkisini beş ayininin birinci sırasına yerleştirdi. Devamında ise ana-babanın çocuklarıyla ilişkisi, imparator-memur ilişkisi, kardeşler arası ilişkiler ve arkadaşlık ilişkisi diye sıralamıştır.¹⁰¹ Bu kitabın anlaşılması kolay ve basittir. O dönemdeki Han halkının, İslam'ı ve Hui halkını anlaması için bir vitrin görevindedir. Zamanın insanları tarafından övülen ve “Edebiyatın Dört Dalında Komple Kütüphane”sinde¹⁰² eseri yer almıştır.

Bu dönemde, Ma Zhu ve Liu Zhi gibi uzmanların eserleri aşağıdaki özelliklere sahiptir: İlk defa eski Çin toplumundaki “imparatora sadakat ve büyüklere saygı düşüncesi” İslami felsefe sistemine girmiştir. Müslüman uzmanlara göre imparatora sadakat ve büyüklere saygı İslam'da da vardır ve Allah'a ibadet gibi önemlidir. İkincisi, Çin toplumunun savunduğu beş ayin (ağırbaşlılık, cömertlik, samimiyet, doğruluk ve nezaket) İslam'ın beş şartının (Şehadet, namaz kılmak, zekat vermek, oruç tutmak ve hacca gitmek) iç temelini oluşturduğu görülmektedir. Yani onlara göre Çin toplumundaki beş ayini daha iyi gerçekleştirmek için İslam'ın beş şartını uygulamaya çalışmalıyız. Üçüncüsü, Çin felsefesinin “Yin Yang” gibi düşünceleriyle İslam'ın dünya bakışı yansıtılmaktadır. Dördüncüsü, İslam ve Konfüçyanizm arasındaki ilişkiyi uzlaştırmaya çalışılmaktadır. “İslam Arap dünyasında doğmasına rağmen çoğu Konfüçyanizm görüşü ile uyushmaktadır. Gelenekler ve bazı ayrıntılar biraz farklı olsa da genel olarak benzerdirler.”¹⁰³ Çinli Müslüman uzmanlar Konfüçyanizm konusundaki tavırlarını değiştirdiler. Budizm'in çürütülebileceği kanatinde olmalarına rağmen Konfüçyanizm'in genel olarak İslamiyet ile benzer olduğunu kabul ettiler. İslam'ı yaymak için

¹⁰¹ Konfüçyanizmin beş ayini: Amir - memur ilişkisi, Ana-babanın çocuklarıyla ilişkisi, Karı - koca ilişkisi, Kardeşler arası ilişkiler ve Arkadaş - dost ilişkisi

¹⁰² 1782'de tamamlanan “Edebiyatın Dört Dalında Komple Kütüphane”, dünyanın en uzun kitap serisine sahip. Eski Çin'deki dört geleneksel: klasik, tarih, felsefe ve edebiyat içeren dört bölümden oluşan bir eserdir. Toplam 853.456 sayfadan, 36.000 kitaptan ve 3.503 başlıktan oluşmaktadır.

¹⁰³ Liu Zhi (刘智), *Tianfang Dianli* (天方典礼), 76.

uzmanlar Konfüçyanizm ile ilişkileri düzeltmeye ve bağlı kalmaya çalıştılar.

2.1.3.3. *Ma Dexin, Ma Lianyuan Dönemi*

Orta ve geç Qing Hanedanlığın da, Çin toplumu yavaş yavaş bozuldu ve hazine ciddi şekilde boşalmış hatta memurlar yozlaşmıştı. Bu nedenle Çinlilerin yaşam şekli oldukça kötüydü. Çinli Müslümanlar ciddi ulusal ve dini baskı içerisindeydiler. Etnik eşitlik ve din özgürlüğü ile mücadele için Çinli Müslümanlar bir dizi savaş başlattılar. Fakat hepsi Qing Hanedanlığının hükümdarları tarafından vahşice bastırıldı. Bu durum tarihte Müslüman nüfusun en şiddetli düşüş sebebi olmuştur. Ayrıca Hui Müslümanları göç etmeye, köle olarak satılmaya ve kötü durumda yaşamaya zorlandılar. Bu acımasız durumda, Çin'deki İslam'ın yaşamasını korumak için, Konfüçyanizm ile uzlaştırmak zorunda kaldılar. Fakat bu dönemdeki arka plan nedeniyle, Müslüman akademisyenlerin Konfüçyanizm konusundaki tutumu artık sadece bağdaştırmak ve uzlaştırmak değil, adil ve nesnel bir şekilde değerlendirmeye almaktı. Bu dönemde Müslümanların Konfüçyanizm'le sağlıklı bir ilişki kurdukları söylenebilir, yani ne eleştirel ne de sadece uzlaştırmacı orta bir yol bulmuşlardı. Aynı zamanda, bu dönemde Han kitap merkezi Jinling'den Yunnan'a aktarılmıştı. Ma Dexin, Ma Lianyuan gibi uzmanlar ortaya çıktı.

Müslüman ismi Yusuf olan Ma Dexin 1794/1208 yılında Yunnan'da doğdu. Çocukluktan beri İslam eğitimi almış büyüdüğünde Shanxi'ye seyahat ederken ünlü İslam öğretmen Zhou Liangjun ile eğitimine devam etmiştir.¹⁰⁴ Yunnan'a döndükten sonra camide öğretmenlik yapmaya başlamış. Kırk yaşından sonra ise Çin geleneksel kültürünü ve Konfüçyanizm klasiklerini öğrenmeye yönelmiştir.¹⁰⁵ 1841/1256 yılında Ma Dexin “gerçek bilgiye ulaşamamak ve ünlü uzmanlarla az karşılaşmak” nedeniyle, Yunnan'daki kervan gruplarıyla hac ve seyahat için yurt dışına çıktı. O Myanmar, Hindistan, Bangladeş, Sri Lanka, vb. ülkelerden geçerek 1843/1258 yılında Mekke'ye ulaşmış ve haccını tamamlamıştır. Daha sonra Kahire, İskenderiye, Kudüs, Kıbrıs ve İstanbul gibi farklı yerlerde sekiz yıl kalıp ünlü bilim adamları ile beraber dini bilgi araştırıp öğrenmiştir. Ayrıca Arapça olarak “Hac Seyahatı” kitabını neşretmiş ve Çin'e döndükten sonra Yunnan'da cami eğitiminde Yunnan okulunu

¹⁰⁴ Zhao(赵), *Jingxue Xizhuanpu*(经学系传谱), 72.

¹⁰⁵ Fuchu Ma(马复初), *Tianfang Shijing*(天方诗经) (Pekin: Halkların Edebiyat Yayınları, 1957), 62.

kurmuştur. Çince ve Arapça'nın her ikisine de önem vermesinden dolayı çeşitli yerlerden öğrenmeye gelen birçok öğrencisi vardır. 1856/1272 yılında Ma Dexin Yunnan'daki Hui ayaklanmasına katıldı ve temsilci olarak hükümet ile savaşı durdurmak için sözleşme yaptı. Ancak Qing hükümeti onun Müslümanlar arasında büyük etkisinden korktuğu için çeşitli suçlar isnad edip seksen yaşında olmasına rağmen 1874/1290'da öldürdü. Ma Dexin hayatı boyunca İslam kelamı, hukuk, takvim, astronomi, coğrafya, dil, mantık ve diğer bilgileri içeren birçok eseri Arapça, Farsça ve Çince olarak yazdı. Çinli Müslüman uzmanlar arasında Arapça'yı kullanabilen sayılı alimden birisidir, Çin ve yabancı İslam uzmanları arasında büyük bir etkiye sahiptir. Ma Dexin, Çin'deki İslam ve Huilerin kültürel ve eğitim kurumlarına büyük katkılarda bulunmuştur.

“Dört Kitabın Toplamasının Önemi (四典要会)” adlı eser Ma Dexin'in başyapıtıdır. Ma Dexin tarafından Konfüçyüs ve Mencius'dan kaynak alınarak Çin'deki düşüncelere saygı gösterilmesi ilkesi ile yazılmıştır. Kitabı dört bölümden oluşmaktadır, ilk bölümünde çoğunlukla İslam'ın altı inancı ve onların açıklamasına yer verirken ikinci bölümde, ibadetin önemi ve yararlarından bahsetmektedir. Üçüncü bölümde ise şimdiki hayat, ahiret ve diriliş hakkında konuşurken dördüncü bölümde İslam'daki heretik sapkınlığın kökenini, sebebini ve sapkınlığın zararını anlatmaktadır. Yunnan valisi Xu Zhiming gibi memurlar ve Dexin'in uygulayıcılarının yazdığı on'dan fazla taslağı vardır. Kolay bir dil ile derin düşünceleri anlatan bir kitaptır ve Han kitap döneminin başyapıtıdır. “Büyük Yaratılışın Özeti(大化总归 Da hua zong gui)”, Ma Dexin, Wang Daiyu ve Liu Zhi gibi Müslüman uzmanlar tarafından ahiret ve dirilişten az bahsedilmesinden ötürü öğrencileriyle birlikte yazdıkları bir çalışmadır.¹⁰⁶ Kitap, Allah'ın evreni nasıl yarattığından ve evrendeki değişimleri konu alarak detaylandırmaktadır. Evrenin nesil ve evriminden hatta evren ve insanların son hedefini anlatmak için Neo-Konfüçyanist kavram ve fikirlerden yararlanmıştır.

Bu dönemin çalışmaları aşağıdaki özelliklere sahiptir: Birincisi, önceki Müslüman uzmanların birikimlerini temel alarak İslam araştırmalarına yeni alanlar açmaktır. Mesela ahiret ve yaratılış vb. İkinci özelliğe gelecek olursak İslam ve Konfüçyanizm arasındaki farkları ve benzerlikleri daha kapsamlı ve derin bir anlayışla ortaya koymaktır. İslam, Allah

¹⁰⁶ Fuchu Ma(马复初) - Kaike Ma(马开科), *Dahua Zonggui(大化总归)* (Shanghai: Shanghai Eski Kitap Yayınları, 1992), 3.

inancına önem verirken Konfüçyanizm ise insanlığına önem verir. İslam, insan yaşamın sürekliliğini ve deney üstü olduğunu vurgulayarak, insanların Allah'a karşı inanç ve yükümlülüklerine dikkat çekmektedir. Konfüçyanizm, insanın ailesi ve sosyal sorumlulukları üzerinde durur. Konfüçyanizm ruhlar ve ahirete aldırmaksızın gerçek hayat üzerine yoğunlaşmaktadır. İslam'ın getirdiği bazı kurallar (yemek, evlilik ve cenaze gümrük. vb) Konfüçyanizm'in geleneklerinden oldukça farklıdır. Fakat iki kültür arasında benzerlikler de mevcuttur, Konfüçyanizm kültüründe yaratıcının tamamen reddedilmemesi ve Hanların daima Tanrı'ya saygı göstermesi, İslam kültürünün kabul edilmesi için önemli bir temeldir. İslam kültüründe de sosyal hayatta güçlü bir insan portresi, gerçek hayata dikkat çekiş, adalet ve iyiliği savunmak Konfüçyanizm kültürünün kabul edilmesindeki ideolojik temellerdir. Üçüncüsü, Konfüçyanizm'in nihai hedefi, kişinin kendini geliştirmesini takip edip İslam'daki beş şart ve Konfüçyanizm'in beş ayinini (ağırbaşlılık, cömertlik, samimiyet, doğruluk ve nezaket) birleştirerek İslam'daki beş şartın Konfüçyanizm'in beş ayinini gerçekleştirebileceğine inanılmaktadır.

2.2. Han Kitabının Okulu

Önceki bölümde cami eğitimi hakkında konuştuğumuzda Çinli Müslümanların dağılım durumu konusunda bölgesel, tarihsel ve kültürel gibi faktörlerden dolayı iki büyük Müslüman dağılım sisteminden bahsetmiştik. Sincan'daki Uygurlar ve diğer etnik sistemlerin Müslümanları da kendilerine özel bir cami eğitimi kuruyorlarsa, o zaman burada konuştuğumuz Han kitap literatürü Sincan'daki Müslümanları kapsamaz hatta tarihe göre Han kitap hareketi onlara çok az etki etmiştir. Dolayısıyla, burada sözü edilen Han kitabı esas olarak, Huilerin ve diğer etnik sistemlerdeki Müslüman uzmanların, Çin kültürü (daha çok Konfüçyüs kültürü) ve terminolojisi ile İslami klasiklerin yorumlanması ve yazılması için başlattıkları bir harekettir. Ayrıca bu sistemdekiler Müslüman olsa bile, tüm bölgelerdeki insanlar Han kitap hareketi için farklı katılım düzeylerine sahiptir. Aslında, Han kitap hareketi temel olarak Jinling ve Yunnan diye iki merkez veya okuldan oluşturulmuştur. Jinling Okulu, Han kitap hareketinin öncüsü ancak Yunnan Okulu bu hareketin başarılarını devralan ve hareketi zirveye taşıyan olmuştur.

2.2.1. Jinling Okulu

Antik Çin'de, şimdiki Nanjing olarak bilinen Jinling bölgesi Ming Hanedanlığı döneminde, İslam kültürünü derinden bilen ve geleneksel Çin kültürüne aşina olan çok sayıda Müslüman uzman burada toplanmıştı. Onlar, Çinli Müslümanlar tarafından “dört dini bilen” diye isimlendiriliyordu. Çünkü onlar İslam, Konfüçyanizm, Budizm ve Taoizm’de adeta ustalaşmışlardı. Dört dine hakim olan uzmanlar Jinling şehrin de toplandıkları için, orası Han kitap hareketinin önemli bir merkezi haline gelmişti. Savundukları ve kurdukları okul Jinling Okulu olarak adlandırılmıştı.

İslam erken Tang Hanedanlığından beri Çin'e tanıtıldı. Tang Hanedanlığında, Müslümanlar Xian'da kalmanın yanı sıra Yangtze Nehri'nin güneyinde de çok toplanıyorlardı. Song Hanedanlığın da İslam'ın bir ön gelişme safhası vardı: Guangzhou, Quanzhou, Hangzhou, Yangzhou ve Yangtze Nehri'nin güneyindeki diğer yerlerde, Müslümanların sayısı fazlaca artmıştı. Müslüman uzman Bai Shouyi şunu söyledi: “Büyük ihtimalle tüccarlar vasıtasıyla İslam Çin'e tanıtıldı. Tang ve Song hanedanları döneminde, Çin'e gelen birçok Müslüman hükümetten izin alarak şehirler arası ticaret yapabiliyordu. Fakat onlar genelde kıyı limanlarını daha çok tercih ediyorlardı. Tang döneminde, Guangzhou, Yangzhou, Song döneminde ise, Guangzhou, Quanzhou ve Hangzhou şehirlerine yerleşiyorlardı.”¹⁰⁷ Yuan döneminde Huiler her tarafta mevcuttu ve Yangtze Nehri'nin güneyinde de birçok Müslüman vardı. Çince kaynaklara göre “Özellikle Yangtze Nehri'nin güneyinde olmak üzere bugün Müslümanların hepsi Çin'i memleketi gibi kullanıyorlar.”¹⁰⁸ Mesela sadece Nanjing'in ilçesi olan Jiangning'de yaklaşık on milyon Müslüman vardı, diğer ilçelerdeki Müslümanlarla beraber düşünülünce bu sayı oldukça fazladır.¹⁰⁹ Nanjing ve çevresindeki Müslümanların büyük nüfusu, Jinling Okulu'nun yükselişine sebep olmuştur. Buna ek olarak, Nanjing eskiden uzun bir süre önemli bir başkent olmasından dolayı ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel merkezi olmuştu. Dolayısıyla Jinling de hoşgörülü bir kültür geleneği gelişmişti. Orası Konfüçyanizm, Budizm, Taoizm ve İslam'ın yakınsama yeri idi. Çok kültürcülüğün yakınlaşması Han kitap hareketinin yükselişi için gerekliydi.

¹⁰⁷ Shouyi Bai(白寿彝), *Zhongguo Huijiao Xiaoshi(中国回教小史)* (Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 2000), 13.

¹⁰⁸ Qing Gu(顾清), *Songjiangfu Zhi(松江府志)* (Pekin: Çin Kitab Evi, 1946), 72.

¹⁰⁹ Qiyuan Gu(顾起元), *Kezuo Zhuoyu(客座赘语)* (Nanjing: Nanjing Yayınları, 1982), 164.

Tamamlanmamış istatistiklerine göre, Ming ve Qing hanedanları döneminde Jinling’de ünlü “Huiru” Wang Daiyu, Wu Zunqi, Ma Junshi, Liu Zhi, Zhang Zhong ve Jin Tianzhu vb vardı. Bu alimler arasında, Wang Daiyu elbette tüm Jinling Okulu'nun kurucusu aynı zamanda Han kitap hareketinin ana destekleyicisi olarak kabul edilebilir, Liu Zhi ise Han kitabının başarılarını birleştiren bir uzmandı. İslam'ın doktrinlerini Konfüçyanizm oryantasyonuna yakınlaştırmaya çalıştılar. Müslüman alim Yu Zhengui'nin söylediği gibi: “Han ve Hui, İslam kültürü ve Konfüçyanizm kültürü arasındaki yabancılaşmayı ortadan kaldırması hatta İslam ve Müslümanların hayatta kalması ve gelişmesine uygun bir ortam sağlaması için Müslüman alimler İslam'ın doktrinlerini Konfüçyanizm oryantasyonuna yakınlaştırmaya çalışmak zorunda kaldılar.”¹¹⁰ Buna göre, Jinling Okulu o döneme ve sosyal çevreye uyum sağlamak için muazzam katkılarda bulunmuştur. Jinling Okulu, yüzeyde bir bölge okulu gibi görünse de, nüfuzu çok geniş ve kapsamlıdır. Mesela Yunnan Okulu, onun etkisi altında gelişmiştir.

2.2.2. Yunnan Okulu

Jinling okulu, Han kitap hareketinin başlatıcısı olmasına rağmen hareketi doruğa ulaştıran Yunnan okulu oldu. Önceki bölümdeki cami eğitiminde, Yunnan'ın üç merkezden (diğer iki tane de Shandong ve Shanxi idi) biri olduğunu belirtmiştik. Bildiğimiz gibi, cami eğitimi temel olarak kitaplara yazmaya önem vermek yerine insanlara öğretmeyi ve onları eğitmeye çalışmaktadır. Jinling okulu ise tam tersine, insanlara öğretme ve onları eğitmeye önem vermeyip kitaba dikkat etmektedir. Örnek vermek gerekirse, Liu Zhi yaşlılık yıllarında dağlara yerleşmiş ve dünyada ne olursa olsun sadece eser yazmaya çalışmıştı.¹¹¹ Fakat Yunnan Okulu cami eğitimi ve Han kitap hareketini birleştiren bir okuldu. Yunnan okulu, sadece ikisini birleştirmekle kalmayıp Han kitabının görüşlerini cami eğitimine sokmuştur. Bu da Yunnan'daki cami eğitiminin “Arapça ve Çince’nin her ikisinde öğretilir” olma özelliğine sahip olduğunu gösterir. Hiç kuşkusuz bu durum Yunnan okulunda gelişme sürecini kesintisiz bir şekilde devam ettirmeyi sağladı ve Jinling okulunun kısa zaferinden sonra bu hareketin bayrağını ele geçirip zirveye ulaştırdı.

“Dört öğretim yoluyla öğrenme” olan alimlerden çok yararlanılmıştır. Yunnan’daki Müslüman alimlerin sayısının artması, Yuan, Ming ve Qing döneminde Müslümanların

¹¹⁰ Yu(余), *Zhongguo Lidai Zhengquan Yu Yisilanjiao*(中国历代政权与伊斯兰教), P142.

¹¹¹ Liu zhi’nin Mezar Taşı

Yunnan'a göç etmesi ile yakından ilgilidir. Tarihi kaynaklara göre XIII yüzyılın ortalarından XVIII. yüzyılın başlarına kadar yaklaşık beş yüz yıl boyunca, Çin'in sosyal tarihindeki değişikliklerle birlikte, Hui insanları Yunnan'a üç kez göç hareketini gerçekleştirdi. Geç Qing Hanedanına gelindiğinde Müslümanların sayısı seksen milyona aşmış ve Yunnan'daki en kalabalık azınlık etnik haline gelmişlerdi.¹¹² Müslümanların Yunnan'a bir çok göç vermesi İslam'ın Yunnan'da gelişme ve yayılma şartlarını daha elverişli hale getirmiş ve oradaki Müslüman alimlerin yükselişini sağlamak için bir kitle tabanı oluşturmuştur. Yunnan'daki Müslüman alimlerin yükselişi Yuan, Ming ve Qing Hanedanlarındaki Huilerin göç etmesine ek olarak Yunnan'ın geçmişindeki kültür ve eğitime çok önem vermesi ile de ilgilidir. Yuan Hanedanlığında el-Sayyid Shams el-Din'Umar Yunnan'da memurluk yaparken eğitim kurmaya teşvik ederek Yunnan'daki ilk resmi eğitim kurulmaya başlandı. Resmi eğitimin kurulması sayesinde Yunnan halkının Huiler de dahil olmak üzere Konfüçyanizm eğitimi alması sağlandı. “Yuan Tarihi”ne göre “el-Sayyid Shams el-Din'Umar; Konfüçyüs tapınağı ve okul kurdurması, kitap aldırması ve eğitim için toprak vakfedilmesi kurallarından dolayı eğitimi canlandırmaya başladı.”¹¹³ Aynı zamanda, Hui askerleri, zanaatkârlar ve tüccarlar ve diğerlerinin dini ibadet ihtiyacını karşılamak için, Yunnan'daki Hui bölgelerinde cami inşa ettirmiştir. “Yunnan Tarihi”ne göre günümüzde Kunming'deki Yongning camii ve Nancheng camii ikisi de Yuan Hanedanındaki el-Sayyid Shams el-Din'Umar tarafından inşa ettirilmiştir.¹¹⁴ Ming döneminde Mu Ying Yunnan'ı yönetirken okulların kurulmasını artırdı ve öğrenciler seçilerek okullara gönderiliyordu. Hatta her ay yemek parası ve her senede bir kez kıyafet ihtiyacı karşılanıyordu. Bütün bunlar Yunnan'daki kültür ve eğitimi büyük bir ölçüde geliştirdi.¹¹⁵ Ayrıca Yunnan'daki cami eğitimi Arapça ve Çince'ye önem vermesinden dolayı İslam eğitimi ve klasik Çin kültürünün öğrenilmesinde büyük bir katkıya sahip oldu. Dolayısıyla Yunnan'daki Han kitap yazarlarının az da olsa cami eğitimi ile ilişkileri vardı.

Tamamlanmamış istatistiklere göre, Ming ve Qing Hanedanlarındaki, Yunnan'ın ünlü Müslüman alimleri Ma Zhu, Ma Dexin ve Ma Lianyuan'dır. 1857/1273 yılında, Ma Dexin ve öğrencisi Ma Lianyuan, cami eğitim reformunu denediler, ilgili ders kitaplarını derleyip çok

¹¹² Zhaojun Yang(杨兆钧), *Yunnan Huizushi(云南回族史)* (Yunnan: Yunnan Halkı Yayınları, 1989), 64.

¹¹³ Lian Song(宋濂), *Yuan Shi(元史)* (Pekin: Çin Kitap Evi, 2016), 658.

¹¹⁴ Ertai E(鄂尔泰), *Yunnan Tongzhi(云南通志)* (Yunnan: Yunnan Halkı Yayınları, 2007), 59.

¹¹⁵ Jionsun Dai(戴炯孙), *Kunming Xianzhi(昆明县志)* (Yunnan: Yunnan Halkı Yayınları, 1976), 83.

sayıda öğrenci yetiştirdiler. Ma Dexin ayrıca, Yunnan'da din eğitimi ve klasik Çin kültürü üzerine eşit önem verme yolunu tercih etti. Yunnan'daki İslam'ın derin kültür birikimi ve İslam Çin kültürü eğitiminin birleşme atmosferi nedeniyle, Yunnan, Jinling'e ek olarak “Hui Ru” ise toplanılan bir başka yer haline geldi.

2.3. Han Kitabının İçerikleri

Tüm Han kitap hareketi sürecinde, Çinli Müslüman alimler, Budizm ve Taoizm'i eleştirerek Konfüçyanizm'e yakın olma çabası ile kozmoloji, epistemoloji, etik ve gelenekler üzerine verimli diyaloglar gerçekleştirdiler. İslami kültür ve Konfüçyanizm kültürü arasında her yönden ortak bir zemin buldukları için, bu diyalog bugüne kadarki en başarılı diyaloglardan biri kabul edilmektedir. Bu durum dünyanın her yerindeki bilim adamları arasında büyük endişe uyandırdı.

2.3.1. Kozmoloji ve Epistemoloji Bakışı

Çin kültürü tipik bir nehir ve tarım kültürüdür. Çoğu tarihçi bu kültürün monarşiyi yetiştirdiği konusunda hem fikirdir. Dolayısıyla, Çin kültüründe hiçbir otorite imparatorun gücünün üstüne çıkamaz ve bunun içinde tabi ki din de hariç değildir. Bu durum Çin halkında dini inançlarının güçlü olmamasına, din konusunda büyük bir açıklığa sahip olmasına ve farklı dini inançların kabul edilmesine neden olmuştur. Büyük ölçüde Çinlilerin dini inancı konusunda rastgelelik vardır. Yani gerek görülmediğinde terk edilebilir, dini inanç insan hayatının sadece bir kısmıdır. Fakat İslam'a göre dini inanç Müslümanların hayatta daima devam etmek zorunda olduğu ve yaşamın vazgeçilmez bir parçasını oluşturmaktadır. Hatta yaşamın da imanın da bir parçası olarak görülmektedir. İnsanların dine ihtiyacı var, fakat Konfüçyanizm sadece “yaşanılan dünyaya” önem verip “yaşam sonrası”nın özelliklerinden bahsetmediği için Çin halkının psikolojik ihtiyacını tek başına karşılamak mümkün değildir. Bu nedenle, aslında Çin kültürü Konfüçyanizm, Budizm ve Taoizm ile karışık bir kültür olduğunu görmekteyiz. Yabancıların gözünde, belki Konfüçyanizm, Budizm ve Taoizm üç farklı dindir, fakat Çinlilere göre tek bir din oluşturduğunu söyleyebiliriz. İnsanlar genellikle bu üç dine aynı anda inanırlar. Elbette Çin'deki Budizm, dünyanın diğer bölgelerindeki Budizm'den çok farklı, Çinlilerin inandığı Budizm, Çinliler tarafından dönüştürülmüş olan Budizm'dir. Ünlü bir Çinli filozof ve din alimi olan Profesör Ren Jiyu'nun dediği gibi: “Çin

Budizm’inde hem Budizm’in fikirleri hem de Çin bölgesinin özellikleri vardır. Çin toplumu ihtiyaçlarını ve ulusal kültür özelliklerini birleştirerek Çin özelliklerine sahip olan bir Budist doktrini oluşturmuştur. Han bölgelerindeki Konfüçyanizm, Budizm ve Taoizm’in kaynaşması, Çin’in son dönemlerindeki Budizm’in özel içeriğini ve tipik tonunu oluşturmuştur. Han Budizm’i, Konfüçyanizm için gerekli bir tamamlayıcıdır.”¹¹⁶

Konfüçyanizm, Budizm ve Taoizm arasındaki yakın kombinasyon Ming Hanedanında özellikle göze çarpmaktadır. İşte Neo-Konfüçyanizm üç dinin birleşiminden oluşmuştur. Pekin Üniversitesi’ndeki ünlü bilim adamı ve felsefe profesörü Zhang Dainian şunları söyledi: “Neo-Konfüçyanizm, Konfüçyanizm felsefesine dayanıyor ve Taoizm, Budizm fikirlerini de alarak tam bir teorik sistem kuruyor”.¹¹⁷ Han kitap hareketi dönemi özel bir dönemdir. Çin’de Neo-Konfüçyanizm yaygınlaşmış ve İslam dünyasında bu doktrin hakkında farklı fikirler ve okullar üretilmiştir. Han kitap hareketinin gerçekleştirdiği kozmoloji ve epistemoloji bakışı, büyük ölçüde Çin’deki Neo-Konfüçyanizm ve o dönemdeki Arap dünyasında popülerleşen yeni Platonizm arasında bir diyalogdur. Bu yüzden konumuza başlamadan önce, Neo-Konfüçyanizm felsefesine ve o zamanki İslam dünyasındaki yeni Platonizm akımına bir göz atarsak sonraki konuyu anlamamız bizim için daha kolay olacaktır.

2.3.1.1. Çin’deki Neo-Konfüçyanizm

Neo-konfüçyüsçülük, Song Hanedanlığı zamanında oluşup kökeni Konfüçyüsçülük’e dayanan, fakat aynı zamanda Daoizm ve Budizm’den de etkilenmiş dini ve felsefi bir akımdır. Neo-Konfüçyanizm, Song Hanedanlığı kurulduğundan beri Çin’e hakim olmuş en etkin düşünsel akımlardan biridir. Çince de bu kavram, bu şekliyle mevcut değildir. Onun yerine “Songxue”(Song öğretisi), “Lixue”(temel öğreti) gibi kavramlar bilinmektedir. Ayrıca Cheng Yi, Cheng Hao ve Zhu Xi tarafından kurulan okul “Cheng Zhu Lixue(程朱理学 Cheng Zhu temel öğretisi)” bütün Lixue’de en yaygın olan okul olduğu için genellikle Lixue deyince ilk akla gelen odur. Dolayısıyla burada anlatılanları daha kolay anlamak için Çinli alimler Neo-Konfüçyanizm ile “Cheng Zhu Lixue”i aynı anlam da kullanıyor.

¹¹⁶ Qiaomu Hu (胡乔木), “Zhexue Juan (哲学卷)”, *Zhongguo Dabaike Quanshu (中国大百科全书)* (Shanghai: Çin Ansiklopedisi Yayınları, 1987), 2: 1188.

¹¹⁷ Hu (胡), “Zhexue Juan (哲学卷)”, 2: 1217.

Zhou Dunyi(1017-1073/407-465) genellikle Neo-Konfüçyanizm'in kurucusu olarak bilinmektedir. Onun öğretileri genellikle "Daoistik Diyagram(太极图说 Tai ji tu shuo)" eserinde mevcuttur. Diyagramı açıklayan yazısına göre sınırsız olmakla (无极 wu ji) en üst sınır (太极 Taiji) aynı şeydir ve onlar evrenin kökenidir. Bu iki ögenin hareket ve sukunetiyle Yin ve Yang'ın(阴阳), yani iki Qi'nin(eterim, gas) ortaya çıktığını ifade eder. Yin ve Yang iki tane Qi olup hareket ederek "altın, odun, ateş ve toprak" (金木水火土) yani "beş element" üretilir. Bu "beş element" ten her şey yaratılır ayrıca Yin Yang ve beş element daima hareket ettiği için sonsuza dek değişir. Ondan sonra, Zhou Dunyi'nin öğrencileri Cheng Hao (1032-1085/423-477) ve Cheng Yi (1033-1107), hocanın doktrinini geliştirdiler ve "Li(理 :düzen prensibi)" felsefesini önerdiler. Onlar "Li"ni en yüksek ontoloji olarak görüyorlardı. "Metafiziksel" ve "fiziksel" net bir ayrımı ortaya koyarak "Li" metafiziksel, "Yin ve Yang" ise fiziksel olduğunu söylediler. Onlar Li, Yin Yang gibi aynı değil fakat Yin ve Yang'ın yaratıcısı olduğunu düşünüyorlar.¹¹⁸ Metafiziksel "Li" evrenin kökeni ve her şeyin ondan kaynaklandığına inanıyorlar.

Aslında, Zhou Dunyi'den önce, Çin akademik çevrelerinde "Qi monism" görüşü hakimdi. Onun temsilcisi Zhang Zai(1020—1077/410-469). "Maddeci düşünce" olarak da nitelendirilen felsefi sistemi kurmuştur. Kullandığı temel kavram, bir çeşit eterimsi madde olup her şeyi içine aldığı sanılan Qi'dir. Dünya ve insan arasındaki ilişkiyi evrenin perspektifinden açıklamayı öneriyordu. Ona göre her mevcut olan şeyin esası Qi'dir. Hatta o, bütün evrendeki her şeyin ve insanın Qi'den oluştuğunu düşünüyor. Zhang Zai'ye göre var olmama kavramı söz konusu olmaktan çıkar. Qi'yi kendinden önce deneyüstü ve kendiliğinden var olan gerçekler olarak vasıflandırılan Dao, Taiji ve Taixu ("büyük boşluk") gibi kavramların yerine geçirmiştir.¹¹⁹ Zhang Zai için evren, şekilsiz olan yüce öğretisi ve onun şekillenmiş hali olan dünyada oluşmuş olan değişmez bir varlıktır. Bu varsayımla Zhang Zai, yokluğu inkar etmiş, fakat insanla evren arasındaki ayrılmaz ve kapsamlı bir bağlantıdan öğretilerinde bahsetmiştir. Dünya Qi'de birleşmiştir fakat Qi bazen toplanıp bazen ise dağılmaktadır. Dolayısıyla her şeyin varlığı da yokluğu da mevcuttur.

¹¹⁸ Hao Cheng (程颢) - Yi Cheng (程颐), *Chengshi Yishu* (程氏遗书) (Shanghai: Shanghai Eski Kitap Yayınları, 1976), 22.

¹¹⁹ Zai Zhang(张载), *Zhengmeng*(正蒙) (Shanghai: Shanghai Eski Kitap Yayınları, 1989), 15

Yukarıda anlatılanlara göre, Song Hanedanlığının akademik dünyası evrenin kökenini tartışırken farklı fikir ve görüşlere sahip olduğuna şahit olduk. Ancak Zhu Xi'nin (1130-1200/524-596) ortaya çıkışı akademik çevreleri aşamalı olarak birleştirdi, bu nedenle Zhu Xi bir bilim ustası olarak görülmektedir. Zhu Xi'nin felsefi sistemi, Cheng Hao kardeşlerin Li teorisine dayanmaktadır ve Zhou Dunyi'nin Taiji teorisi, Zhang Zai'nin Qi teorisi, Budizm ve Taoizm düşünceleri üzerine kuruludur. Bu sistemin temel kavramı “Li” veya “Taiji” dir. Zhu Xi'e göre Qi, Li'den geliyor ve ikiye ayrılıyor. Dinamik olan Yang ve statik olan ise Yin, Qi'yi harekete geçirerek “altın, odun, ateş ve toprak(金木水火土)” yani “beş element” üretilir ve “beş element”ten her şey yaratılır.¹²⁰ Aynı zamanda, Zhu Xi epistemolojik düşüncelerini bu temelde ortaya koymuştur. Li'nin evrendeki her şeyin kaynağı olduğuna, yani her şeyin bir nedeni olması gerektiğine inanıyor. Dolayısıyla mevcut olan şeylerin nedenini muhakeme ederek(格物 ge wu) gerçeği bilmek (致知 zhi zhi) amaca ulaşmak mümkündür. İşte bu, Çinli alimlerin aşına olduğu “ge wu zhi zhi(格物致知)” teorisidir.¹²¹

Neo-Konfüçyanizm, Çin felsefesi tarihinde çok önemli bir gelişme aşamasıdır, en uzun süreye ve en büyük sosyal etkiye sahiptir. Yin, Zhou ve Qin Hanedanlarından beri geleneksel Çin felsefesini geliştirerek hatta Taoizm ve Budizm doktrininin absorbe edilmesi ve entegrasyonu ile daha eksiksiz bir felsefe sistemi kurulmuştur. Her ne kadar Neo-Konfüçyanist alimler, felsefi meseleler konusundaki tartışmalarında bir “yaratıcı” kavramı önermemiş olsalar da, anlayışları önceki dönemi derinlik ve genişlik açısından çok aşmış hatta düşünce ve spekülasyonla çok yüksek bir seviyeye ulaştırmıştır. Çinli Müslüman alimler Çin kültürü ile diyalog halindeyken neo-Konfüçyanizm olmasaydı, ilkel Konfüçyanizm'in çok basit ve dar çağrışımlı kavramlarını ve terimlerini, kültürel sistem dışındaki kavramları ve önerileri etkili bir şekilde açıklayamazlardı. Dolayısıyla Çin İslam felsefesinin yeni bir bilimsel formu da olmayacaktı. Bunlara göre, neo-Konfüçyanizm'in Han kitap hareketinin başarısı için çok önemli bir koşul olduğu söyleyebiliriz.

2.3.1.2. İslam Felsefesi

Dünyanın kökeni hakkında Kuran'a baktığımızda Allah'ın bir şekilde evrenin yaratıcısı

¹²⁰ Xi Zhu(朱熹), *sishu zhangju jizhu*(四书章句集注) (peking: çin kitab evi, 1983), 300

¹²¹ Xi Zhu(朱熹), *sishu zhangju jizhu*(四书章句集注), 71

olduğunu söylüyor. “O gökleri ve yeri altı günde yaratandır.” (el-Hüd 11/7). Kuran'da bahsedilen Allah'ın her şeyi yaratma ifadesi Müslümanlar tarafından tamamen kabul edilip ilgili ayetler onlar için ikna edici olmuştur. Fakat Allah'ın dünyayı ve insanlığı nasıl yarattığını, neden Allah “ol” deyince her şeyin hemen mevcut olduğunu, bütün bunların nasıl gerçekleştiğini, yoktan var etme sürecinin detaylarının nasıl olduğu gibi sorunlar Müslüman dünyasında ortaya çıkmış ve dolayısıyla klasik ve neo-Platonizm'in iki fraksiyonuna yol açmıştır. Klasik fraksiyona göre, Allah'ın evrendeki her şeyi nasıl yarattığına dair sürecin ayrıntıları, Allah'ın “sırrı” olup sormaya gerek yoktur hatta insanın yetenek ve bilgisi ile hayal edilemeyeceğine inanılmaktadır. Fakat Neo-Platonizme göre, insanlar kendinin bilgisi ve bilgeliğini kullanarak bu sorulara doğru cevap alabileceğine inanılmaktadır. Neo-Platonizm'in destekçileri arasında filozoflar, tıp bilimcileri, astronomlar, matematikçiler ve birçok doğa bilimcileri ve bazı din alimleri yer alıyor. “Allah tek rab'dir, Allah insanlığı ve evrendeki her şeyi yarattı” inancını kabul etme öncülü ile özel yaratma süreci hakkında kendi görüşlerini ortaya koymuşlardır. Neo-Platonik doktrinin pek çok temsilcisi var, ancak en meşhur olanı Farabi'dir. Ona göre dünyadaki her şey Allah tarafından aktı, ancak Allah doğrudan evrendeki her şeye akıyor, bu akma süreci on seviyeye ayrılıyor: Birincisi, Allah'dan birinci ruh akılıyor, bu da Allah'ın imajıdır. Allah'ın fikir hareketinden dolayı ikinci ruh yani en yüksek gök cismi ve ruh yaratıldı ve bunların benzeriyle onuncu ruh yaratıldı, böylece dünyadaki her şey yaratılmış oldu.

Yukarıdaki iki felsefenin karşılaştırılmasında; Neo-Konfüçyanizm açıkça yaratıcı kavramını önermemesine rağmen, dünyanın nasıl yaratıldığına dair İslam alimlerinin benzer muhakemesini kullanmışlardır. Çinli Müslüman alimler okudukları Arapça ve Farsça kaynakların farklı fikirler ve doktrinler içermesi sebebiyle belki de Yeni-Platonizm ve Neo-Konfüçyanizm arasındaki benzerliği görüp bilinçli olarak seçtiler ve Neo-Konfüçyanizm'e dayanarak, Çin'in İslam kozmolojisini oluşturdular. İslam kültürü ve Çin kültürü arasındaki en büyük fark, sahip oldukları farklı kozmolojik düşünceler olduğu söylenebilir. Bu yüzden Han kitaplarına baktığımızda en büyük parçasını kozmoloji oluşturuyor. Fakat Neo-Platonizm ve Neo-Konfüçyanizm arasındaki büyük benzerlik diyalogun baskısını büyük ölçüde azalttı ve diyalogun başarı oranını yükseltti ve kabul

edilebilirlik imkanı sağladı.

2.3.1.3. İki Felsefe Arasındaki Diyalog

Han kitap hareketini gerçekleştiren alimler Çin İslam kozmolojisini oluşturmak için İslam'daki Neo-Platonizm ve Neo-Konfüçyanizm'in bir araya getirilmesi sürecinde, Çinli Müslüman alimlerin Neo-Konfüçyanizm hakkındaki problemi: Dünyanın kökenini bulmaya çalışmalarına rağmen, yaşadığımız dünyadaki aşırı kaygılar ve vurguladıkları şeyler sebebiyle yaratanın varlığını keşfetmek ya da farkında olmak istemediler. Yaratıcı benzer şekilde “Qi” ve “Li” gibi kavramları ortaya koymuş olsalar da, genel olarak hala çok belirsizdir. Bu nedenle, İslam ve Konfüçyanizm diyalogunun asıl meselesi kozmoloji sorunudur. Han kitap hareketini gerçekleştiren Müslüman alimler ilk önce Konfüçyüsçülük'ün sadece yaşadığımız dünyaya önem vermesinden dolayı eksikliklerini ve üzgünlüklerini söylediler. İkinci olarak Çinlilerin “gökyüzü” ve “Li” olarak yaratıcı değerlendirmesinin, heterodoks davranışlarını eleştirdiklerini belirttiler. Son olarak Neo-Konfüçyanizm'i eleştirerek onun görüş ve fikirlerini reform yapmak suretiyle İslam'ın kozmolojisini kurdular.

1. Çinli Müslüman alimler, Çin'deki Konfüçyanizm evrenin kökeni ve bileşimi konusundaki sorunların yeterince tartışılmadığını ve yeterince derin olmadığını düşünüyorlar. Çinli Konfüçyüs bilginler kaderin dünya işlerinden geldiğine inanıyor. Bu nedenle dünya işlerinin ve kaderin ayrı ayrı konuşulamayacağını söylüyorlar. Dünya işleri iyi yapıldığında Tanrı'nın onayını ve kaderini alabiliriz, fakat iyi yapmazsak Tanrı bize refah ve huzur vermez. Bu görüş, Konfüçyüsçülük'ün tutarlı iddiası haline geldi, bu nedenle Çinli Konfüçyanizm bilginlerine göre dünya işlerinin iyice yapılması onların misyonudur. Bu şekilde, kozmoloji, “gökyüzü” ve “Tanrı”nın sorulması kayıtsızdır ve sosyal etiklerin tartışılması daha önemlidir.¹²² Wang Daiyu ve Ma Zhu gibi alimler, Çin Konfüçyüsçülük'ün özelliklerini belli bir şekilde kavrarlar. Ma Zhu dedi ki: “Evrenin ilkin nereden gelmesinden, sonra nereye gitmesinden, orijinalin yaratılmasından, yaşam ve ölümden hiç bahsetmemektedir. Bir insanın hayatının başlangıcı, ortası, ölümü vardır, fakat Konfüçyanizm yalnızca ortasından bahsediyor, ne başlangıcından ne de ölümünden bahsetmiyor. Derin düşünceleri olan insanların

¹²² Yulan Fan(樊玉兰), *Qingzhen Daxue Sixiang Jianxi(清真大学思想简析)* (yüksek lisans tezi, Çin Sosyal Bilimler Akademisi, 2001), 31.

kaçınılmaz olarak şüpheleri olur.”¹²³ Ayrıca Ma Zhu “Büyük Öğreti(大学 da xue)” kitabında şunu da söyledi:“ Gerçeği bilmeye ulaşmak istersen mevcut olan şeylerin nedenini muhakeme etmelisin, mevcut olan şeylerin nedenini muhakeme ettikten sonra gerçeği bilmenin amacına ulaşabilirsin. Fakat mevcut olan şeyler nereden geliyor? Onların yaratıcısı kim? Kaynağı takip ederek mevcut olan şeylerin yaratıcısını bulabilirsin.”¹²⁴ Burada, Ma Zhu, Tanrı'nın İslam'da olduğu halde Konfüçyanizm'de insanları nasıl yarattığını, öldükten sonra cennete veya cehenneme gitmek gibi konuları vaazlarında yer vermediğini görmekteyiz. Wang Daiyu Çin Konfüçyüsçülük'ün dünya işlerine önem vermesi ve görünmeyen yaratıcının incelenmesinin az olduğu derin bir anlayışa sahipliğini vurgulayarak şöyle ifade etmiştir: “Birisı dünyada anka kuşunu görmede, anka kuşu vardır. Sadece görülmediği için anka kuşunun olmadığı söylenebilir mi?”¹²⁵ Çin kültürünün araştırılmasında, Çinli Müslüman alimler Konfüçyanizm kültürünün dünya hayatı ve ahlakını vurguladığını, fakat kozmolojinin, “gökyüzü” ve “Tanrı” gerçeğini ihmal ettiğinin farkındadırlar. Dolayısıyla İslam'da evrenin yaratılması teorisinin netleştirilmesi ve Konfüçyanizm'in eksikliklerinin telafi edilmesi İslam alimleri tarafından gerçekleştirilen önemli bir görev haline geldi. İslam dünyasındaki Neo-Platonculuk'un kozmoloji teorisi ile Çin'in “daoistik(Taiji) diyagram” ile birleştirilerek Çin özelliklerine sahip olan İslami kozmolojiyi kurdular. Yani Taiji “her türlü doğanın orijinal meyvesi” ve Wuji “her şeyin orijinal tohumu” fakat onlardan önce “görünmez, duyulmaz ve yüce bir yaratıcı var.”¹²⁶ O her şeyin yaratıcısı olan Allah'tır, Allah dünyadaki her şeyin nedenidir ve her şeyin orijinal kaynağıdır.

2. Müslüman alimler Konfüçyanizm'in “gökyüzü” veya “Li” evrenin ontolojisi olarak kabul etmesine karşı çıktılar ve bunun “Allah'a ortak koşmak” sapkınlığının olduğunu düşünüyorlardı. Wang Daiyu, gökyüzü ve toprağın insanlığın ortak bir ebeveyni olarak gören Konfüçyüsçülük de dahil olmak üzere diğer dinlere karşı çıktı. Özellikle insanların gökyüzü ve toprağa ibadet etmesine tahammül edemiyordu. “Hakiki Dinin Doğru Açıklanması(正教真詮 zheng jiao zhen quan)” kitabında şöyle anlattı: “Hakiki dinler gök ve yeryüzü halkının evi

¹²³ Enxin Ma (马恩信), *Qingzhen Zhinan Yizhu* (清真指南译著) (Yunnan: Yunnan Halkı Yayınları, 1995), 109.

¹²⁴ Ma(马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 15.

¹²⁵ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 137.

¹²⁶ Ma(马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 158.

olduğu ve her türlü şeyin kullanılmak için yaratıldığını biliyorlardı. Bu nedenle insanlar her şeyden daha hayırlıdır. Fakat çoğu dinde gökyüzü ve yeryüzü büyük ebeveynler(yaratıcı) olarak değerlendirildiği için insanlar kendine küçük hissederek onlara ibadet ederlerdi.”¹²⁷ Aynı zamanda Ma Zhu da şöyle söylemişti: “gökyüzü somut bir varlıktır, ancak bir forma sahip olduğu için yaratılabilir ve yaratıcı ile karşılaştırılmaz, özellikle yaratıcıyla eşit olamaz.”¹²⁸

Wang Daiyu, Neo-Konfüçyanizm bilginlerinin gökyüzü ve yerin yaratıcısı “Taiji” veya “Li” olması görüşünü sorguladı. Ona göre: “Li önceden var olsa da kendi başına yaratılamaz kendisine bir emanet verilmesi gerekir. Mesela bir fikir, kalem ve kağıt ile yazılmadan önce zaten akıldadır, fakat fikir ve makaleyi yazan bir kişinin olması gerekir. Dolayısıyla Taji Allah’tan geldi ve Allah onunla gökyüzünü, yeryüzünü ve her şeyi yarattı. Bunu bilenler her şeyin tohumunu bırakıp her şeyin yaratıcısına ibadet edeceklerdir.”¹²⁹ Ayrıca Liu Zhi de şöyle dedi: “Gerçek yaratıcının tek ve belli bir görünümü yoktur. O gökyüzü ve yeryüzünü yaratan hatta insanı ve her şeyi yaratan odur. Ne başlangıcı ne de sonu yoktur... Görünmez ve hiçbir bir şeye benzemez.”¹³⁰ Demek ki Allah, zaman ve mekanı aşan, dünyayı yaratan ve tüm insanlığa hakim olan tek yaratıcıdır. Buradan Müslüman alimlerin “Allah’tan başka ilah yoktur” inancını değiştirilmez bir şekilde bağlı ve kararlı olduğu görülebilir ve sadece Allah’ın her şeyin kaynağı olduğuna inanırlar. Allah her şeyi yaratan, her şeyi yetiştiren, her şeyi yönetendir. Onlar Konfüçyanizm’deki gökyüzünün evrenin yaratıcısı olduğu görüşünü kabul etmiyorlar ve “Allah’a ortak koşmak” olarak görerek şiddetle karşı çıkıyorlar. Liu Zhi iyimser olarak Neo-Konfüçyanizm’i ve İslam kozmolojisini bilmedikleri için gökyüzü ve “Li”yi eşitleyerek, her şeyin kökeni olduğu fikrinin nedenini düşündü. Liu Zhi şunu söyledi: “Eski Konfüçyanist bilginler dedi ki: ‘Sapkınlıktan hakiki yol belli olmuyor.’ Fakat bize göre hakiki bilgiden haberi olmadıkları için sapkınlığın zararı ortaya çıkıyor. Orijinal kutsal metinleri araştırıp, hakiki bilgi öğretmekle ve peygamberlerin seçilmiş olmasıyla sapkınlığın zararı yok olabilir ve İslam gerçeğini herkes anlayabilir.”¹³¹

¹²⁷ Wang(王), *Zhengjiao Zhenquan*(正教真詮), 127

¹²⁸ Ma (马), *Qingzhen Zhinan Yizhu* (清真指南译著), 209.

¹²⁹ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 117.

¹³⁰ Liu (刘), *Tianfang Dianli* (天方典礼), 25.

¹³¹ Liu (刘), *Tianfang Dianli* (天方典礼), 27.

Elbette, Han kitap hareketi yapan alimler Konfüçyanizm'in "Allah'a ortak koşmak" olan kozmolojisini eleştirirken, Konfüçyanizm'in yararlı yanını, özellikle Neo-Konfüçyanizm'in kozmolojisini alarak yeni bir dönüşüm yaptılar. İslam ile Neo-Platonizm'ini ve Neo-Konfüçyanizmi birleştirerek Çin İslam kozmolojisini kurdular.

3. Diyalog

Neo-Platonizm'de evrenin Allah'ın dışına aktığına inanılmaktadır, ancak tüm evren aynı anda Allah'tan akamaz. Çinli Müslüman alimler Neo-Platonizm'deki "akıl" Neo-Konfüçyanizm'deki "Taiji" veya "Li"yi eşitleyerek "Taiji" veya "Li" Allah'ın dışına akan "ikinci akıl" olduğuna ve dünyadaki her şeyin "Taiji" veya "Li" den geldiğine inanmaktadırlar. Böylece İslam ve Neo-Konfüçyanizm kozmolojisinin birleşimi sağlanır. Bu bakımdan, Liu Zhi, grubun ustasıdır ve fikirleri temsili ve tipiktir. Liu Zhi'ye göre maddi dünyadan(后天 hou tian) önce bir önceki dünya(先天 xian tian) daha vardır. Bu önceki dünyanın kökeni, "isimlenemez(无称 wu cheng)"¹³² olarak özetlenmiştir. Liu Zhi, Zhou Dunyi'nin "Taiji" veya Taoizm'in "Tao" diye isimlendirdiği şeyin maddi dünyanın kökeni olduğunu kabul etmektedir. Fakat "isimlenemez" önceki dünyanın kaynağı olduğuna inanılmaktadır. Onun "İslam'ın İlkeleri" kitabında sistematik olarak kozmolojiyi aydınlattı: "Görünmez gerçek yaratıcı Taiji'yi gönderdi, Taiji'den Yin Yang ayrıldı ve Taiji, Yin Yang'ın ayrılmasından dolayı dünyayı oluşturdu ve ondan sonra her şey doğdu."¹³³ Burada, Liu Zhi, İslam'ın Neo-Platonizm ile Neo-Konfüçyanizm'ini birleştiriyor ve ikisi arasındaki ustaca bağlantıyı oluşturuyor. Çin geleneksel kültürüne aşina olan her hangi bir kişi şunu okuduğunda yakınlık hissedebilir ve kabul edebilir. Bir yandan, Liu Zhi, Zhou Dunyi'nin "Taiji ve Wuji aynı şeydir" teorisini kabul ediyor. Diğer yandan, dünyanın kökeninin bununla sınırlı olmadığını ve hala derinlemesine takip edilebileceğini düşünerek ileriye doğru büyük bir adım atıyor. Taiji ve Wuji'den önce "isimlenemez" bir "yaratım ustası" ve O evrendeki her şeyin kaynağı olan "gerçek yaratıcı"nın olduğuna inanılıyor. Bu bağlamda, Wang Daiyu, Çin İslam evreni

¹³² Liu Zhi şöyle açıkladı: "İsim lenemez", "yok" demek değildir. Evrenin yaratılması her şeyden önce "Li" vardı sonra yaratılması başladı. Ancak, çağrılacak bir "Li" olmadığında, bu evrenin başlangıcı, yani yaratılışın doğasıdır. İsimlendirilmesi imkansız olduğu için, farklı okullar buna "yok" diyorlar. Fakat bu doğru değil. Alimler buna "İsim lenemez" diyorlar.

¹³³ Liu (刘), *Tianfang Dianli* (天方典礼), 27.

oluşumu teorisini kurmak için ilk adımı atan alim oldu.

Wang Daiyu, “Hakiki Dinin Doğru Açıklanması”nda ilk defa “sayısal bir(数 — Shuyi)” kavramı ortaya koydu. Peki, bu Shuyi ne demek? Wang Daiyu “İslam’ın Büyük Öğretisi” kitabında şöyle söyledi: “Shuyi nedir? Varlıklar çok çeşitli olsa da, aslında kaynak aynıdır. Yani Shuyi bütün varlıkların başlangıcıdır. O kişilere göre çeşitlenen bir isme sahiptir. Mesela hizmetçi, elçi, proxy... Her ne kadar farklı isim de olsalar da hepsi aynı şeyi karşılar... (Allah’ın) komutlarını kabul ederek çalışıyorlardı ki işte o Wuji idi.”¹³⁴ Shuyi ise Allah’tan farklıdır, Wang Daiyu’nun, dediği gibi: “Shuyi gerçek yaratıcı değil... Sadece dünyadaki her şeyin bir tohumudur.”¹³⁵ Wang Daiyu’ya göre “Shuyi” dünyadaki her şeyin tohumu ve başlangıcıdır. Wang Daiyu’nun “Shuyi” kavramını çok net bir şekilde tanımladığını söylenebiliriz. Sonraki Liu Zhi ve Ma Dexin gibi Müslüman alimler bu teorik çerçeveden ayrılmadılar, sadece bu konuyla ilgili tartışmalar daha ayrıntılıdır. Örneğin, “Shuyi” ile Allah arasındaki ilişki hususunda Ma Fuchu şöyle dedi: “Diğer dinlerindeki Wuji ve Taiji sadece ‘Shuyi’dir. ‘Shuyi’ dünyadaki her şeyin tohumudur, fakat onların gerçek yaratıcısı Allah’tır.”¹³⁶ Kısacası, Çinli Müslüman alimler İslam felsefesindeki kozmoloji oluşumu teorisini ve Neo-Konfüçyanizm’deki kozmik düşüncayı birleştirme sürecinde, Neo-Konfüçyanizm’in önemli kavramlarını ve önerilerini ekleyerek, emerek ve dönüştürerek Çin İslam kozmolojisinin inşa ettiler.

Kozmoloji ve epistemoloji birbiriyle yakından ilgilidir ve kozmoloji nasılsa emiptemolojide öyle olmalıdır. Wang Daiyu’nun kozmik oluşturduğu mod: Zhenyi → Shuyi → Tiyyi(somutlaşan bir 体一), fakat onun epistemolojisi tam tersidir: Tiyyi → Shuyi → Zhenyi, yani etrafımızdaki her şeyi gözlemleyerek (Tiyyi) ve her şeyin tohumlarını (Shuyi) görerek ve sonra da yaratıcının (Zhenyi)’nin farkında olacağız. Ma Dexin bu teoriyi “Kuran’ın Açıklanması(宝命真经直解 bao ming zhen jing zhi jie)” kitabında net bir şekilde anlattı: “Çimlerin hareketini görünce rüzgar olduğunu biliyoruz; yeşili görünce bahar olduğunu biliyoruz... Bütün dünyanın oluşumunu düşününce bir yaratıcı olduğunu fark ediyoruz.”¹³⁷

¹³⁴ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 82.

¹³⁵ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 83.

¹³⁶ Dexin Ma (马德新), *Sidian Yaohui* (四典要会) (Qinghai: Qinghai Halkı Yayınları, 1988), 83.

¹³⁷ Dexin Ma (马德新), *Baoming Zhenjing Zhijie* (宝命真经直解) (Yunnan: Yunnan Halkı Yayınları, 1988), 84.

Bu sebeble, Neo-Konfüçyanizm “格物致知 Ge Wu Zhi Zhi” epistemolojik düşüncesine çok benzer, Konfüçyüsçülük ise o şeyleri gözlemleyerek gerçek bilgiye ulaşabileceğine(格物致知 Ge Wu Zhi Zhi) inanmaktadır. Bu bakımdan, Çin’deki İslam ve Konfüçyüsçülük arasındaki uzlaşma sağlandı.

Han kitap hareketi büyük ölçüde İslam kültürü ve Çin kültürü arasında bir diyalogtur. Tüm evrenin bir yüce usta tarafından yaratıldığını kabul edip etmeme noktasında Konfüçyüs kültürü ve İslam kültürü arasındaki en büyük farkı oluşturduğu söylenebilir. Dolayısıyla “Allah’ın tek yaratıcı” olduğu düşüncesi diyalogun temel içeriğidir. Çinli Müslüman alimler, Çin kültürünün yaratma teorisini dönüştürerek “Allah’ın tek yaratıcı” olarak tanınması fikrini ortaya koymuşlardır. Aynı zamanda, yaratıcının Konfüçyüs’ün “格物致知 Ge Wu Zhi Zhi” teorisi ile birleştirilecek yaratıcının nasıl tanınacağına dair bir yöntem ortaya koymuşlardır. Böylece bütün diyalog bir öncül oluşturdu. Bu öncül, diğer bakımlardan, İslam inancına halel getirmeksizin iki kültürün ortak olma arayışı ilkesini takip ediliyordu. Bu, etik diyalogunda en belirgin özelliği olarak gözükmemektedir.

2.3.2. Etik Bakışlar

Ming ve Qing Hanedanlarındaki Çinli Müslüman alimler derin araştırma sonucunda İslam ve Konfüçyanizm etikliği noktasından birleşerek iki medeniyeti eritip orijinal İslam etik normlarına ve geleneksel Çin etik özelliklerine sahip Çin İslami etik sistemini kurdular. Çin’deki İslam etikliği konusuna başlamadan önce, Konfüçyanizm etiği ve evrimini kısaca özetlemek gerekmektedir.

2.3.2.1. Konfüçyanizm Etiği ve Onun Evrimi

Konfüçyanizm, Çin geleneksel kültürel düşüncesinin ana akımıdır, etik ise Konfüçyanizm’in ana içeriğidir. Genelde bildiğimiz Konfüçyanizm etiği “üç kural” ve “beş temel konstant” olarak özetlenebilir. “Üç kural” derken “imparator, memurların; baba çocukların; koca ise karının yöneticisidir.” “Beş temel konstant” ise imparator ve memurlar; baba ve çocuk; kardeşler; koca ve karı; arkadaşlar arasındaki iyi geçinme sürecinde beş ilişki “hayırseverlik, cömertlik, nezaket, doğruluk ve samimiyet” ahlaki ilkelerinin izlenmesinin gerekli olduğu anlamına gelir. Fakat “üç kural” ve “beş temel konstant”ın nihai oluşumu uzun bir tarihsel dönemden geçer. Özellikle, Han kitap hareketinin ortaya çıktığı Ming ve

Qing Hanedanlarındaki Konfüçyanizm etiği, öncekilerden oldukça farklıdır. Dolayısıyla, Konfüçyanizm etiğinin evriminin kısa bir şekilde incelenmesi sonraki konumuza yardımcı olacaktır.

Qin döneminden önceki Konfüçyanizm düşünceleri ilkel demokratik unsurları içermekte ve beş temel ilişkide her iki tarafında belirli sorumlulukları, yükümlülükleri ve hakları vardır. Konfüçyüye göre, gerçek toplumda insanlar arasındaki ilişki çok karmaşıktır. Dolayısıyla “hayırseverlik” temel fikriyle sosyal, politik ve etik ilişkilerle farklı ahlaki gereklilikler ve normlar ortaya koymuştur. Mesela Konfüçyüs “Şiirler Kitabı”nda şöyle yazmış: “Bir imparator olarak, hayırseverlik içerisinde; bir memur olarak, saygı içerisinde; bir oğul olarak, evlatlık dindarlığında; bir baba olarak, merhamette; insanlarla ilişki kurmakta, dürüstlükte dur.”¹³⁸

Konfüçyüs, beş temel ilişkinin “koca karı”dan başladığına inanıyor çünkü ona göre “koca karı” ilişkisi olmadan baba oğul, imparator memur gibi ilişkiler ve toplumunun medeniyeti olamaz. Aile ilişkileri, çift ilişkisinden sonra ebeveynler ve çocuklar arasındaki kan ilişkisidir. Konfüçyüs, baba ve oğul arasındaki ilişkiye çok önem vermiş, iki tarafın karşılıklı yükümlülüklerini babanın merhametinin ve oğlunun evlatlık dindarlığının olmasını tavsiye etmiştir. Aynı zamanda, Konfüçyüs, gerçek hayatta, ebeveynlerin çocuklarına “merhamet” ile sorumluluklarını genellikle yerine getirebildiğini, çocukların ise ebeveynlerine karşı “evlatlık dindarlığı”nın yükümlülüklerini yerine getirmelerinin daha zor olduğunu gördü. Dolayısıyla Konfüçyüs bu önyargıları düzeltmek için “evlat dindarlığı” hakkında açıklamalarının daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca Konfüçyüye göre: “Baba haksızlık yapınca bir oğul olarak uyarması ve durdurması gerekmektedir... Eğer oğul sadece babasının emirlerini yerine getirirse, buna nasıl evlatlık dindarlığı denebilir?”¹³⁹ Buna göre sonraki dönemlerde babasının emirlerine kesinlikle itaat edilmesi görüşü Konfüçyüs'ün düşüncelerine aykırıdır.

Aile ilişkilerinde baba oğul ilişkisiyle beraber kardeşler arasındaki kan ilişki de önemlidir. “Kardeşler” aynı kökten doğduğu için arasındaki ilişki esas olarak karşılıklı

¹³⁸ Yazar belirsiz, *Shi Jing* (诗经) (Pekin: Çin Kitab Evi, 2005), 153.

¹³⁹ Konfüçyüs, *Xiao Jing* (孝经) (Pekin: Çin Kitab Evi, 2016), 47.

dayanışma ve dostluk ilkesine dayanıyor. Fakat kardeşlerin arasında yaş farkı olduğu için büyük kardeş küçük kardeşe dost olmalı, küçük kardeş büyük kardeşe ise saygı göstermeli, yani “büyük kardeş sevgisi, küçük kardeş saygısı”¹⁴⁰ ya da “büyük kardeş dostu, küçük kardeş saygısı olmalı.”¹⁴¹ İnsan ilişkisi olarak, baba oğul, çiftler ve kardeşler arasındaki etik ilişki hepsi aile örgütlerinde oluyor. Konfüçyüs, bu üç temel ilişkinin iyi işlendiği sürece, ülkenin yönetilmesi ve dünyanın huzurunun elde edilebileceğine inanmaktadır.

Eski yönetici sınıfta, astlar ve üstlerin özel bir ilişkisi vardı. Bu özel ilişkide, “imparator ve memur” arasındaki ilişki öne çıkmaktadır. Konfüçyüs “imparatorun imparator gibi; memurun memur gibi; babanın baba gibi; çocuğun çocuk gibi olması gerekiyor”¹⁴² dedi. Burada, “İmparator, memura nezaket göstermeli; memur, imparatora sadakatli olmalı.”¹⁴³ Siyasal astlar ve üstler her iki tarafında taleplerini ortaya koymaktadır. Ayrıca Konfüçyüs üstlere daha sert talepte bulunuyor: “Üstler başkalarına karşı cömert olmazlarsa, selamlanırken ciddi değillerse, cenazelere katıldıklarında üzülüyorlarsa, bu durumu nasıl uygun görebiliriz?”¹⁴⁴. Konfüçyüs üstlerin ahlak kaybının kabul edilemez olduğuna inanıyor.

Sosyal ilişkilerde daha yaygın olan, halk arasındaki ilişkilerdir. Konfüçyüs, bu konuda şunları söyledi: “İnsanları geniş bir şekilde sevmek ve erdemli olanlara yaklaşmak gerekir.”¹⁴⁵ Ancak, gerçek dünyada, hayırsever olan veya çok bilgili yüce olan kişilerle bile, ilişki daima aynı olamaz. Böylece “arkadaşlar”arası özel bir ilişki ortaya çıkmış olur. “Arkadaşlar” kan ilişkisinin dışında olan ve politika ile kısıtlanmayan, ancak “tüm insanlardan” farklı tipik bir özel ilişkidir. Bu ilişki tamamen ahlak ve adalet üzerine kuruludur ve arkadaşlığı sürdürme şartı “dürüstlük”tür. Konfüçyüs, “İnsanlarla arkadaşlık kurunca sözünüzü tutmaya çalışın”¹⁴⁶ diye önerdi. Konfüçyüs, “dostları” beş temel ilişkinin birisi olarak listeledi, geleneksel kan ve siyasi sisteminde cesur bir atılımı gerçekleştirdi. Geniş sosyal ahlakın oluşumu ve gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır.

¹⁴⁰ Qiuming Zuo(左丘明), *Zuo Zhuan*(左传) (Peking: Çin Kitab Evi, 1999), 62.

¹⁴¹ Zuo(左), *Zuo Zhuan*(左传), 65.

¹⁴² Konfüçyüs, *Lun Yu* (论语), 36.

¹⁴³ Konfüçyüs, *Lun Yu* (论语), 77.

¹⁴⁴ Konfüçyüs, *Lun Yu* (论语), 78.

¹⁴⁵ Konfüçyüs, *Lun Yu* (论语), 102.

¹⁴⁶ Konfüçyüs, *Lun Yu* (论语), 103.

Herkesin bildiği gibi, Mencius, Konfüçyüs'ün öğrencisiydi ve o yaşadığı dönemde Savaşan Devletlerin (M.Ö 403 ile M.Ö 221) savaş halinde olduğu olan ve sosyal yapının şiddetli bir şekilde çalkantılı hak büründüğü bir dönemdir. Konfüçyüs'ün doktrininin miras alınmasına dayanan Mencius, özellikle “İmparator hayırseverliğini” vurguladı ve bilerek haksızlık yaparsa halkın krallığı devireceği konusunda uyardı. Dedi ki: “imparator memurları kendi el ve ayakları olarak görürse, memurlar imparatoru kendi kalbi olarak görür; İmparator memurlara bir köpek gibi görürse memurlar imparatorı yoldan geçen biri gibi görür; İmparator memurları çamurlu bir hardal olarak görürse memurlar imparatoru bir soyguncu ve düşman gibi görür.”¹⁴⁷ Hatta cesaretle şunu belirtti: “Eğer imparator hatalıysa, onu söylenmeli ve düzeltmeye ikna etmeli, eğer tekrar tekrar dinlememekte ısrar ederse, bu pozisyonundan ayrılması istenmelidir.”¹⁴⁸ Aynı zamanda, Konfüçyüs'ün doktrinine dayanarak Mencius, beş temel ilişki ile ilgilenirken “hayırseverlik, cömertlik, nezaket, doğruluk ve samimiyet” insan doğasının bir parçası olduğunu vurguladı. Ayrıca bu ahlaki ilkeleri “insan doğası iyidir” görüşüne bağlayarak “hayırseverlik, cömertlik, nezaket, doğruluk ve samimiyet”in insan kalbinden türetildiğini ve insanların doğal tezahürü olduğuna inanmaktadır. Savaşan Devletler döneminde, Mencius'un çabalarıyla Konfüçyanizm'in meşhur akademik bir grup haline gelmesinde ve Konfüçyanizm'in geliştirilmesinde büyük katkılar sağladı.

Konfüçyanizm'de eşitlik ve demokrasiyi tamamen değiştiren Han Hanedanlığındaki Dong Zhongshu'dur. Dong Zhongshu Han Hanedanlığının birleşmesi ve diktatörlüğe uyum sağlamak için “yalnızca Konfüçyanizm'i uygula ve diğer grupları kaldır”¹⁴⁹ diye imparatora tavsiye etti. Aynı zamanda, Konfüçyanizm'de büyük bir dönüşüm yaptı, Qin öncesi hanedanının akademik gruplarında otokratik yönetimi destekleyen görüşleri Konfüçyanizm ile birleştirdi ve orijinal Konfüçyanizm'deki demokratik düşünceleri hafıfletti. Dong Zhongshu, feodal yönetimi sabitleme ve güçlendirme ihtiyacından yola çıkarak, “üstün Yang ve aşağı Yin” teolojik teorisine göre imparator, baba ve koca: Yang, memurlar, çocuklar ve karı: Yin olduğu için “imparator, memurların yöneticisi; baba, çocukların yöneticisi; koca ise karının

¹⁴⁷ Mencius, *Mencius* (Pekin: Ticari Yayınları, 1991), 69.

¹⁴⁸ Mencius, *Mencius*, 70.

¹⁴⁹ Qian Sima (司马迁), *Shi Ji* (史记) (Pekin: Çin Kitab Evi, 2016), 437.

yöneticisidir.” görüşünü ortaya koydu. Dedi ki: “İmparator gökyüzü tarafından, oğul baba tarafından, memurlar imparator tarafından, karı kocası tarafından atandı.”¹⁵⁰ Ayrıca ona göre bütün bunlar Tanrı'nın iradesidir, insan sadece itaatkâr olabilir.

İlk olarak, Dong Zhongshu Yin ve Yang teorisi ile İmparator memur, baba oğul ve çift arasındaki etik ilişkiyi tartıştı. “imparator memur, baba oğul ve çiftin arasındaki kurallar hepsi Yin ve Yang ile ilgili”¹⁵¹ olduğuna inanıyordu. Bu nedenle, imparator memur, baba oğul ve çiftler arasındaki ilişkiye gelecek olursak, “İmparator Yang’dır, memur Yin’dir, baba Yang’dır, oğul Yin’dir, koca Yang’dır ve karı Yin’dir.”¹⁵² Dong Zhongshu Yin ve Yang’dan oluşan imparator memur, baba oğul ve çiftlerinher iki yönünde eşit olmayacağına inanıyor. Eğer “bir” yerine “iki” olursa Tanrı'nın düzeninin tahrip olacağını düşünüyor. Bu nedenle, iki tarafın biri sol diğeri sağ olmalı, biri saygılı diğeri ise alçak gönüllü olmalı. Buna “kombinasyon” denilir, yani Tanrı “birine” ulaşmak istediğinde iki zıt nesneyi tamamlayıcı olarak bir araya getirir. İkincisi, Dong Zhongshu’ya göre, Yin ve Yang’da Yang’ın daha üstün ve Yin’in ise daha alçak gönüllü olması Tanrı'nın iradesidir. O şöyle söyledi: “Yang daha üstün ve Yin daha alçak gönüllü olması Tanrı'nın kuralıdır... Dünyanın hayır sırası Yang’a göre düzenlenmiştir.”¹⁵³ Yang her zaman üstün bir konumdadır Yin ise her zaman mütevazî pozisyonundadır. Tanrı'nın Yin ve Yang’a verdiği üstünlük ve mütevazîlik insanlar arasındaki ilişkiyi de doğal olarak üstünlük ve mütevazîlik pozisyonuna getirir. İmparator-memur, baba-oğul ve karı-koca arasındaki ilişkide, imparator üstün memur ise alçakgönüllüdür, baba üstün oğul ise alçakgönüllüdür ve koca üstün karı ise alçakgönüllüdür. Bu teori ile imparator, baba ve kocanın hakları kutsal ve kaçınılmazlığını ispatlanmıştır. Ayrıca ona göre eğer bu hiyerarşik ilişki yok edilmek isteniyorsa, Tanrı'nın iradesine karşı çıkmış olur ve Tanrı tarafından kınanacak ve cezalandırılacaktır. O andan itibaren, Çin toplumundaki insanların arasındaki ilişki artık karşılıklı değil, bağımlı ve mutlaklır. Sadece alçak gönüllü olanın üstün olanlara itaatkârı söz konusudur ve artık üstün olanlar da etik bir sorumluluk ve yükümlülük görülmemektedir.

¹⁵⁰ Zhongshu Dong (董仲舒), *Chunqiu Fanlu* (春秋繁露) (Pekin: Çin Kitab Evi, 2012), 73.

¹⁵¹ Dong (董), *Chunqiu Fanlu* (春秋繁露), 102.

¹⁵² Dong (董), *Chunqiu Fanlu* (春秋繁露), 103.

¹⁵³ Dong (董), *Chunqiu Fanlu* (春秋繁露), 131.

Han Hanedanlığından sonra Konfüçyanizm alimleri, özellikle de Song ve Ming dönemindeki Neo-Konfüçyanizm alimleri şiddetle “üç kural” ve “beş temel konstant” doktrinini yaymaya çalışıyorlardı. Aynısı, Neo-Konfüçyanizm temsilcisi Zhu Xi için de geçerlidir, fakat o beş temel ilişki “Li” tarafından belirlendiğine, önsel ve mutlak bir anlama sahip olduğuna inanmaktadır. Han hanedanının gelenekleri göz önüne alındığında beş temel ilişkide imparator-memur, baba-oğul ve çiftlerin ilişkilerine daha fazla önem veriliyor bu yüzden “üç kural” olarak adlandırılır. Zhu Xi, hiç kimse “üç kural ve beş temel konstantı hiç bir zaman değiştiremez”¹⁵⁴ diye söyledi. Zhu Xi ve öğrencileri, “dünyada hatalı ebeveyn yok, dünyada hatalı imparator da yoktur”¹⁵⁵ dediler. Böylece memurun imparatora kesinlikle itaat etmesini, oğlun babaya kesinlikle itaat etmesini ve karının kocasına kesinlikle itaat etmesi gerekmektedir. Memur, oğul ve karının bağımsız kişiliğini inkar ederek imparator dışındaki herkesin köleleştirilmesi gerektiğini savundular. Bu görüş Song, Yuan, Ming ve Qing Hanedanlarında çok kötü bir etki yarattı.

Zhu Xi, “Li” evredeki her şeyin önceden var olduğuna ve dünyadaki her şeyin “yaratıcısı” olduğuna inanıyor. Zhu Xi’nin bahsettiği “Li” teorisi temel olarak sosyal etiğin manevi ontolojisine dayanmaktadır. O dedi ki: “Li nedir? Hayırseverlik, cömertlik, nezaket, doğruluk ve samimiyetin Li olmadığı doğru mudur? İmparator memur, baba oğul, kardeşler, çiftler ve arkadaşlar bir Li değil midir?”¹⁵⁶ Başka bir deyişle, sözde “Li” “üç kural” ve “beş temel konstant”tır. “Li” in ahlak ontolojisinden başlayarak, Zhu Xi, feodal sistemin ve etiğin görüşlerini rasyonellik içerisinde göstermeye çalıştı.

Birincisi, Zhu Xi’e göre “üç kural” ve “beş temel konstant” Li yörüngesinde yer almıştır. “Bir varlık olmadan önce onun Li’si olur, mesela imparator ve memur olmadan önce onların Li’si olur, baba oğul olmadan önce onların Li’si olur.”¹⁵⁷ Ayrıca şunları da vurguladı: “Li’nin ahlaki dört ana kısmı vardır. Bunlar: hayırseverlik, cömertlik, nezaket, doğruluk diye listeledi”.¹⁵⁸ Bundan, Zhu Xi hayırseverlik, doğruluk, mülkiyet, bilgeliği Li’nin ustası olarak

¹⁵⁴ Jingde Li (黎靖德), *Zhuzi Yulei* (朱子语类) (Pekin: Çin Kitap Evi, 1986), 103.

¹⁵⁵ Mencius, *Mencius*, 75

¹⁵⁶ Ruiming wang (王瑞明) - Quanming Zhang (张全明), *Zhuxi Ji* (朱熹集) (Chengdu: Bashu Kitap Evi, 1992), 81.

¹⁵⁷ Li (黎), *Zhuzi Yulei* (朱子语类), 224.

¹⁵⁸ wang(王) - Zhang(张), *Zhuxi Ji*(朱熹集), 111

gördüğü görülmektedir. Ayrıca, o Li'nin içindekilerin “imparator memur, baba oğul, kardeşler, çift, arkadaşlar arasında”¹⁵⁹ olduğuna inanıyor. Böylece feodal etiği, “üç kural” ve “beş temel konstantın” Li'nin yörüngesine sokar hatta sonsuz ahlak standardı olur. Amacı, feodal etiği ve ahlakı kutsallaştırıp, mutlaklaştırarak insanların ona mutlak itaat talep etmesini istedi. İnsanların Konfüçyüs etiğini ve ahlak yolunu takip etmesi Li'nin kaçınılmaz sonucudur yani Tanrı'nın iradesidir.

Buradan gerek Dong Zhongshu gerekse Zhu Xi'nin kozmolojik bakışı oluşturmaya çalışılar. Amaçları ise evrenin gerçeğini araştırmak değil, esas olarak Konfüçyanizm etiğinin rasyonelliğini ve üstünlüğünü göstermektir. Konfüçyanizm'in kozmolojik ontolojisinin yüksekliğine getirmek istediler. Bu konuda, İslam'la arasındaki fark çok bellidir, Müslümanların kozmolojik araştırmasının en temel amacı, yaratıcının varlığını ve gücünü keşfederek yaratıcıya ibadet etmektir. Dolayısıyla Çinli Müslüman alimler, etik konusunda Konfüçyanizm kültürü ile diyalog kurdukları için, Konfüçyanizm'in kültürel terimlerini ve düşüncelerini kullanarak beş İslam esasını (Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allâh'ın Rasûlü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucunu tutmak) yani Allah'a ibadet etmenin önemini açıklamaya çalıştılar. Sadece İslam'ın beş esasına uyarak, Konfüçyanizmin “üç kural” ve “beş temel konstantı”nın gerçekten uygulanabileceğini ve uyabileceğini kanıtlamaya çalıştılar. Önce söylediğimiz gibi, İslam ve Konfüçyanizm arasında kozmoloji noktasında büyük farklılık vardır, ancak ahlaki açıdan İslam ve Konfüçyanizm daha yakındır. Bu nedenle, Çinli Müslüman alimler etik alanda Konfüçyanizm ile diyaloga girdiklerinde, Konfüçyanizm kültürünü doğrudan absorbe ettiklerini ve İslam'ın rasyonalitesini açıklamak için Konfüçyanizm görüşlerini kullandıklarını görebiliriz.

2.3.2.2. Çin İslam Ahlakı

Çinli Müslüman bilginler, İslam ve Konfüçyanizm arasındaki iki etik görüşü birleştirerek beş esas ve beş ayini önerdi. Onlar Konfüçyanizm'in insan yetiştirme aşamasına göre, eğer birisi topluma hizmet etmek ve ülkesine katkıda bulunmak isterse, öncelikle kendisini

¹⁵⁹ Wang (王) - Zhang (张), *Zhuxi Ji* (朱熹集), 219.

geliştirmek gerektiğini öne sürdüler. Ancak, İslam açısından, İslam kurallarına uymak, kişinin kendini kusursuzlaştırmasının en iyi yoludur. Bu düşünce tarzıyla Çin Müslüman alimlerine göre, İslam'ın beş esasını (Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasülü olduğuna şهادet etmek, namaz kılmak, zekat vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucunu tutmak) takip ederek kişinin Allah'a ibadet etmesi ve kendisini mükemmelleştirerek Allah'ın verdiği yükümlülükler tamamlanmış olacak. İnsanlar birbirlerine sevgi ve iyilikle davranarak insan ve topluma karşı yükümlülüklerini tamamlamış olacaklar.

Han kitabının dört büyük aliminden biri olan Ma Dexin, “imparator ve ebeveynlere hizmet etmeden önce daha önemli olan yaratıcıya hizmet etmektir ve bu temeldir.”¹⁶⁰ fikrini ortaya koydu. Ona göre Konfüçyanizm iyilik yapmak hususunda sadakat ve evlatlık dindarlığına dayanır. Bir ülkenin imparatoru yönetme yetkisine sahiptir bu nedenle bir memur olarak sadakatle davranmak gerekir; ebeveynler çocuk yetiştirme hakkına sahiptir, dolayısıyla bir çocuğa evlatlık dindarlığının verilmesi gerekir. İmparator ve ebeveynlere hizmet insan ve topluma verilecek hizmetin en önemli parçası olmasına rağmen yaratıcıya karışı hizmet bütün evreni yarattığı ve yetiştirdiği için imparator ve ebeveynlere hizmet vermektен daha önemlidir. Beş İslam esasının tamamlanması inancını yansıtan, güçlendiren, geliştiren ve Allah sevgisini oluşturan temel bir kural ve yoldur, aynı zamanda her Müslümanın uyması gereken bir zorunluluktur. Wang Daiyu, eseri “Xi Zhen Cevap”ta dedi ki: “Beş esas, Allah'tan gelen ustadır, dinin köküdür, diğer komutalar ise İslam'ın ara dallarıdır... Beş esas, İnsan ve hayvanlar arasındaki temel farktır.”¹⁶¹ Öte yandan, Liu Zhi, “Beş Esasın Açıklaması” adlı kitabının ilk bölümünde: “Kutsal dinin beş esası (Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasülü olduğuna şهادet etmek, namaz kılmak, zekat vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucunu tutmak) insanlara yol göstererek insanların doğasına dönebileceğini belirtti. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasülü olduğuna şهادet etmek bize bu dönüşü hatırlatmaktadır; namaz kılmak dönülecek yolun pratiğini yaptırır; ramazan orucunu tutmak ise maddeye olan ilgiyi azaltır; zekat vermek de kendini kişiye unutturur; hacca gitmekle ise sorumluluklar tamamlanarak Allah'a

¹⁶⁰ Ma (马德新), *Sidian Yaohui* (四典要会), 97.

¹⁶¹ Wang (王), *Xi Zhen Zhengda* (希真正答), 75.

dönülebilirliği gösterir. Bütün bunları yapınca Allah'ın verdiği yükümlülükler tamamlanmış olur.”¹⁶² Liu Zhi, yalnızca beş esası uygulayarak ve Allah'a verdiği yükümlülükleri tamamlayarak Allah'a dönebileceğine inanıyor. Bunun temel nedeni beş esasın hepsinin alt yapısında “hayırseverliğin” olmasıdır. Beş esasa göre itaat etmenin nihai amacı, insanların en iyi şekilde yönlendirilmesi ve insanların kendilerini geliştirmeleri için en iyi yoldur. Ma Dexin'in dediği gibi, “(beş esas ile)kişi üstesinden gelemediği nefsinin üstesinden gelebilir, kurtulunmaz bu gerçekle doğa yeniden kazanılabilir.”¹⁶³ Burada Müslüman alimlerin İslam'ın beş esasına çok güvendikleri görülüyor, Konfüçyanizm'in insan yetiştiriciliği karşılaştırılarak İslam'ın üstünlüğü vurgulanmaya çalışılıyor.

Fakat yalnızca dindar olmak ve beş esası yerine getirmekle Allah'a karşı yükümlülükler tamamlanmış olmaz. Sadece bunları yerine getirip insanlığı yerine getirmezsak o zaman sadece kendini düşünen başkasını düşünmeyen bencil birisi oluruz. Bu nedenle, Çinli Müslüman alimler bize Allah'a ibadet etmenin yanı sıra insanlara iyilik ve insanlık yapmanın gerekli olduğunu hatırlatıyor, bu da Liu Zhi'nin söylediği beş ayindir. Liu Zhi “İslam Esasları” eserinin çok büyük bir kısmında “beş ayin”, yani imparator memur, baba oğul, karı koca, kardeşler ve arkadaşlar arasındaki ilişkiden bahsetti. Liu Zhi Çin Konfüçyanizm etiğinin özellikle Neo-Konfüçyanizm'in büyük alimi Zhu Xi'nin “üç kural” ve “beş temel konstant”tan oluşan ahlaki görüşü İslam'ın ahlak kuralları ile birleştirerek eşsiz ve eksiksiz bir ahlak sistemi oluşturdu.

Liu Zhi, “Allah'ın evreni yaratışını” başlangıç noktası kabul edip İslam ilkelerine göre beş ayinin mantıksal sırasını oluşturdu. Allah, evrendeki her şeyi ve insanların ilk ataları, Adem ve Havva'yı yaratmasıyla insan kuşaklarının nesillerini oluşturdu. Bu yüzden beş ayin hakkında Liu Zhi, Konfüçyanizm geleneğinin “üç kural” ve “beş temel konstant”a göre sıralamadı ve bunun yerine, karı kocayı beş ayinin ilk sırasına koydu. Liu Zhi insanlık ayinin ilk mertebesinin karı koca olduğuna inanıyor, bu ayini uygularsak aile yönetiminin ele geçirileceğine, aile yönetimini ele geçirirsek büyük küçük sırası, toplum, akraba ve arkadaşların ilişkisini düzenli bir hale getirilebileceğini söyler. Beş ayin sırası onun anlamı

¹⁶² Zhi Liu(刘智), *Wugong Shiyi*(五功释义) (Qinghai: Qinghai İlkı Yayınları, 1988), 32.

¹⁶³ Ma(马), *Sidian Yaohui*(四典要会), 63.

gibi “Li” tarafından oluşturuldu yani Tanrı tarafından kurulduğuna inanıyor. Şimdi, Çinli Müslüman alimlerin “beş ayinini” kısaca açıklayacağız.

Birincisi, çiftin ilişkisidir. Çinli Müslüman alimler, temelde Konfüçyanizm’deki ataerkil düşünceyi kabul ederek karının kocasına itaati, Allah inancının kaçınılmaz sonucu olduğuna inanıyorlar. Hatta Allah Adem’i çamurdan yarattı fakat Adem’in karısı Havva’yı ise onun kaburga kemiğinden yarattığına göre, “Çift ilişkisi aslında bir tanedir, karı kocasından geldiği için emirlere itaat etmesi”¹⁶⁴ gerektiğini vurguladılar. Liu Zhi ayrıca, kadının “konuşmasında kocayı takip etmesi, bir şeyler alıp verirken kocanın emirlerine itaat etmesi, izinsiz dışarıya çıkmaması dışarıdan gelen kişiyle buluşmaması ve kocanın istediklerini ihmal etmemesi” gibi kurallara uymasını istedi.¹⁶⁵

İkincisi, baba oğul ilişkisidir. Alimler evlatlık dindarlığının oğlun görevi olduğu konusunda hem fikirdir. Wang Daiyu şöyle dedi: “Evlatlık dindarlığı insanların doğasıdır.”¹⁶⁶ Böylece evlada dindarlığın etik konumunda yüksek bir pozisyon verilmiştir. Ma Zhu: “dünyada hatalı ebeveyn yokken, hatalı çocuklar ve torunlar olabilir. Vücudun nereden geldiği düşünülmeli. Küçüklükten bu yana nasıl büyüdü? O zamanla güçlenirken ebeveynler yaşlandı. Zaman geçtikçe ebeveynlerin yaşlandığını gören evlatı dindar olmak için fazla zamanın kalmadığını anlar.”¹⁶⁷ Wang Daiyu, “bir insan olarak ebeveynlerin maddi desteği evlat dindarlığı değildir, çünkü hayvanların bile ebeveynlere desteği vardır. “En yüksek evlat dindarlığına” ulaşmak için kişide “üç aşama hazır olmalı”, “vücut (madde), kalp (manevi) ve emirler (hayal)”¹⁶⁸ yani maddi konularda ebeveynlere destek vermeye, manevi hususlarda ebeveynleri mutlu etmeye ve onların gerçekleştiremediği hayalleri gerçekleştirmeye çalışmalıyız.

Üçüncüsü, imparator memur ilişkisi. Bildiğimiz gibi, Çin bir kraliyet toplumu, hiçbir otorite emperyal iktidarının üstünde bir konuma sahip olamaz. Tabi din de bundan istisna değil. Dolayısıyla, Allah'a sadakatte ve krala sadakatte çok dikkatli olmak gerekir. Müslüman

¹⁶⁴ Ma(马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 93.

¹⁶⁵ Liu (刘), *Tianfang Dianli* (天方典礼), 163.

¹⁶⁶ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 185.

¹⁶⁷ Ma (马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 94.

¹⁶⁸ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 262.

alimler, Çin toplumunun gerçek durumunu düşünerek ikili sadakat teorisini ortaya koymuşlardır. Yani bu teori hem Allah'a hem de krala karşı sadakatli olduklarını gösterir. Bu nedenle önce krala kutsal bir kimlik verdiler. Liu Zhi: “Kral aslında Allah'ın gölgesidir, dünyayı Allah için yönetir, bu yüzden imparatora sadakat Allah'a sadakattir. İyi memurlar her zaman krala sadık kalmayı düşünür.”¹⁶⁹ Konfüçyanizm'in “Kralın gökyüzünün emri altında” olduğu ve “gökyüzünün oğlu” gibi bir takım görüşleri vardır. Fakat Liu Zhi'ye göre, kral, “gökyüzünün oğlu” ndan daha yüksektir çünkü o “Rab'bin gölgesi”dir. Böylece kralın kimliği daha gizemli ve kutsal olur. “İmparatora gösterilen sadakat Allah'a gösterilen sadakattir”. Ma Zhu ayrıca şunu ekledi: “İnsanların en hayırlı olanı kraldır. İmparator, Allah için dünyayı yönetmesinden dolayı her şey düzenli bir hal alıyor.”¹⁷⁰ Kral bu dünyadaki halifedir ve insanların en hayırlısıdır. Ülkeyi zenginleştirmek ve güçlendirmek için memurlar krala sadık olmalıdırlar. Wang Daiyu, “İmparatora ve babaya sadık olmak doğru bir yoldur... Kral yoksa savaşlar ortaya çıkıyor ve insanlar birbirine öldürüyor”¹⁷¹ diye vurguladı. Ma Zhu, imparatora sadakat gösterilmesi düşüncesini daha ileriye götürüp krala sadık olmayı tavsiye etti, çünkü memurlar ülkenin güvenliğinden sorumlu kişilerdir. İmparatora sadık olmayan “bazı insanlar kendi faydaları için ülkeye kötülük yapar”, bunun nedeni, “imparatora sadakatsizlik ve Rabbe aykırılıktır.”¹⁷² Bununla birlikte, Müslüman alimler, bir imparator olarak memurlara örnek teşkil etmesi ve başkasından doğruluk beklemeden önce kendinin doğru olması gerektiğini vurguladı. Çünkü imparator “kendi doğru, adaletli olunca etrafındaki insanlar da adaletli olur. Etrafındaki insanlar adaletli olunca memurlar da adeletli olur... Memurlar adeletli olunca halka daha faydalı olurlar, halka faydalı olunca toplum kalıcı olur, böylece imparatorun pozisyonu da kalıcı olur”¹⁷³. Emperyal iktidarın öne çıktığı dönemde, krala böyle bir tavsiye vermek çok değerlidir.

Dördüncü olarak, kardeşlerin ilişkisi. Abiye hoşgörü, kardeşe ise tevazulu olmayı tavsiye etti. Kardeşlerin ilişkisi sevginin başlangıcıdır, Ma Zhu: “Beş temel ilişki arasında en uzun ilişki, kardeşlerin ilişkisidir. Seven çiftler ne kadar uzun birlikte olsalar da kardeşler

¹⁶⁹ Liu (刘), *Tianfang Dianli* (天方典礼), 165.

¹⁷⁰ Ma (马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 95.

¹⁷¹ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真诠), 189.

¹⁷² Ma (马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 211.

¹⁷³ Ma (马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 214.

arasındaki ilişki kadar uzun bir ilişki kuramazlar. Çünkü kardeşler arasında bir iki yaş ya da üç dört yaş fark sebebiyle çocukluktan yaşlılığa kadar zor ve mutlu anlarda onlar hep beraberdir.”¹⁷⁴ Ma Zhu eğer kardeş ilişkisi iyi idare edilirse, “o ailede barış ve şans doğacaktır”¹⁷⁵ diye inanıyor.

Beşincisi, arkadaşların ilişkisi. Arkadaşlara dürüst davranmak Konfüçyanizmin “beş temel ilişki” nden biridir. Aynı zamanda İslam da dürüstlüğe çok önem veriyor. Ma Zhu, “yalnız arkadaşlarına dürüst davranmakla dindar ve Rab'bin emirlerini ihlal etmeyen olabilir.”¹⁷⁶ dedi. Ayrıca şunu da söyledi: “Rab'bin emirlerini uygulayan hayatının içinde ve dışında hep aynı gözüktür, dürüst ve yalan söyleyemez.”¹⁷⁷ Aynı zamanda alimler, arkadaş seçiminde çok dikkat edilmesi gerektiğini söylediler: “Bir arkadaşlık kurulurken altı çeşit tipten uzak durmak gerektiğini belirttiler.” “Gururlu olan, aptal olan, alçakça ve cimri olan, dürüst olmayan, yemeği fazla seven, para konusunda açgözlü olan kişi ile yakın arkadaş olunmaz.”¹⁷⁸ Arkadaş edinme önceliği dürüstlüğe dayanır ve “Mutlaka kişi talep edip başkasına yardım ederse bütün dünyadaki insanlarla kardeş gibi olacaktır.”¹⁷⁹

Kısaca, alimler beş ayinin içeriğini açıklarken hepsi Konfüçyanizm terim ve kelimelerini kullanmasına rağmen, İslam'ın temel doktrinlerine göre Kuran'daki Allah'a ibadet, adalet, iyilik yapmak, söz tutmak gibi ahlaki düşünceleriyle açıklamaya çalışıyorlar. Bununla birlikte, beş temel ilişkiyi ayrıntılı olarak tartışırken Çinli Müslüman alimler bu üç ilkeyi uyguladılar. Birincisi, İslam'ın temel ilkelerine aykırı olmayan tüm Konfüçyanizm'in etik düşünceleri, herhangi bir silme olmadan soğurulup kullandılar. Hatta Kuran ve hadislerden birçok referans alarak kanıtladılar ve İslam görüşleri ile açıklamaya çalıştılar. Çift ilişkilerinde kocayı sevmek ve karıya saygı duymak, baba oğul ilişkisinde babayı sevmek ve oğla evlat dindarlığının öğretilmesi örnek verilebilir. İkincisi, İslam'a aykırı olan tüm Konfüçyanizm etik düşüncelerinden akıllıca kaçınılmasıdır. Örneğin, Konfüçyanizm'deki çok önemli olan dulun evlenmemesi ve atalara ibadet etmek gibi düşünceleri konuşmaktan şiddetle kaçınmışlardır.

¹⁷⁴ Ma (马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 215.

¹⁷⁵ Ma (马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 215

¹⁷⁶ Ma (马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 42.

¹⁷⁷ Ma (马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 324.

¹⁷⁸ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 253.

¹⁷⁹ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 254.

Konfüçyanizm, tekrar evlenmeyen dulları övüyor “tekrar evlenen kişiye ise kurala göre ceza veriliyor.”¹⁸⁰ Ancak, bu fikir, Kuran'da dulun özgürce yeniden evlenebileceği ilkesine aykırı olduğu için bırakılıp tartışılmamıştır. Üçüncüsü, kaçınılmaz ve İslam'ın temel öğretilerine aykırı olan Konfüçyanizm etik görüşleri için yeni bir açıklama getirdiler. Örneğin, imparator ve memur arasındaki ilişkide, Konfüçyanizm'e göre körü körüne bir sadakat düşüncesi bulunmaktadır, hatta “Kralın memurun ölmesini istediğinde memurun ölmesi gerektiği” derecesine ulaştı, fakat bu bazen “Allah'a sadakat” inancına aykırı bir seviyeye ulaşır. Dolayısıyla Liu Zhi, “imparatorun yöntemleri” bölümünde, kral Allah tarafından atandı ve Allah'ın onlara ahlaklı krallar olmalarını emrettiğini, aksi takdirde cezalandırılacağını belirtti. Bu sınırlama ile Allah'a sadakat ve imparatora sadakat arasındaki çelişki çözüldü ve Allah'ın halkı ve imparatorun halkı birliği sorunu başarıyla halledildi.

Bütün bunlara göre, Çinli Müslüman alimler İslam'ın beş esası, Konfüçyanizm'in beş ayini ve ikili sadık olma teorisi (Allah'a ve imparatora ikisine de sadık olmak) ile Çin kültürü ve İslam kültürünün özelliklerine sahip olan Çin İslam etik sistemini kurdular. İslâm etiği ve Konfüçyanizm etiği, iki farklı etik sistemi olmasına rağmen özel tarihi çevre, ortak etik temeli ve “evlat dindarlığı” üzerine odaklanan etik pratiği nedeniyle yakından birleştirildi. Çin özelliklerine sahip olan İslam etiğinin, Müslümanların durumunun iyileşmesi konusunda çok büyük katkıları vardır.

2.3.3. Çin İslam Hukuku

İslam hukuku açıklaması, Han kitap faaliyetinin önemli bir parçasıdır. Bu konuda Wang Zhanchao “Dört Temel Bilgi İnce Açıklaması(四篇要道精译: Sipian Yaodao Jingyi)” şöyle söylemiştir: “Kutsal din yazıları çoktur fakat içinde gerçek bilgi sadece tevhid ve fıkıhtır.”¹⁸¹ Burada Çin Müslüman literatüründe, hukukun, İslam'ın en önemli iki bilgiden biri olduğu görülmektedir. İslam tarihçisi Bai Shouyi, Ming ve Qing Hanedanlarındaki Müslümanların Han kitap faaliyetinde, özellikle Wang Daiyu'dan Liu Zhi'ye kadar, yazarların, “Tüm merakı din felsefesi ve din hukukuyla ilgiliydi.”¹⁸² Eskiden İslam toplumu bir teokrasi toplumdur, Tanrı'dan gelen İslam hukukunun yüce bir statüsü vardır. Ancak Çinli Müslümanlar dini

¹⁸⁰ Wang (王) - Zhang (张), *Zhuxi Ji* (朱熹集), 162.

¹⁸¹ Zhanchao Wang (王占超), *Sipian Yaodao Jingyi* (四篇要道精译) (Pekin: Pekin İslam Kitap Evi, 1923), 57.

¹⁸² Bai (白). *Zhongguo Huijiao Xiaoshi* (中国回教小史), 39.

inançları takip ederken bir başka sorunla karşı karşıya kaldılar: İslam hukuku ve geleneksel Çin hukuku nasıl koordine edilecek? Çin'de üstün statüye sahip olan laik hukuk kullanıldığı için İslam hukuku ve Çin hukuku arasındaki çatışma dindar Müslümanlara zorluğu beraberinde getiriyordu. İslam hukuku, dini ibadetler, medeni hukuk ve ceza hukuku olarak üç parça içerir, çatışma esas olarak son ikisiden kaynaklanmaktadır. Müslüman toplum ana dilini kaybettikten sonra hala din hukuk eğitimini sağlaması, Müslüman yaşam tarzını düzenlemesi, milleti kaybolmaktan kutarması, İslam hukuku ile geleneksel Çin hukuku arasındaki çatışmayı kapatması, Müslüman halk için ulusal hukuk ve İslam hukukunu uygulama noktasında rehberlik etmeleri gibi sorunların hepsi Çinli Müslüman alimlerin çözmesi gereken problemler haline geldi. Dolayısıyla, Han kitap faaliyeti Hui milleti tarihinde ve İslam'ın Çinlileşme sürecinde son derece önemlidir.

Ming ve Qing Hanedanlarının Han kitap faaliyetinde, Müslüman alimler tarafından ifade edilen İslami hukukla ilgili içerik, hukuku mezhep olan Hanefi mezhebi teorisine aittir. Mesela Ma Fuchu “İslam hukuk rehberliği” eserinde şöyle dedi: “Hz. peygamber vefat ettikten sonra, bir çok alim ortaya çıktı. İmam- ı Azan Ebu Hanife ise dinimizdeki ilk uyanıştır, Allah'tan gelen hukuku hadislerle açıklayarak hukuku insanlara öğretti.”¹⁸³ “Dört Ciltteki Önemli Notların Toplanması”nda şöyle açıkladı: “Hz. peygamberden sonra, dört meşhur alimin hepsi özel eser yazdı ve hepsi ortodokstur. Mezhebimizin başkanı hanefidir, Küfe’de doğdu ve hicri sekseninci yılda dünyaya geldi ve yüz ellinci yılda vefat etti. Hanefi dinimizde en hayırlı olandır ve hiç kimse onunla karşılaştırılmaz”¹⁸⁴ dedi. 1880/1297 yılında yazılan “İslam’daki Şüphelerin Açıklaması Ve Ekleri” kitabında, Hanefi mezhebi ve diğer mezheplerinden de bahsetti: “Hz.peygamber vefat ettikten sonra onun vaazı dört halifeye geçti, dört halifeden sonra Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanbeli dört imama geçti. Çin’deki İslam ise imam- ı Azan Ebu Hanife’den geldi.”¹⁸⁵

Ming ve Qing Hanedanlarındaki Hui alimleri, İslam hukuk kültürünü çevirmeye ve açıklamaya çalışırken büyük bir sorunla karşılaştı: İslam hukuku, Konfüçyanizm ve geleneksel hukuk kültürünün dahil olduğu bir ilişki nasıl anlaşılacak? İslam hukuk kültürü

¹⁸³ Fuchu Ma (马复初), *Lifa Qiai* (礼法启爱) (Yunnan: Yunnan Halkı Yayınları, 1993), 92.

¹⁸⁴ Ma (马), *Sidian Yaohui* (四典要会), 108.

¹⁸⁵ Jin (金), *Qingzhen Shiyi* (清真释疑), 261.

geleneksel Çin hukuk kültüründen oldukça farklı olduğu için, Çinli Müslüman alimler Çinlileşmiş Müslümanlara bu durumu nasıl uyarlayacak? Gayr-i müslimlerden gelen baskı nasıl azaltılabilir gibi soruları düşünmek gerekmektedir.

“Konfüçyanizm görüşleriyle İslam’ın açıklanması”, Han kitap faaliyetindeki alimlerin kültürel farklılıkların çözülmesi için kullanılan önemli bir yöntemdir. Terimlerin alınmasından teorik sisteme kadar, Hui alimleri İslam hukukunu Konfüçyanizm doktrinine benzetmeye çalıştılar. Liu Zhi, “İslam’ın Mekke’de inen kutsal kitapta yazılmasına rağmen Konfüçyanizm ile farklı olmadığını, bütün peygamberlerin dini doğu, batı, eskiden ve şimdiki ile aynı”¹⁸⁶ olduğunu söyledi. Ayrıca Ma Zhu “Konfüçyanizm ve İslam dini farklı olmasına rağmen doktrini aynıdır” dedi. Han kitap faaliyetinde alimler Konfüçyüsçü terminolojiyi kullanmıştır. Liu Zhi, “İslam Kuralları” eserinin XIX. cildindeki “Evlilik bölümü”nde: “Evlilik insanlığın en önemli parçasıdır geçmişten günümüze kadar gerek peygamberler gerekse normal insanların hiç biri bu kuralı değiştirerek onu iptal edemez ve onu iptal edenler ise sapkınlık içerisindedir. İslam Mekke’den gelmesine rağmen çoğu Konfüçyüs töreni ile uyumludur. Bazı görenekler ve ayrıntılar farklı olmasına rağmen genel olarak aynıdır. Dolayısıyla ben İslam’ı açıklarken anlamın daha belli olması amacıyla daha çok Konfüçyanizm dilini kullandım. Çünkü toplumdaki diğer insanların da açıklamamın ne olduğunu anlamasını istiyorum.”¹⁸⁷ Hukuk sisteminde, Liu Zhi, Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Rasülü olduğuna şahadet etmek, namaz kılmak, zekat vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucunu tutmayı “beş esas” olarak sınıflandırır ve sosyal etiğin içeriğini “beş ayin” olarak sınıflandırır, İslam etiğini Konfüçyanizm etiğine bağlamaya çalışır. Wang Daiyu, “Hakiki Dinin Doğru Açıklaması”nda özel düşüncesiyle İslam’ın beş esası ve Konfüçyanizm kültüründeki “hayırseverlik, cömertlik, nezaket, doğruluk ve samimiyet”tan oluşan “beş temel konstantı” ahlaki ilkelerle eşitledi. Onun açıklamasına göre “beş esasın ilki Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Rasülü olduğuna şahadet etmektir, Tanrı’nın lütfuna karşı teşekkür ederek, insanlar hayırseverlik kalbine sahip olacaklardır. İkincisi zekat vermektir, bu harekete cömertlik denebilir. Üçüncüsü namaz kılmaktır, kişi Allah’a ibadet etmekle nezaket sahibi olduğu sayılabilir. Dördüncüsü Ramazan orucunu tutmaktır, yasakları

¹⁸⁶ Ma (马), *Qingzhen Zhinan (清真指南)*, 76.

¹⁸⁷ Liu (刘), *Tianfang Dianli (天方典礼)*, 89.

bilmek ve itaat etmek, doğruluk olarak adlandırılabilir. Beşincisi hacca gitmektir, Bu, Müslüman ve Rab arasında yapılan anlaşmadır, anlaşmanın yerine getirilmesi samimiyet olarak söylenebilir.”¹⁸⁸ Hui alimleri, kendi yazılarını belirli bir hukuk kuralı ile desteklemek için Konfüçyanizm görüşlerini kullanmaya çabaladılar. Örneğin, İslam'da günlük hayattaki en dikkat çeken kural yemek yasağıdır, Gayr-i müslimlerininki farklı olduğu için birçok eleştiriye yol açar. Jin Tianzhu “İslam’daki Şüphelerin Açıklaması”nda Konfüçyanizm’e göre eleştirileri şöyle çürüttü: “(Bu eleştirinin nedeni) Konfüçyüs’ün kitabının okunmamasıdır! Konfüçyüs ‘Memleket bölümü’nde yasakladığı yemekler çoktur. Mesela kare olarak kesilmeyen et yenmez, uygun baharat kullanılmayan yemek yenmez, bozulan balık ve et yenmez, rengi ve kokusu değişen yemekler yenmez, iyice pişirilmeyen yemek yenmez, taze olmayan yiyecek yenmez, marketten alınan kuru et ve şarap da yasak... Halkın içinde Konfüçyüs’e saygı gösterirken gerçekten onun sözlerini pratikte yasakladığı yemekleri yemeyecek kaç kişi var?”¹⁸⁹

Geleneksel Çin hukuku bir kamu hukuku kültürü olduğu için, özel hukuka göre kamu hukukuna daha çok önem veriyor. Ceza hukuk daha çok geliştirilmiş fakat medeni hukuk gibi alanlar zayıftır. İslam hukuku ise özel bir hukuk kültürüdür, dini ibadetleri, medeni ticari gibi alanlara nispeten gelişmiştir fakat ceza hukuku daha basittir. Birbirini tamamlayıcı imkanı olduğu için İslam hukuku Çin toplumunda varlığını sürdürmüş ve devam fırsatı bulmuştur. Fakat ikisinin çelişkili yönleri de var, özellikle ceza hukuku alanında. Hui alimleri bu noktaya daha fazla dikkat çektiler. Onlar İslam dünyasındaki alimlerin eserlerini derlerken tam metin çevirileri yapmıyorlar, ancak alimlerin çalışmalarını derlerken çok dikkat bir şekilde seçimler yaparak çatışmalara yol açabilecek hukuk içeriğinden kaçmaya çalıştılar. Mesela “İslam Esaları” kitabında şöyle söyledi: “Hukukun orijinal bir kitabı vardır. İçindekilerin fazlalığından dolayı sadece bir iki tanesini seçtim. Önemli bir kısmını seçip dipnot koyarak okumayı kolaylaştırıyorum.”¹⁹⁰ Eğer “İslam Esaları” ve Liu Zhi'nin kaynak olarak kullandığı “شريعة الوفاية” ikisinin kataloğunu karşılaştırsak, “شريعة الوفاية” deki “ceza”, “cihad” , “vergi kuralı”, “apostate” gibi konular “İslam Esaları” kapsamında değildir. “İslam Hukuk

¹⁸⁸ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 289.

¹⁸⁹ Jin (金), *Qingzhen Shiyi* (清真释疑), 172.

¹⁹⁰ Liu (刘), *Tianfang Dianli* (天方典礼), 11.

Rehberliği” bitmemiş bir hukuk kitabıdır ve onun sonunda, yazar şöyle söylemektedir: “Kutsal Hukuk”u, yaşlı ve meşgul olduğum için hala birkaç cilt çeviremedim. Dolayısıyla eksik bırakıp gelecek fırsatı bekliyorum.”¹⁹¹ “İslam Hukuk Rehberliği” ve “شريعة الوفاية” ikisinin kataloğunu karşılaştırdığımız zaman “ceza”, “cihad” , “vergi kuralı”, “apostate” gibi konuların önceki kitabında da eksik olduğunu fark ettik. Liu Zhi ve Ma Fuchu gibi alimlerin hukuk içeriği seçiminde aynı şeyi düşündüğüne inanmaktayız. Çin toplumunda, ceza hukuku, yöneticilerin elindeki güçtür. Çin Müslümanları laik hukuk ile çatışan İslam hukukunu öğretecekse Müslümanların zihin ve davranışlarında çelişkilere yol açabilir. Dolayısıyla İslam hukukunda ilgili içerikten kaçınılması elbette alimler için en iyi seçimdir.

Han kitap yazarları, Çinli Müslümanların imparatora sadık olmalarını ve Çin hukukuna uymalarını tavsiye ettiler. Wang Daiyu “Hakiki Dinin Doğru Açıklanması”nda halkın evlat dindarlığı konusunda oğlun “yasayı bilmemesi, ciddi bir sebebi olmadan anayasaya aykırı ve ataları aşağılayıcı davranması iğrenç”¹⁹² olduğunu söyledi. Ma Zhu, “Ulusal yasaların ihlal edilmemesi”¹⁹³ evlat dindarlığının bir parçası olduğunu belirtti. Ma Fuchu’ya göre, Müslümanların İslam hukukunun ulusal yasalarla çelişme olasılığından davranışlarına dikkat etmeleri gerekmektedir. Örneğin, “Çin geleneklerinde karı boşaması yasası var, fakat bu durum sadece karı hainlik ettiğinde geçerlidir. Hatta yerel görevliye gitmek lazım ve belli davranışlar olmadan boşanmasına izin verilmiyor. Dolayısıyla bütün Müslümanlar karı boşanması hakkında çok dikkatli olmalılar çünkü eğer ağızlarından bununla ilgili bir söz çıkarsa, din hukukuna göre boşanmak şartı gerçekleşir fakat ulusal yasaya göre bir etki yaratmaz. Eğer ülke yasalarına uyulacaksa din ihlal edilecek ki din kurallarına uymak develete karşı büyük bir isyan demektir... Dolayısıyla sözleri dikkatli tercih etmek kişinin kendini zor duruma düşmesinden kutarır.”¹⁹⁴ “Poxi’deki Olayların Özeti” kitabına göre, Yunnan’daki Hui halkının ayaklanması patlak verdiğiğinde, Ma Fuchu, Ma Rulong’a şunları söyledi: “Biz Müslümanlar Çin’de çok azız. Han ile savaşırsak, sonunda başarısızlıktan kaçamayacağız. Ahlak ve hukuk sayesinde şimdiye kadar yaşadık. Ahlaksız ve yasa dışı şeyler Konfüçyüsçülük’e göre yapılamaz, İslam hukukuna göre de yapılamaz. Eğer ahlaka ve

¹⁹¹ Ma (马), *Lifa Qiai* (礼法启爱), 38.

¹⁹² Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 92.

¹⁹³ Ma (马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 228.

¹⁹⁴ Ma (马), *Lifa Qiai* (礼法启爱), 36-37.

kurallara uymaya çalışırken diğerler ahlak ve yasalara aykırı olarak bize hakaret ve hak ihlal edilmesiyle olursa en azından dava açabilirdik. Fakat artık bir yasanın ihlalinde bizi kutaracak başka ne olabilir?”¹⁹⁵

Han kitap yazarları Çin'deki durumu düşünerek Müslümanların hayattaki çatışmaları sebebiyle İslam hukukunun ülkeye karşı bu isyan içerikli konularının tanıtımından kaçınmaya çalıştılar hatta Müslümanlara yerel yasalara uymayı tavsiye ettiler. Hiç şüphesiz bu Müslümanların kendilerini kurtarmaları için en iyi seçimdir. Onların dikkatli ve temkinli yaklaşımlarından dolayı Çinli Müslümanlar daha rahat bir hayat sürdürüyor ve nispeten de olsa barışçıl bir gelişme ortamına kavuşuyorlardı.

2.3.4. Dört Din Görüşü

Han kitap alimleri eserler yazarken daha çok “Konfüçyanizm düşüncesi ile İslam’ın açıklaması” yönünü kullandılar, fakat aynı zamanda İslam’ı ve diğer dinler ile karşılaştırarak İslam, Konfüçyanizm, Budizm ve Taoizm anlayışını da açıkladılar. Böylece Hui Müslüman alimleri dört din görüşünü oluşturdu ve eski Çin düşüncesinin gelişim tarihinde önemli bir öneme sahip olduğunu gösterdi.

2.3.4.1. İslam Pozisyonu Artırmak için “Diğer Dinler” ile Kıyaslaması

Han kitap faaliyetinin temel amacı, İslam’ın detaylandırılması ve tanıtılmasıdır. Bu nedenle, Wang Daiyu gibi alimler Hui Müslümanlarının İslami inancı güçlendirmek için İslam’ın üstünlüğünü göstermeye çalıştılar. Wang Daiyu “İslam, insanları yanlış yoldan doğru yola döndürür, insanlara iyilik yapmayı tavsiye eder ve kötülük yapmaktan alıkoyar. Bu nedenle İslam olmadan insanlık yoktur”¹⁹⁶ diye inanıyor. Bir İslam alimi olarak, hiç şüphesiz İslam’ın üstünlüğünü yerleştirmek istemektedir. Han kitap yazıları, temel olarak bu argümanla genişliyor ve öğrendikleri İslam’ın üstünlüğünü anlatılar. Bu, Wang Daiyu'nun “Hakiki Dinin Doğru Açıklanması” eserinde daha belirgindir. Wang Daiyu, İslam ve diğer dinler arasında ayrım yaparken “İslam tek bir Tanrı’ya ibadet ettiğini, diğer dinlerin ise birçok Tanrı’ya ibadet etmesinden dolayı karışıklık ortaya çıktığını ve kime ibadet edeceğini tam olarak bilinmediğini” söylüyor. “İslam Tanrı'nın emirlerini takip ederek din kurduğu için geçmişten

¹⁹⁵ Yazar bellisiz, *Poxi Shilue* (婆兮事略) (Yunnan: Yunnan Halkı Yayınları, 1989), 141.

¹⁹⁶ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 51.

günümüze kadar ve bütün dünyadaki İslam aynıdır. Diğer dinler ise kendilerine göre din kurduğu için farklı hocalar ve farklı yerler din farkını beraberinde getiriyor”¹⁹⁷ diyerek yedi tane farklılık listeledi. Wang Daiyu, İslam ve diğer dinler arasındaki farklılıkları belirledi, ancak bu farklılıkları “doğruluk” olarak saydı. Sonraki Ma Zhu, Liu Zhi ve Ma Dexin gibi diğer alimler ise İslam inancının diğer tüm dini inançlardan daha üstün ve daha doğru olduğunu savundular.

İslam'ın üstünlüğünü duyururken, İslam'ın pozisyonunu yükseltmek için alimler Budizm ve Taoizm ile kıyaslanma yaptılar. Ming ve Qing dönemlerinde Budizm'in etkisi Taoizm'inkinden daha büyüktü bu nedenle Budizm, Hui Müslüman alimlerin eleştirisinin ana hedefi haline geldi. O dönemin, ideolojik toplumunda, Budizm hakkında eleştirel sözler olduğu için Hui alimlerinin eleştirileri elverişli bir sosyal ve ideolojik ortama sahipti. İslam'ı anlatırken, Hui alimleri Budizm ve Taoizmin İslam'la çeliştiği yerleri eleştirdiler. Bunun temsilcisi olan Wang Daiyu Budizm'in ontolojisini, insan doğası teorisi, ahlakını, putperestliği ve reenkarnasyonu gibi konuları eleştirdi. Örneğin, Budizm evrendeki tüm yaşamın statüsünün aynı olduğunu ayrıca onların arasında yüksek ve düşük gibi bir ayrım olmadığını iddia eder. Budizm'de, “İnsanlar evrenin merkezinde değildir. İnsanların üzerinde cennet ve başka kutsal yerler vardır... İnsanların yaşadığı gerçek dünyanın değerinin olmadığını ve ondan kaçınılması gerektiğini düşünüyor. Yani insanların değeri yüksek değil.”¹⁹⁸ Budizm'de, yaşam konusunda eşit olduğu için tüm yaşamlara saygı duyar. “Tabiattaki her şey yaşamda eşittir” ve “dharmanın şefkati” gibi düşüncelerini yaymak için Budist klasiklerinde “kaplanların kendi vücuduyla beslenmesi” ve “kendi vücudundaki etlerin kesilerek kartallara verilmesi” gibi bazı masalları vardır. Wang Daiyu, “Hakiki Dinin Doğru Açıklanması”nda Budizm'in yaşamın sonlandırılmaması düşüncesini eleştirdi ve ona göre, kaplanların kendi vücuduyla beslenmesi ve soygunculara yiyecek verilmesi arasında bir fark yoktur. Fakat kaplanlar ve kartalların öldürülmesi gibi canavarların yok olması ile çoğu insanın canı kurtarabileceği için bu gerçekten büyük bir şefkat. Ayrıca Wang Daiyu Budizm'in öldürme yasağını çürütmek için Konfüçyanizm etiğini de kullandı, “Öldürme yasağı ile hayvanlar zamanla artarak dünyanın sahibi olacak, ‘üç kural’ ve ‘beş temel konstant’... her şey

¹⁹⁷ Wang (王), *Xi Zhen Zhengda* (希真正答), 5.

¹⁹⁸ Litian Fang (方立天), *Fojiao Zhexue* (佛教哲学) (Pekin: Çin Halkı Üniversitesi, 1991), 89.

bozulacak.”¹⁹⁹ Wang Daiyu, öldürme konusunda Konfüçyanizm etiğini sonlandırma derecesine getirdi. Budizm’in “beş yasağından” birisi ise “cinsel suistimalden kaçınmaktır”²⁰⁰ Wang Daiyu ise Budizm’in “evliliği yasaklanmasının Konfüçyanizm etiğini yok edeceğini ve insanın böylece yok olup bütün dünyanın hayvanlara verilmesi arasında bir fark olmayacağını”²⁰¹ söyledi. Hui alimleri, Budizm’i evden ayrılmak ve sosyal sorumluluğu yerine getirememek gerçekliğinden konusunda eleştirdiler. Ma Zhu “İslam’ın Rehberi” kitabında şöyle dedi: “Budist gibi emekten önce yemek yiyor, eğirmeden önce giyiyor... Etiği yok etmeye çalışan insanlar dünyada faydasız insanlardır. Ebeveynlere yazık ki, zorluklarla büyüttüğü çocuğu şimdi onları bırakıp, onlara bakmayacak. Onlar her gün kötü yemekler yerken ve külfetli işlerle meşgulken o çocuk ise güzel yemekler ve lüks kıyafetler içinde, nasıl kendini rahat hissedebilir? ‘Evlilik Dindarlığı’nın kitabında: ‘vücut, saç ve cildin genetik olarak ebeveynlerden gelmesinden dolayı onlara hasar vermekten korkmak evlatlık dindarlığının başlangıcıdır.’ Fakat sen insan olmayanlara zarafetle davranmak için kendi vücudunu ve etini adamaya çalışıyorsun, böyle hareket ederek otuz yıl sonra bu dünyanın hayvanların dünyası olmasına hazırlık yapıyorsun demektir... Yani hayvanlara zarafetle davranırken insanlara eziyet eder bir hal alınır, neyin önemli neyin önemsiz olduğu konusunda hiç ayırdım yapılmamaktadır.”²⁰² İmparatora sadakat ve ebeveynlerin evlat dindarlığı her zaman Konfüçyanizm ve Budizm’in çatışma odağını oluşturmuştur. Çin’de Budizm gelişirken bazı değişiklikler yaparak Konfüçyanizm ile ilişkisini uzlaştırmaya çalışmasına rağmen teorik anlatım, gerçek dünyanın üretmediği (maddi üretim ve nüfus üretimi) gerçeği gizleyemezdir. Budizm’in keşiş pratiği Çin’in feodal sosyal sisteminin ahlaki gerekliliklerine zıttır. Onların tapınaklarının çoğu manastırların alanlarını yoğun bir şekilde işgal etmektedir, hizmet ayrıcalıklarını kabul etmeyip vergi ödememesi geleneksel Çin ahlaki kavramları ve egemen sınıfının ekonomik ve siyasi çıkarlarını ihlal etmektedir. Dolayısıyla, Hui alimleri, Budizm’i “ekimden önce yemek yemesi, eğirmeden önce kıyafet giymesi”, “kıyafet değiştirerek vergiden kaçması” ve “dünyada faydasız insan” şeklinde eleştirdiler.

Hui Müslümanları tarafından Taoizm’in eleştirilmesi, Tao’nun dünya ontolojisi anlayışı

¹⁹⁹ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 89.

²⁰⁰ Zhengwu Lao (劳政武), *Fojiao jielv xue* (佛教戒律学) (Pekin: Din ve Kültür Yayınları, 1999), 37.

²⁰¹ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 67.

²⁰² Ma (马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 25.

ve ölümsüzlük düşüncesi ile ilgilidir. Dört Han kitabının yazarından biri, Ma Zhu bu konunun temsilcisidir. “İslam’ın Rehberi” nde Ma Zhu, Çin’deki dinleri on tür halinde özetlemiştir: “Konfüçyanizm, Budizm, Yin Yang büyücülük var...”²⁰³ Onun düşüncesinde bunlar arasında, Budizm ve Taoizm, en büyük tarikatlardan ikisidir. Bu nedenle Ma Zhu her zaman bu ikisini eleştirdi, ona göre Taoizm’in hataları esas olarak dünyanın kökeni yani Tanrı’nın putperestlik ile karıştırılması ve ölümsüzlük inancıdır.

2.3.4.2. İslam’ın Konfüçyanizm’e Saygı Göstererek , Onun Eksikliğinin Kapatılması

Çinli Müslüman alimler, İslam’ın üstünlüğünü gösterirken Konfüçyanizm’i de olumlu bir şekilde onaylıyorlar. “İslam teorisi Tanrı’dan geldi fakat gerçeği aynıdır ve Konfüçyanizm ile karşılaştırıldığında iç ve dış içeriğinin hepsi benziyor.”²⁰⁴ “İslam ve Konfüçyanizm arasında hiçbir fark yoktur. Sadece Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Rasülü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekat vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucunu tutmak beş esas Huilerin bazı özellikleri hariç, diğer her şey aynıdır.”²⁰⁵ İslam ve Konfüçyanizm’in kökü ve doktrini aynı olduğu hatta İslam’ın Konfüçyanizm’in eksikliklerini telafi edebileceği belirtiliyorlar.

Han kitap hareketinin başlatıcısı olan Wang Daiyu da Konfüçyanizm’in ahlakının İslam’ınki ile tutarlı olduğuna inanıyor. “Hakiki Dinin Doğru Açıklanması”nda Wang Daiyu şöyle dedi: “Konfüçyüs ve Mencius’un görüşden bahsederken, kendini yetiştirme, ailenin iyileştirilmesi, ülkenin yönetimi gibi bizimki ile aynı olan konuları nasıl tartışmaya cesaret gösterebilirim!”²⁰⁶ Ayrıca İslam ve Konfüçyanizm’in birbirini tamamlayabileceğine inanıyor: “Konfüçyanizm okuması bu dünyadaki işlere yol açabilir, fakat kişi nereden geldiğini bilemez; Cami eğitimi ise sadece kişinin nereden geldiğini, nereye gideceğini, yaratılma ve ölüme önem verirken şu an yaşanan dünyadan vazgeçer.”²⁰⁷ Demek ki, Wang Daiyu Konfüçyanizm ve İslam’ın birleştirilmesinin faydalı olduğuna inanmaktadır. Liang Yijun “Hakiki Dinin Doğru Açıklanması”nın önsözünde şöyle dedi: “İmparator memur, baba oğul, çiftler, kardeşler, arkadaşlar arasındaki ilişkileri, dürüstlük, doğru niyet, kendini yetiştirme,

²⁰³ Ma(马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 139-140.

²⁰⁴ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 5.

²⁰⁵ Ma (马), *Qingzhen Zhinan* (清真指南), 18.

²⁰⁶ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 275.

²⁰⁷ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 3.

ailenin ıslahı, ülkenin yönetimi, dünyanın barıştırılması ile ilgi görüşlerinde hiçbir şey eksik değil. Dolayısıyla Konfüçyanizm mutedil ve önyargılı olmadığı için o olmadığında toplum ahlakında bir eksiklik olacak ve yönetim de böylece yok olacak ve bu da Konfüçyanizm'in değeridir. Fakat insanların nereden gelmesi, nereye gitmesi, orijinal yaratma, yaşam ve ölüm gibi konular söylenmemiştir. İnsan hayatının başlangıcı, ortası ve ölümle sonlanan sonu vardır, fakat Konfüçyanizm alimleri, sadece orta kısmı konuşmaktadır. Dünyadaki derin düşünceye sahibi olanlar şüphelenmekten kaçamazlar.”²⁰⁸ Etiği ve gerçek hayatı vurgulayan Konfüçyanizm, insanın nereden geldiğini ve sonuçta nereye gideceğini gibi soruların yansımından ve yorumlanmasından yoksundur. İslam, Çin'e girdikten sonra, sosyal etik konusunda Konfüçyanizm ile birleştirildi. Bir din olarak İslam, nem yaşamı ve nemde dönüşle ilgili konuları içerir. İslam, insanların geçmişine ve geleceğine önem verir ve Tanrı'nın hayatı yarattığına ve yaşamı yönettiğine inanır, uygun olduğunda Tanrı canı geri alır. Bu nedenle, Müslüman alimler İslam'ın Konfüçyanizm'in “kendilerine geçmişi ve dönüşü unutturma” eksikliğini telafi edeceğine inanıyorlar.

Han kitap yazarları Konfüçyanizm'i olumlu olarak onayladılar, İslam'ı Konfüçyanizm ile birleştirerek ve kullanarak İslami görüşleri anlatıyorlar. Toplumsal davranış düzeyinde, İslam ve Konfüçyanizm her ikisi de insan etiğinin gelişimine ve sosyal ahlakın sosyal düzene karşı istikrarına dikkat eder. Konfüçyanizm, teoloji ve kozmoloji konusundan neredeyse hiç bahsetmiyor, bu da İslam ve Konfüçyanizm arasındaki bariz çatışmaları azaltıyor. Bu da, Müslüman alimlerin Konfüçyanizm'e saygı duymaları için ideolojik bir temel oluşturuyordu. Fakat kültürel uygulamalardaki farklılıklar nedeniyle, Çin halkının Müslümanlar hakkında birçok yanlış anlaşılması vardı, dolayısıyla, Han kitap yazarları Çin toplumundaki Konfüçyanizm kültürüyle ilgili olan sosyal gelenekleri İslam kültürü ile diyalog oluşturdular. Burada, Çinli Müslüman alimler geleneksel Çin kültürü alanındaki yöntemlerini ve bilgeliğini göstermek için birkaç örnek vereceğiz.

Çin kültürü, bir etik kültür olduğu için evlat dindarlığı tüm Çin kültüründe önemli bir pozisyona sahiptir. Han halkı, insanların ölümden sonra başka bir dünyaya gittiğini ve o dünya ve yaşadığımız dünyada benzer ihtiyaçları olduğuna inandığı için cenazede,

²⁰⁸ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 132.

ebeveynlerine karşı evlat dindarlıklarını ifade etmek ve çok zengin bir cenaze yapmak zorundadırlar, yoksa kamuoyu tarafından saldırıya uğrayacaklardır. Bunun en belirgin yönü tabut ve mezarlık eşyaları ile gömülmeleridir. Müslümanlar İslam inancına göre sadece beyaz bez ile kapanarak gömüldüğü için cenaze törenine büyük önem veren Han halkı tarafından eleştirildiler ve evlat dindarlığının olmamasını değerlendiriyorlar. Dört Han kitap yazarından biri olan Wang Daiyu, Çin kültürünü birleştirerek bu soruya Han halkının anlayabileceği şekilde cevap verdi:

Bazı insanlar dedi ki: “İslam’ın kuraları ince ve tarafsızdır, sadece cenazede tabut kullanmamak kuralı insani duyguları yansıtmaz. dedim ki: Tabut kullanılmamasının iki sebebi vardır: Biri ‘doğal olması’ diğeri ise ‘temiz olmasıdır’. İnsan topraktan geldiği için orjinal haline yani toprağa geri dönmesi, doğa demektir. İnsanın vücudu toprağa gömülecekse toprağın bir parçası olacak demektir. Kirli su nehirlerle ve denizlere döküldüğünde kirlilik yok olur fakat bu kirli su her hangi bir kaba koyulduğunda ise daha kirli olacaktır. Bununla karşılaştırıldığında, nasıl temiz olabilir. İnsan topraktan geldi fakat sonsuza kadar tabutta kalması buz ve karbonu aynı sobaya koymak nasıl uygun değilse bu da uygun değildir. Bu kökü unutmaktan kaynaklanır. Kökünü unutan ise asla doğa olamaz, şayet ölen kimse hiç bir şey hissetmiyorsa, altın ve yeşimden yapılan tabutun onun için ne faydası var. Ölen hissetse bile vücudu irin ve kan içindeyken onun kaçacak hiç bir yeri yoktur. Vücuduna yakın olan da kirlenmektedir, temiz nasıl kalabilir ki. Yaşamı boyunca bir evlatlık dindarlığı sınırı vardır fakat ölümden sonraki evlatlık dindarlığı sonsuzdur. Ölen bu sefalet düşecekse, bu evlatlık dindarlığı demek mi?”²⁰⁹ Ayrıca, Çinliler ne kadar eski olurlarsa, o kadar ortodoks oldukları inandığı için genellikle eski dönemlerdeki ritüellere ve kurallara çok saygı gösteriyorlardı. Liu Zhi buna göre şunu ekledi: “Antik çağlardan önce (Yin Zhou döneminden önce), tabut yoktu ve tabutlu cenaze Yin Zhou’da başladı.”²¹⁰ Öyleyse, eskilerin evlat dindarlığı yok muydu? Böylece Müslüman alimler sadece tabut ile zengin bir cenaze yapılmasının evlat dindarlığı ile değerlendirilemeyeceği sonucunu çütütülemez bir şekilde ortaya koydular.

Eskiden Çin, tarımsal bir toplum olduğu için, Türkler için at ne kadar önemli ise

²⁰⁹ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 124.

²¹⁰ Liu (刘), *Tianfang Dianli* (天方典礼), 181.

sığırlarda Çinliler için o kadar önemliydi. İmparator dahi sebebsiz yere inekleri kesip yiyemezdi. Dolayısıyla, Müslümanların kurban kesme konusu, Han halkının çeşitli eleştirilerine de neden olmuştur. Wang Daiyu, bu konu da Konfüçyüs'ün sözünü aldı: “Ver, sen koyunu seviyorsan, ben ritüeli seviyorum.” Fakat o şöyle hatırlattı: “Sığırların kesilmesi ağız ve midenin keyfini çıkarmak için olursa olmaz fakat dini bir ritüel ise uygundur.”²¹¹ Wang Daiyu'nun, Konfüçyüs azizinin söylemlerini kullanarak kurban kesilme rasyonelliğini anlatması faydalı ve güçlü olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Han halkının azizi-Konfüçyüs ritüellerine önem vermesinden dolayı Huiler'in kurban kesme ritüellerini tamamlanmasını eleştirecek bir sebebi yoktur. Fakat Wang Daiyu, sığırların Çin toplumundaki önemini iyi bildiği için şunu belirtiyor: “Sığır gibi insanlara büyük katkısı olan hayvanlar bir sebep olmadan kesilmez.”²¹²

Ayrıca Han halkı, Müslümanların domuz eti yememesi sorununa da şaşırıyor, Liu Zhi bu konuya eserinde ayrıntılı bir cevap verdi. Kur'an ve hadis'ten alıntı yerine, Çin halkının aşına olduğu klasiklerden ve Çin'deki meşhur doktorların sözlerinden alıntı yaptı böylece şüphesiz Han halkının ikna edici gücünü büyük ölçüde güçlendirdi. “Materia Medica'nın Özeti”nde şöyle dedi: “Domuz eti soğuktur, onu yiyen insanlar çok hızlıca şişmanlatıyor. Bu yüzden kişi romatizma ile karşı karşıya kalabilir ve hiç bir faydası da yoktur”... Ri Huazi dedi ki “(domuz eti) yendiğinde kısırlık olabilir”. Meng Shen dedi ki: “(domuz eti) yemek böbreğe zarar veriyor.”... “Materia Medica'nın Özeti”nde şöyle devam ediyor “Bugün insanlar, domuzun karaciğeri, bağırsağı, midesi fark etmeksizin yiyorlar, ama şunu unutmamak gerekir ki göbek yağı hariç onun bütün vücudu sağlıksızdır. Domuz eti hastalık oluşturuyor fakat buna alışan vücutlar çok farkında değil. Burly insanlar ya da onu ilk yiyenler zararının farkında değildir fakat hastalar ondan uzaklaşması gerekir.” Sun Simiao dedi ki: “Domuz eti yiyen kişi az çocuk sahibi olabilir, patogenezi hastalığına yakalanabilir ve kas ağrısı artı yorgunluğu bereaberinde getirir.” Han Yu dedi ki : “Et yemek faydalı, ama domuz eti zararlı, bu yüzden sağlığa önem verenler domuz eti yemesin.”²¹³ Çin halkına, domuz etinin insan sağlığı için çok sağlıksız olduğunu kanıtlamaya doktorlar ve tıbbi kitaplardan alıntı yaparak Allah'ın

²¹¹ Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 124.

²¹² Wang (王), *Zhengjiao Zhenquan* (正教真詮), 123.

²¹³ Liu (刘), *Tianfang Dianli* (天方典礼), 181.

insanları sevmesinden dolayı domuz eti yemeyi yasaklaması makuldur. Bu açıklamalar Han halkının görüşlerini çürütmenin hiç imkanı olmadığını gösterir.

Her ne kadar Han kitap yazarları dört dini görüşün içinde kasıtlı olarak Konfüçyanizm'i teşvik edip diğer dinleri değersizleştiriyorsa da, Konfüçyanizm'in mutlak hakimiyeti sebebiyle bu bir zorunluluktur. Han kitap yazarları Konfüçyüs doktrinine saygı göstererek Çin halkının anlayabildiği düşünce tarzı ile etkili bir diyalog kurmasından dolayı Han kitap hareketi, o dönemdeki Çin toplumunda bazı yankılara neden oldu. Çinli Müslümanlara, dışardan gelen büyük baskılara maruz kalmadan kendi dinlerine ve diğer dinlere karşı objektif olarak değerlendirme yolunu gösterdi. Aynı zamanda Çinli entellektüellerin, İslam'la tanışmalarını kolaylaştırdı.

SONUÇ

Ming ve Qing Hanedanları döneminde, çeşitli nedenlerle Çinli Müslümanlar arasında ciddi bir inanç krizi yaşanırken, Müslüman olmayanlardan Müslümanlara karşı bir anlaşmazlık ve düşmanlık meydana geldi. Çinli Müslümanlar içte ve dışta çok ciddi zor bir duruma düştüler ve İslam, Çin'de kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bu krizi kurtarmak amacıyla Çinli Müslümanlar arasındaki elit kesim, cami eğitimini ve Han kitap hareketi gibi İslam'ı canlandırma çabalarını başlattılar.

Müslüman halk arasında İslami bilgiyi yaygınlaştıran cami eğitiminin kurulması, imanlarını güçlendirdi ve Müslümanlar arasındaki yaygın inanç krizini çözdü. Daha da önemlisi bu durum, Çinli Müslümanların imamlarının gelişmesini sağladı ve yabancı imamların Çin'e gelememesinin oluşturduğu imam eksikliği sorununu çözdü. Artık bağımsız bir eğitimin gelişimi için Müslüman alimler bu yola koyuldu. Aynı zamanda, cami eğitiminde “bütün Müslümanlar kardeştir” görüşünü yaygınlaştırarak Çinli Müslümanların uyumluluğu büyük ölçüde güçlendirilmeye çalışıldı. Onlarca farklı etnik gruptan oluşan Çinli Müslümanlar, bütün farklılıkları ve ön yargıları bırakıp İslam bayrağı altında birleştiler. Herhangi bir kötü durumla karşılaştıklarında birbirlerine yardım ederek zorlukları çözmeye çalışmaktadır. “Yanlarına yiyecek almadan binlerce kilometre uzağa gidebilirlerdi.”²¹⁴ Bu Müslümanların inanç gruplarındaki, yüksek kimlik anlayışının canlı bir örneğidir.

Han kitap hareketi, Müslümanlara İslam'ı dış dünyaya tanıtmak için bir yol ve fırsat sağladı. Han kitap yazarlarının eserlerinin yayımlanmasından sonra, onların eserleri birçok Han aydını tarafından övgüyle karşılandı. İslam hakkındaki önceki yanlış anlayışların ve görüşlerin değişmesine sebep oldu. Milli savuma bakanı Lu You “İslam Esasları”ın takdimin de şunları söyledi: “(Bu kitaptan önce) İslam’ın Konfüçyanizm’in dışında kurulan Budizm ve Taoizm ile aynı görüşleri ihtiva ettiğini düşünüyordum.”²¹⁵ Fakat Liu Zhi'nin “İslam Esasları”nı okuduktan sonra orijinal görüşünü değiştirerek şunu söyledi: “İslam dini tarafsızdır, Çinli azizlerin öğretileriyle doğrudan uyum içinde olmasından dolayı sapık

²¹⁴ Wei Hanmei(魏寒梅), Shi Lun Zong Jiao Jiao Yu Dui Hui Zu Xing Cheng He Fa Zhan De Zuo Yong(试论宗教教育对回族形成和发展的作用), millet forumu, Sincang 2013, 5.sayı, s. 82

²¹⁵ Liu(刘), *Tianfang Dianli*(天方典礼), 14.

dinlerle karşılaştırılmaz.”²¹⁶ Ayin bakan yardımcısı Xu Zhuo “İslam Esasları” kitabını şöyle değerlendirdi: “Coğrafyaların farklı olmasına rağmen dinin sınırı yoktur. İslam Tianfang’dan (Mekke) gelmesine rağmen onun öğretileri bütün dünyada geçerlidir.”²¹⁷ Böylece, Hui alimlerinin Han kitap faaliyetleri o dönemdeki bazı Han aydınları tarafından onaylanmış oldu. Dolayısıyla Müslümanlar hakkında yanlış anlaşılmalara ve düşmanlıklar bir dereceye kadar hafifledi. Ayrıca, Arapça ve Farsça İslam kitaplarını anlamayan Müslüman seçkin, resmi kariyer sahibi kişilerin İslam kültürünü anlama kolaylığı sağlandı ve onların inanç krizleri bir ölçüde çözüldü.

Cami eğitimi ve Han kitap hareketinin bugünkü Çinli Müslümanlar üzerindeki en önemli etkisi, Çinli Müslümanların çifte kimliğini ve ikili kültürel kimliklerini biçimlendirmesidir. Başka bir deyişle, bir Çinli Müslüman, hem Çinli hem de dindar bir Müslümandır. O Çin kültürünü kabul ederken İslam kültürünü de kabul etmektedir. Onlar Çinliler içinde özel bir parçadır, çünkü onlar ayrılmaz bir şekilde İslam dünyasına bağlıdırlar. Tarihteki cami eğitimi ve Han kitap hareketiyle, Çinli Müslümanlar farkında olmadan Çin kültürünün ve İslam kültürünün taşıyıcısı olmuşlardır.

Cami eğitimi ve Han kitap hareketi, yalnızca o dönemdeki Müslümanların karşılaştığı sorunları çözmekle kalmadı ve onun etkileri bugüne kadar devam etti. Günümüzde Çinli Müslümanların yaşadığı bazı bölgelerde hala cami eğitimi modeli kullanılmaktadır. Hatta modern İslam eğitimi bile cami eğitimini temel alarak gelişmiştir. Han kitap hareketinin etkisi çok geniş ve kapsamlıdır. O Çinli Müslümanların İslam inancı ve Çin kültürü arasındaki sorunları nasıl ele aldıkları konusunda rehberlik etmektedir. Sadece bu değil, aynı zamanda Han kitap hareketi, insanlık tarihindeki iki medeniyet arasındaki başarılı diyalogun birkaç örneğinden biridir ve modern medeniyetler arasındaki diyaloga değerli bir emsal ve referans sağlamaktadır.

Günümüzde birçok Müslüman, çeşitli nedenlerle batı dünyası gibi farklı kültür ve topluluklara girmek durumundadır. Bu yüzden İslam inancı ve yerel kültür arasındaki ilişkiyle nasıl başa çıkılacağı, yerel kültürle bütünleşirken kişinin nasıl kendi inançlarından

²¹⁶ Liu(刘), *Tianfang Dianli*(天方典礼), 14.

²¹⁷ Liu(刘), *Tianfang Dianli*(天方典礼), 16.

vazgeçmemesi gerektiğini düşünmek zorundayız. Yüzlerce yıl önce İslam'ı yeniden canlandırmak için Çinli Müslümanların cami eğitimini kurarak içsel gücü ve kaliteyi geliştirmesiyle birlikte, Han kitap hareketini gerçekleştirerek dış dünya ile barışçıl iletişim ve diyalog kurma çabalarına baktığımızda belki bugün karşılaştığımız sorunlara çözüm bulabiliriz.

Tezimizin konusu geniş olmasından dolayı, cami eğitimi ve Han kitap hareketi hakkında sadece genel olarak, kısa bir giriş yaptık. Bu konulardan bazıları hala daha derin keşif ve araştırmalara layıktır. Örneğin, tezimizde bahsettiğimiz Çin akademik dünyasında, sürekli Çinli Müslümanların atalarının çoğunlukla Arap ve Farslardan geldiğine inanılmaktadır, fakat dil bilimi açısından onların kökenlerinin yüksek ihtimalle Orta Asya'daki Türklerden geldiğini kanıtladık. Umarım sonraki araştırmacılar daha fazla tarihsel kaynak ve kanıtlar bulabilirler. Araştırmamızda ek olarak, Çince tarih kaynaklarını temel olarak Konfüçyanizm kültürünün İslam kültürünü nasıl etkilediği bulunmaktadır. Ayrıca tezimizde Neo-Konfüçyanizm'in İslam kültürünün etkisi altında kurulmuş olabileceği bir başka olasılığı gündeme getirmekteyiz. Ancak, güvenli tarihsel kaynaklar ve tezimizin uzunluğunun kısıtlılığı gibi sebeplerle bu konuları daha derinlemesine tartışamadık. Gelecek araştırmacılar tarafından daha fazla tarihsel kaynak bularak bu konuların tamamlanması ya da daha ikna edici görüşler ortaya koymalarını bekliyoruz.

KAYNAKÇA

- [İran] Hani, Adle. Huizu Yuyan Yu Bosiyu De Guanxi Tanxi(回族语言与波斯语的关系探析:Huilerin dili ve Farsça ilişkisinin araştırması). *Huileri Araştırma Dergisi* 1 (2012): 85-93
- An, Jiwu(安继武). “Jianlun Huizu Yuyan Bianhua Ji Yingxiang(简论回族语言变化及影响)”. *Sincan Sosyal Bilimleri*5/1(1989): 76-87.
- Azizudin, Husain. S.M.*Madras Education in India*. New Delhi: Kanishka Publishers, 2005.
- Bai, Shouyi (白寿彝). *Zhongguo Huijiao Shi* (中国回教史: Çin'deki Hui din tarihi). Pekin: Ticari Yayınları, 1944.
- Bai, Shouyi(白寿彝). *Wang Daiyu Zhuan*(王岱舆传: Wang Daiyu'nun Biyografisi). Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 1992.
- Bai, Shouyi(白寿彝). *Zhongguo Huijiao Xiaoshi*(中国回教小史: Çin'deki Huilerin Kısa Tarihi). Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 2000.
- Bai, Shouyi(白寿彝). *Zhongguo Yisilanjiaoshi Cankao Ziliao*(中国伊斯兰教史参考资料: Çin İslam Tarihi Kaynakları). Ningxia: Ningxia Halk Yayınları, 1985.
- Bosworth, C.E.- Asimov, M.S.. *History of Civilization of Central Asia*. New Delhi: Motilal Banarsidass, 1999.
- Cheng, Hao(程颢) - Cheng, Yi(程颐). *Chengshi Yishu*(程氏遗书: Cheng'in Sözleri). Shanghai: Shanghai Eski Yayınları, 1976.
- Dadan, Ali. *İslam Tarihi Kaynaklarında Türkler(Cahiliye Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar)*. Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013.
- Dai, Jionsun(戴炯孙). *Kunming Xianzhi*(昆明县志: Kunming Tarihi). Yunnan:Yunnan Halkı Yayınları, 1976.
- Dexin, Ma(马德新), Baoming Zhenjing Zhijie(宝命真经直解: Kuran'ın Açıklanması). Yunnan: Yunnan Halkı Yayınları, 1988.
- Ding, Guoyong(丁国勇). *Nanhai Ganjiao Pushi Jiazuo*(南海干蕉浦氏家族:Nanhai Ganjiao bölgesindeki Pu ailesinin şeceresi). Tianjin: Tianjin Eski Kitap Yayınları, 1987.
- Dong, Zhongshu(董仲舒). *Chunqiu Fanlu*(春秋繁露: İlkbahar ve Sonbahar Vekayinamelerinin Açıklanması). Pekin: Çin Kitap Evi, 2012.

- Du,Huan (杜环).Jing Xing Ji(经行记:Seyahat Notları). Pekin: Çin kitap evi,1984.
- E,Ertai(鄂尔泰). Yunnan Tongzhi(云南通志: Yunnan Tarihi). Yunnan: Yunnan Halkı Yayınları, 2007.
- Esra, Çifçi. “Çin’de ilk İslami entelektüel çaba ve Konfüçyanist Müslümanlar(Hui-Ru)”. *II. Türkiye lisanüstü Çalışmaları kongresi bildiriler kitabı* IV(Mayıs 2013): 865-878.
- Fang, Litian (方立天). Fojiao Zhexue(佛教哲学:Budist Felsefesi). Pekin: Çin Halkı Üniversitesi, 1991.
- Gu, Qiyuan(顾起元). Kezuo Zhuiyu(客座赘语: Misafirler ile Sohbetler). Nanjing: Nanjing Yayınları, 1982.
- Gu, Yanwu(顾炎武). Ri Zhi Lu(日知录: Günlük Bilginin Birikimi). Shanghai: Shanhai Eski kitap Yayınları, 2006).
- Han, Zhongyi(韩忠义). “Xiaojing Pingxie Tixi Jiqi Liupai Chutan(小经拼写体系及其流派初探:Xiaojing Yazım Sistemi ve Türü Hakkında Araştırması)”. *Millet Kültür Araştırma Dergisi* 3 (2005): 5-14
- Hu, Qiaomu(胡乔木). “Zhexue Juan(哲学卷: Felsefe Bölümü)”, *Zhongguo Dabaike Quanshu(中国大百科全书: Çin Ansiklopedisi)*. Shanghai: Çin Ansiklopedisi Yayınları, 1987.
- Jin, Jitang(金吉堂). Zhongguo Huijiaoshi Yanjiu(中国回教史研究:Çin’deki Hui Tarihi Araştırması). Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 2006.
- Jin, Tianzhu(金天柱). Qingzhen Shiyi(清真释疑: İslam’daki Şüphelerin Açıklanması). Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 2002.
- Konfüçyüs. Lun Yu(论语: Konfüçyüs’ün Konuşmaları). Pekin: Çin Kitap Evi Yayınları, 1985.
- Konfüçyüs. Xiao Jing(孝经: Evlada Dindarlık Kitabı). Pekin: Çin Kitap Evi, 2016.
- Lan, Xu(蓝煦). Tianfang Zhengxue, Shengxian Muzhi(天方正学.圣贤墓志: İslam’ın Hakiki Bilgileri, Alimlerin Kitabesi). Pekin: Çin kitap evi, 1991.
- Lao, Zhengwu(劳政武). Fojiao jielv xue(佛教戒律学: Budist Disiplini). Pekin: Din ve Kültür Yayınları, 1999.
- Li, Jingde(黎靖德). Zhuzi Yulei(朱子语类: Zhu Hocanın Konuşmaları). Pekin: Çin Kitap Evi,

1986.

Li, Nan(李楠). Huizu Yisilanjiao Jiaoyu Yanjiu(回族伊斯兰教教育研究). Pekin: Çin Halk Üniversitesi, 2010.

Li, Shanchang(李善长). Ming lü(明律:Ming Dönemindeki Hukuk). Pekin: Çin Kitap Evi, 1973.

Lin, Song(林松). Fujin Ying Zhuixi, Jiwang Xi Kailai(抚今应追昔,继往思开来: Bugün Düşünmeyi ve Geleceğe Girmeyi İstersen Geçmişini Unutulmamalı). Ningxia: Ningxia Halk Yayınları, 1986.

Liu, Xu(刘昫). Jiu Tangshu(旧唐书: Eski Tang Tarihi). Pekin: Çin kitap evi, 1975.

Liu, Zhi(刘智). Tianfang Dianli(天方典礼:İslam'ın Kuralları). Tianjin: Tianjin Eski Kitap Yayınları, 1988.

Liu, Zhi(刘智). Tianfang Xingli(天方性理: İslam'ın İlkeleri). Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 1988.

Lu, Hui(陆荟). Zhongguo Dongnan Yanhai Diqu De Musilin Muzang Shike Yanjiu(中国东南沿海地区的穆斯林墓葬石刻研究:Çin'in Güneydoğusundaki Müslüman Türbeler ve Yazıtlar Üzerine Çalışması). *Akademik araştırma dergisi 2* (2007): 1-17

Ma Yiyu(马以愚). Zhongguo Huihuijiao Shijian(中国回回教史鉴). Pekin: Tacari Yayınları, 1941.

Ma, Dexin(马德新). Sidian Yaohui(四典要会: Dört Ciltteki Önemli Notların Toplanması). Qinghai: Qinghai Halkı Yayınları, 1988.

Ma, Enxin(马恩信). Qingzhen Zhinan Yizhu(清真指南译著: İslam Rehberinin Açıklanması). Yunnan: Yunnan Halkı Yayınları, 1995.

Ma, Fuchu(马复初) - Ma Kaike(马开科). Dahua Zonggui(大化总归: Büyük Yaratılmanın Özeti). Shanghai: Shanghai Eski Kitap Yayınları, 1992.

Ma, Fuchu(马复初). Lifa Qiai(礼法启爱). Yunnan: Yunnan Halkı Yayınları, 1993.

Ma, Fuchu(马复初). Tianfang Shijing(天方诗经: İslam Şiirleri). Pekin: Halkların Edebiyat Yayınları, 1957.

Ma, Jing(马景). Minguo Shiqi Yisilanjiao Hanwen Yizhu Yanjiu(民国时期伊斯兰教汉文译

著研究: Min Dönemindeki İslam Han Kitap Araştırması). Pekin: Sosyal bilimler kaynakları, 2014.

Ma, Qiang Ma(马强). “Lishishang Hanzu Xueren Dui Yisilanjiao Renshi Zhi Yanbian(历史上汉族学人对伊斯兰教认识之演变: Tarihte Han Akademisyenleri tarafından İslamcılık Anlayışının Evrimi)”. *Qinghai Millet Fakülte Dergisi* 6(2001): 31-40.

Ma, Zhu(马注). Qingzhen Zhinan (清真指南: İslam'ın Rehberi). Ningxia: Ningxia Halk Yayınları, 1988

Maria, Eva Subtelny. “The Curriculum of İslamic Higher Learning in Timurid Iran in The Light of The Sunni Revival Under Shah-Rukh”. *In Journal of the American Oriental Society* 115/2(Nisan 1995): 210-236

Min, Chunfang(敏春芳). Huizu Jingtangyu Teshu Yufa Xingshi Yanjiu(回族经堂语特殊语法形式研究:Huilerin Cami Dilinin Özel Gramer Yapı Araştırması). *Çin Edebiyatı Dergisi* 5 (2015): 401-413

Na, Qi(纳麒). “Cong Huizu Jiaodu Tan Yisilanjiao De Zhongguohua(从回族角度谈伊斯兰教的中国化: Hui Milletine Göre İslam'ın Çinlileşmesi Araştırması)”. *Hui Araştırma Dergisi* 4 (1999): 23-31

Peter, Malcolm Holt. *The Cambridge History of İslam*. Cambridge: The Cambridge University Press, 2000.

Qian, Daxin(钱大昕). Yuanshi Shizu Biao(元史氏族表:Yuan Tarihindeki Klan Tablosu). Shanghai: Shanghai Eski Kitap Yayınları, 1920.

Qin,Huibing(秦惠彬).Zhongguo YisilanjiaoJichu Zhishi(中国伊斯兰教基础知识:Çin İslam Temel Bilgileri). 1.Baskı.Pekin: Din ve Kültür Yayınları, 1999.

Qing, Gu(顾清). Songjiangfu Zhi(松江府志). Pekin: Çin Kitap Evi, 1946.

Quanzhou Tarih Araştırma derneği (泉州历史研究会) editör. Quanzhou Huizu Pudie Ziliao Xuanbian(泉州回族谱牒资料选编: Quanzhou'daki Huilerin Soy Ağacının Seçilmiş Kaynakları). Quanzhou: Quanzhou Halk Yayınları, 1979.

Ren, Hong(任红). “Weiwuerzu Yisilanjiao Jingtang Jiaoyu De Lishi Jiqi Yingxiang(维吾尔族伊斯兰教经堂教育的历史及其影响: Uygurların Cami Eğitiminin Tarihi ve Etkisi)”. *Çin Müslüman Dergisi* 5(2009):30-38

Sima, Qian(司马迁), Shi Ji(史记: Büyük Tarihçinin Kayıtları). Pekin: Çin Kitap Evi, 2016.

- Song, Lian(宋濂). Yuan Shi(元史:Yuan Tarihi). Pekin: Çin Kitap Evi, 2016.
- Tao, Zongyi(陶宗义). Nancun Chuogeng Lu (南村辍耕录:Kuzey Köydeki Çiftçilik). Shandong: Qi ve Lu Kitap Yayınları, 2007.
- Tuo, Tuo(脱脱). Song Shi(宋史: Song Tarihi). Pekin: Çin Kitap Evi, 1985.
- Wang, Daiyu(王岱舆). Xi Zhen Zhengda(希真正答: İslam Hakkında Soruların Cevabı). Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 1988.
- Wang, Daiyu(王岱舆). Zhengjiao Zhenquan(正教真诠:Hakiki Dinin Gerçek Açıklaması). Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 1988.
- Wang, Qinruo(王钦若). Cefu Yuanguai(册府元龟:Ulusal Kütüphane'deki Yönetim Kitabı). Pekin: Çin kitap evi, 1960
- Wang, Ruiming(王瑞明) - Zhang Quanming(张全明). Zhuxi Ji(朱熹集: Zhuxi Hakkında Bilgilerin Toplaması). Chengdu: Bashu Kitap Evi, 1992.
- Wang, Xianming(王先明), Xiangshen Yu Xiangcun Shehui Jiegou Bianqian(乡绅与乡村社会结构变迁:Köy Ağası ve Kırsal Sosyal Yapı Değişimi). Pekin: Halkların Yayınları, 2009.
- Wang, Zhanchao(王占超). Sipian Yaodao Jingyi(四篇要道精译: Dört Temel Bilginin İnce Açıklaması). Pekin: Pekin İslam Kitap Evi, 1923
- Wen, Tinshi(文廷式). Chunchangzi Zhiyu(纯常子枝语:Chun Changzi'nin sözleri). Zhejiang: Zhejiang Üniversitesi, 1996.
- Wu, Tingxie(吴廷燮). Ming Shilu(明实录:Ming Hanedanlığı Anısı). 26.Cilt. Pekin: Çin Kitap Evi, 1974.
- Yang, Huaizhong(杨怀中) - Yu Zhengui(余振贵), Yisilan Yu Zhongguo Wenhua(伊斯兰与中国文化:İslam ve Çin Kültürü). Ningxia: Ningxia HalkYayınları, 1995.
- Yang, Zhaojun(杨兆钧), Zhongguo Yisilanjiao Lishi De Fenqi Wenti(中国伊斯兰教的历史分期问题: Çin'de İslamın Tarihsel Aşamaları). Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 1982.
- Yang, Zhaojun(杨兆钧). Yunnan Huizushi(云南回族史: Yunnan'daki Hui Tarihi). Yunnan: Yunnan Halkı Yayınları, 1989.
- Yazarı belirsiz, Shi Jing(诗经: Şiirler) (Pekin: Çin Kitap Evi, 2005), 153.

Yazarı belirsiz. Poxi Shilue(婆兮事略:Poxi'deki Olayları). Yunnan: Yunnan Halkı Yayınları, 1989

Yazarı belirsiz. Siyiguan Kao(四夷馆考:Azınlık Milletlerin Araştırması). Ticari Yayınları, 1972.

Yu, Zhengui(余振贵). Zhongguo Lidai Zhengquan Yu Yisilanjiao(中国历代政权与伊斯兰教:Çin'deki rejimler ve İslam). Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 1996.

Zhan, Yingpeng(展应鹏). Qunshu Huiji Shiyi Ba(群书汇辑释疑跋:Kitaplar Toplanarak Şüphelerin Açıklanması). Ningxia: Ningxia Halkı Yayınları, 1991.

Zhang, Xinglang (张星烺), Zhongxi Jiaotong Shiliao Huibian (中西交通史料汇编: Çin ve batı(Çin'in batısı) ilişkileri tarihi kaynakların toplanması). Pekin: Çin Kitap Yayınları, 1977.

Zhang, Zai(张载). Zhengmeng(正蒙: Cahilliğin Düzeltilmesi). Shanghai: Shanghai Eski Kitap Yayınları, 1989.

Zhang, Zhong(张中). Guizhen Zongyi(归真总义:İslam'a Dönüşün Genel Prensipleri). Tianjin: Tianjin Eski Kitap Evi, 1987.

Zhao, Can(赵灿), Jingxue Xizhuanpu(经学系传谱:Cami Eğitimi Sisteminin Biyografileri). Qinghai: Qinghai Halk Yayınları, 1989.

Zheng, Zihai(郑自海) - Zheng Kuantao(郑宽涛). Xianyang Shijia Zongpu(咸阳世家宗谱:Xianyang Aile Soy Ağacı). Yunnan:Sabah Güneşi Yayınları,2005.

Zhou, Qufei(周去非). Lingwai Daida(岭外代答:Beş Ling Hakkındaki Cevaplar). Pekin: Çin Kitap Evi, 1988.

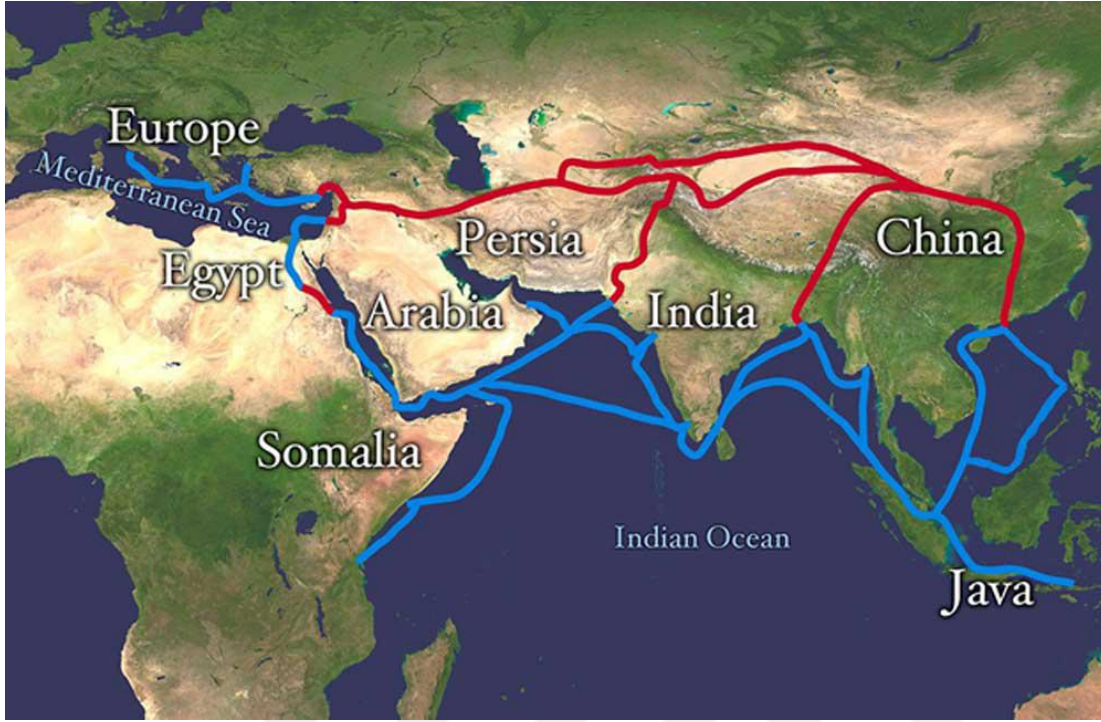
Zhu, Xi(朱熹). Sishu Zhangju Jizhu(四书章句集注: Dört Kitabın İçindekilerin Açıklanması). Peking: Çin Kitap Evi, 1988.

Zuo, Qiuming(左丘明). Zuo Zhuan(左传: Lu'nun Tarihi). Pekin: Çin Kitap Evi, 1999.

Zvi, Ben - Dor, Benite. The Dao of Muhammad: A Cultural of Muslims in Late Imperial China. Harvard University Press, 2005.

EKLER

EK-1: İpek Yolu Haritası

EK-2: Çin'deki İlk Cami

EK-3: Guangzhou'daki Sad b. Ebu Vakkas'ın Türbesi

EK-4: Cami Eğitiminin Kurucusu Hu Dengzhou'nun Türbesi

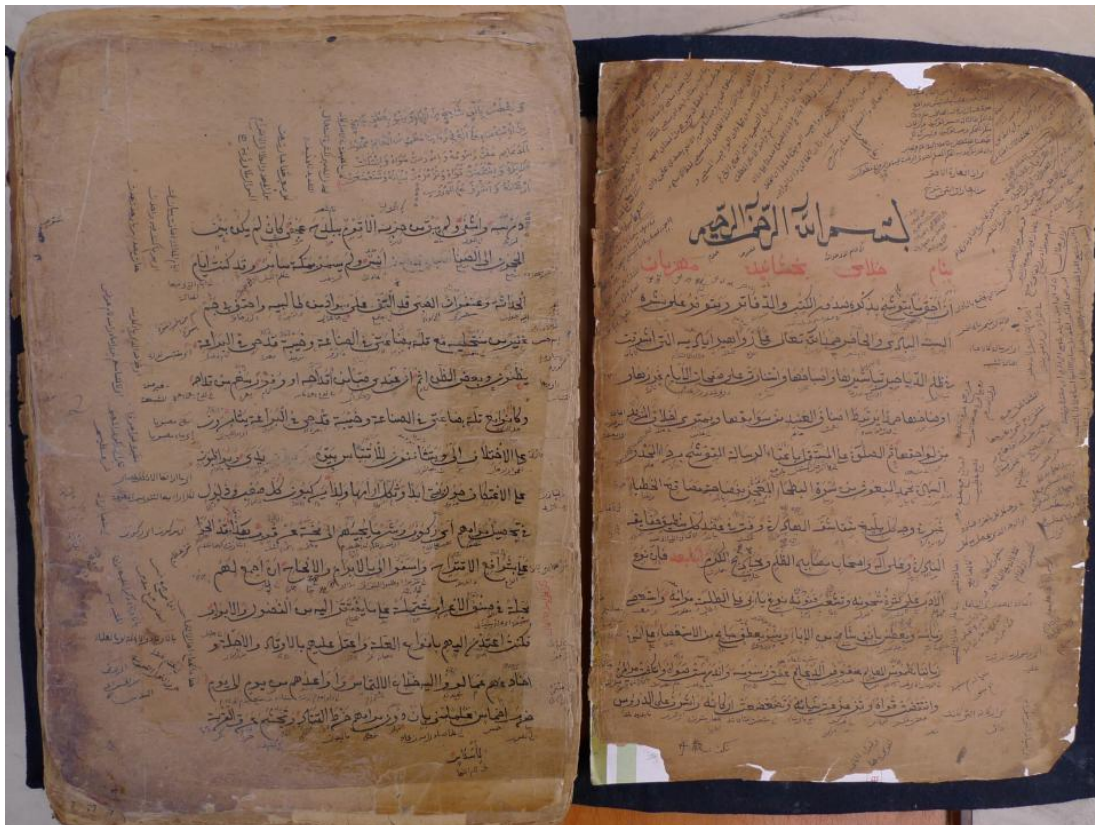
EK-5: Cami Eğitiminin Üç Okulu

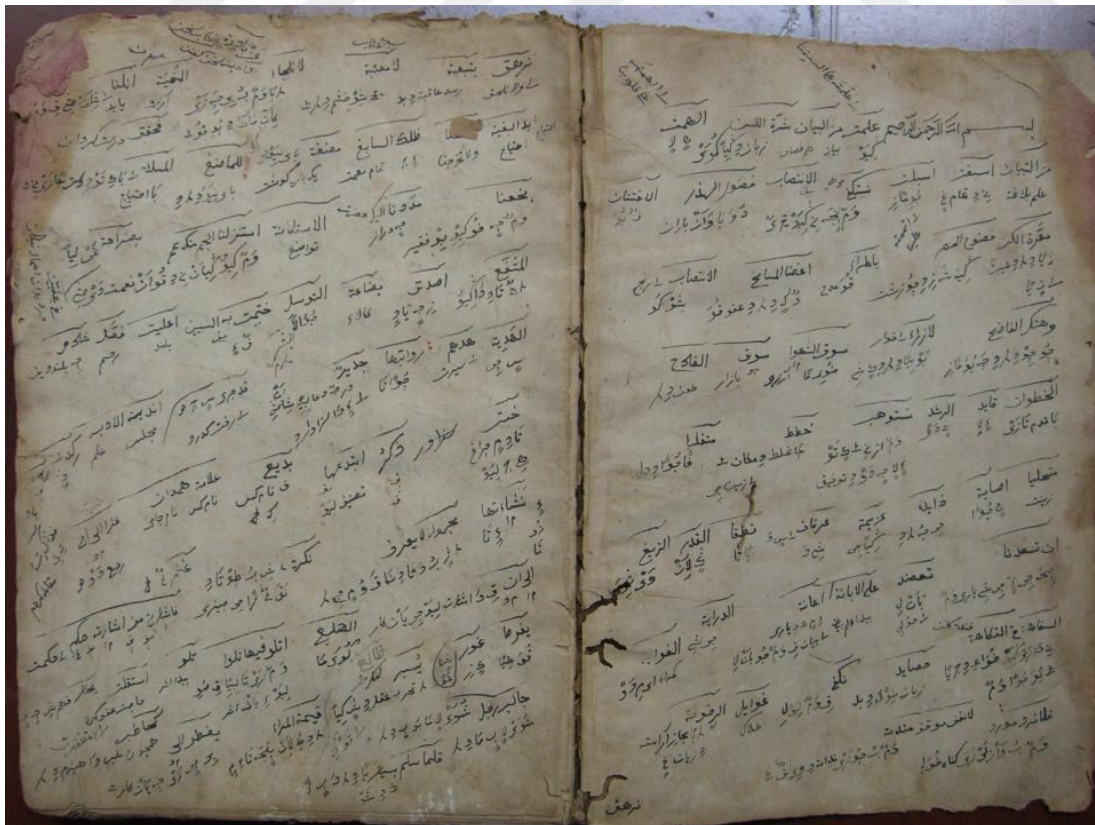
EK-6: Saltanah Sulunun (Günümüzde Filipin) Kralının Türbesi

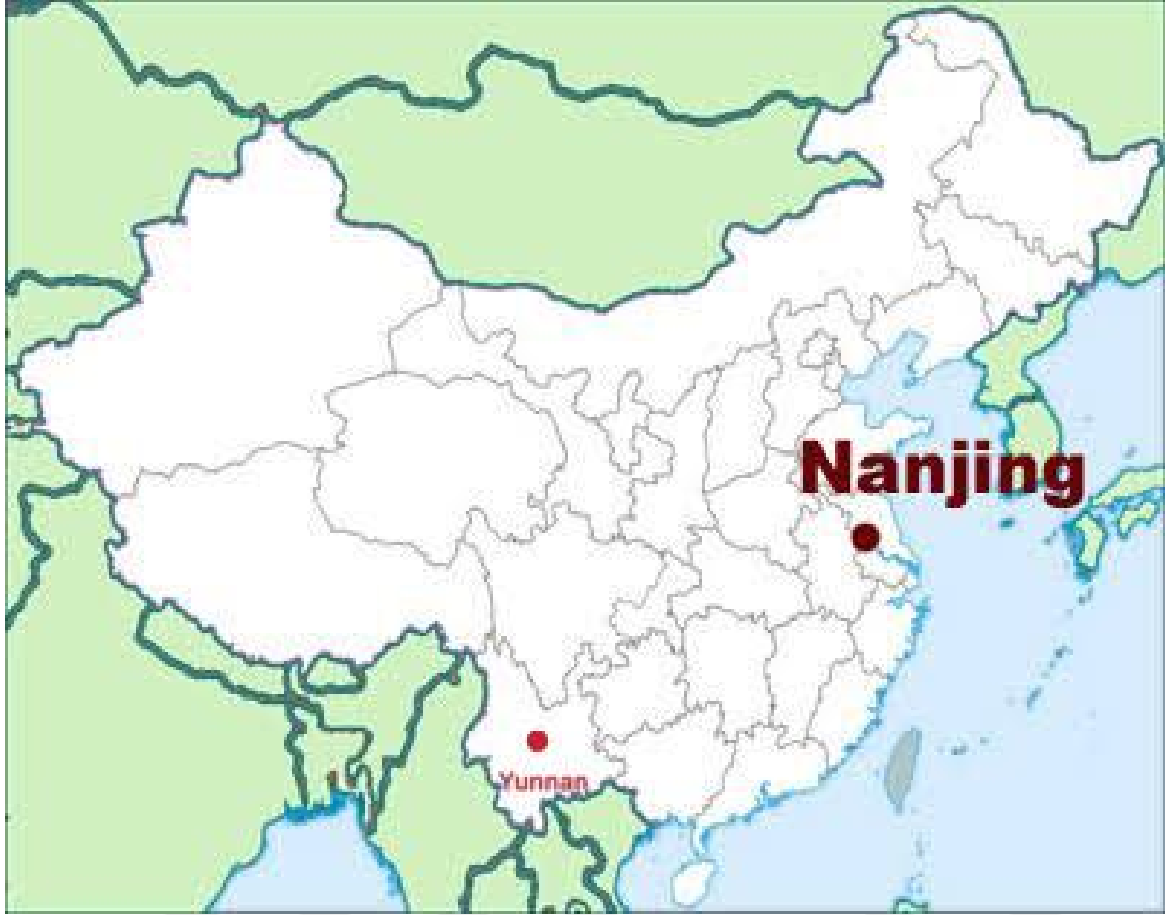
EK-7: Cami Diliyle Yazılan İslam Kitabı

EK-8: Cami Dilinin Sözlüğü

EK-9: Han Kitap Hareketinin İki Okulu

EK-10: Sayyid Ajial Şems el-Din Omar'ın Türbesi

EK-11: Han Kitap Hreketinin En Başarılı Şahsiyeti Liu Zhin'in Türbesi

EK-12: Tabut Ve Cenaze Eşyaları

